

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XVII-ik évf.

November, December. 1882.

6-ik füzet.

TERMÉSZETI VÁLOGATÁS ÉS TERMÉSZETI ISTEN-TAN.

(Natural Selection. Natural Theology.)

Ha azt látnók, hogy egy tudományos agnosticusokból*) álló had a vakhit ellen buzgólkodva, a tudományos vizsgálódás drága eszközeivel felfegyverkezve, ront neki a Westminster Apátságának; gyűanyag-halmazt csinál muzeumok tartalmából, válogatott fossileket, nagyítókat, villámkészülményeket dobál az ablakokra; vagy husz láb hosszú telescopokat használ döngölő kosok gyanánt; nemde sajnós, szomorító látvány lenne? A tiszteletreméltó épületen is történnék sérelem meglehet, de bizonyos, hogy valódi romlás és veszteség háramlanék a tudomány érdekeire s a támadókra magukra.

Bolondos feltevés, megkell vallani, de tán valóban siralmasabb és megdöbbentőbb látványnak vagyunk kénytelenek tanui lenni, midőn a mai tudomány dús eredményeit, korunk csodáit és fényét és azokat a merész elméleteket, melyeket tapogatók gyanánt nyújtogat a tudomány az ismeretlen jövőbe, ügyes, mivelte írók nem arra használják hogy mélyebb tiszteletet gerjessenek az emberi természetben, hanem, hogy vakítsák az ég felé tekintő értelmet és elidegenítsék a látatlanság, örökkévalóság, istenség eszméitől.

Keletkezett a gondolkodóknak szerénységgel nem éppen dicsekedhető oly csoportja, mely (a mint irományaikból ítélhetünk) a tudomány becsét főként abban leli, a menynyiben fegyvert szolgáltat nekik a vallás megtámadására. Véleményem szerint eljött az ideje, hogy himezés-hámozás nélkül kimondjuk, a tudomány nevében szintugy mint a vallásban, tiltakozásunkat diadalainak és tekintélyének az ő igazi szellemével ellenkező ilyes viszhasználata ellen. Mert a tudomány tanúságai még fontosabbak mint adományai. Sokat adott nekünk és még sokkal több van tartalékban nála. De szellemi természetünk csökkenése és hitünk bukása árán igen drágán lennének megvásárolva azok az adományok.

A tudomány mivelői, — szabadjon így gondolkodnom — tu-

*) Agnosticusok, kik tagadják az Isten megismerhetését.

dósok és a tudomány kedvelők nem kevésbé csökkentik a tekintélyét, jelesen pedig veszélyeztetik, ha nem rontják is egészen meg nevelésbeli értékét, azzal, hogy elmulasztják élesen elvonni a határt, mely a tudomány uralmát keríti. Sok oly dolog forog szóban a neve alatt, mely csak úgy tudomány, mintha a téglát s az épületfát neveznök épületnek. A tudomány alkotása — művészet. A tartós igyekezettel felhalmozott, pontosan elemzett és feljegyzett tények, melyekre a tudományos inductiók épülnek emeletről-emeletre, becses anyagát teszik a tudománynak. A természetvizsgálónak éles szeme, a működőnek ügyes és érzékeny ujjja; a belátás, képzelőtehetség, a találékonyság, melyek a tudományos eszet bélyegzik és a napszámósétól megkülönböztetik, és a melyeknél fogva ő pillanatot bir vetni a fátyol mögé, mielőtt rábeszelné a természetet, hogy lebbentse fel; azok bámulatos, megbecsülhetetlen tényezői a tudomány haladásának; de még mind nem a tudomány. Elméletek és feltevések azok a polczok, melyekre felrakjuk a kiczédulázott tényeket, azok a podgyászszos ládák, melyekben útnak indítjuk — mind igen hasznos kellekek a tudományos felfedezésnél. De még nem a tudomány maga. Mindenek felett, bármely kitünő, főrangu tudományos egyéneknek a dictumai (autos epha), nem tudomány. Annak, a mi legfeljebb jó-hiszemü vélemény rangját igényelheti, csalhatatlan dogma tekintélyét tulajdonítani, annyi mint az igazság ellen véteni s az értelem szabadságát veszélyeztetni.

Mert jusson eszünkbe, hogy a gondolatszabadság — mely szólam gyakran jelöl sok szabadságot és kevés gondolatot — nem fér össze a tudománnyal. A szabadság végződik ott, a hol a tudomány kezdődik. Mindenkinek szabadságában áll, akár azt gondolni, hogy az anyag legutolsó vagy benső parányai egymást áthathatják, azaz azon egy helyet foglalhatják, akár azt, hogy nem. Ez a szabadság tudatlanságunk eredménye. De nem áll ám szabadságában senkinek azt gondolni, hogy egy lapos háromszög szegletei összege kevesebbet vagy többet tesz két deréknél; mivel tudjuk bizonyosan, hogy éppen annyit tesz. A gondolatszabadság még csak nem is út, mely a tudományhoz mint célhoz vezetne. Egyedül abban áll, hogy feldöntünk minden gypüt, falat, elhárítunk minden fenyegető akadályt, kutya vagy ember-őrt és kelepczét, melyek az ismeretlen vidék kikémlése jogát korlátolják vala; hogy folytathassuk útunkat úgy a mint csillagaink kalauzolnak, mialatt azonban még hinárba és bukó meredekkekhez is juthatunk. A kétség ki kapcsolhatja a hagyományos vélemények békóit és hegyes sarkantyúval ösztönözhet az igazság nyomozására. De útun-

kon egy léptet se vezethet s azonnal elenyészik, mihelyt megbizonyosodunk az igazság felől. A vizsgálódás és az ideiglenes hit vagy hitetlenség szabadsága, mely okvetlenül szükséges a tudományos deductio vagy inductio tisztességes végrehajtására, legott észszerűtlenné válik, mihelyt tudomására jutottunk az eredménynek. Ha az emberek folyvást szemmel tartanak azt a világos tényt, hogy a tudomány és szabad gondolkodás nem férnek meg együtt, sok balgaságtól, a mit az értelmi szabadságról összevissza firkáltak, meg lett volna a világ kimélve. Az egyik kirekeszti a másikat. Rendkívül fontos tehát az a postulatum, hogy ne tegyük dogmává a tudomány vezérférfiai elméleteit, hozzávetéseit és egyéni véleményeit, és ne hamarkodjunk ez által a tudomány megállapításával.

Midőn pl. egy természeti földrajz kézi-könyvében azt mondják nekünk: „Tudjuk most, hogy a mostani emberi faj kezdeties ősei vad baromi éltet éltek az erdőkben ezer meg ezer éveig“, bizonyos anthropologusok véleménye van úgy adva elé, mintha megállapított ténynek volna kiegészítő része — de hamisan. Constatálni kell vala annak a véleménynek az alap-okait (már a milyenek) és figyeltetni egyszermind a tanulót, hogy az eddig elé lett legrégebb embermaradványok oly alakját és fejlettségét mutatják a koponyának, mely teljességgel nem fér össze azzal az eszmével, hogy az oly koponyák egykori viselői majoméletet éltek volna. Ha egy anthropologiai congressus egyhangulag megszavazná is ezt a véleményt, még az se tenné azt részévé a tudománynak. Még akkor is jogában állana bármely tanult embernek azt mondani: „Nekem úgy tetszik, hogy az önök véleménye nincs összhangzatban a tényekkel.“ És ha tiltakozását, mint egy türhetetlen önfejlőséget lehuritná is ama szakértők serege, a tudomány épen úgy nem szentesitené azt a tekintélyre támaszkodó állítványt, mint nem szentesítette a Giordano Bruno megégetését, vagy a pápa csalhatatlansága dogmáját.

Midőn ismét, egy kitünő tanárnak, a szervies fejlődés hypothesisére vonatkozó eme mondását idézik: „Válasszon ön hypothesis, én megválasztottam a magamét; és én azt hiszem, hogy gorombán megbántanak bármely épeszü embert, ha azt kérdeném tőle, hogy hát ő melyiket választja;“ érezzük, hogy ily beszéd igazolhat — talán még dicséretes is — lehetne cselekvő erkölcsi kérdésben, de az elvont igazságok terén, sajnálatosan helytelen. Midőn ismét az oly példa után neki bátradva egy író, a Darwinismus tudományos világítását vevén czélba, nem csak olvasóinak mondja, hogy ha nem állanak az ő véleményére, az onnan van, hogy gyarló eszűek, hanem

azt is nyilvánítja, hogy ha ő téved, a teremtőt kell ócsárólni, miért alkotta a világ-egyetemet úgy, hogy félrevezesse őt; érezzük, hogy jó volna, — ha lehetne — megértetni vele, hogy szintúgy vét a tudományos érvelés törvényei mint az illedeleméi ellen.

A tudomány eszméjének, a tudomány irányától eltérő czélokra való helytelen és egészségtelen felhasználásához tartozik az a fogás is, hogy akár a természeti, akár a kijelentési theologia védőit úgy mutatják be, mintha ezek a tudomány haladásától untalan iszonyodnának. Ugy képzelgetik őket, mint a kik a világosság minden új sugarára „feljajdulnak“ s még erősebben behunyják a szemöket, mint a denevérek, mikor a kellemetlen nap bevillan a barlangjokba. Valójában pedig az a „feljajdulás“ szintoly költött dolog, mint a veszedelem. Éppen oly békésen mint bizonyosan állíthatni, hogy igazság₂igazsággal nem harcolhat. Vala ezelőtt több mint 18 száz évvel egy tanító, a ki az iskolájabeli tanulóknak ezt mondá: „Megismeritek az igazságot és az igazság szabadokká teszen titeket.“ Azoknak, a kik az ő tanítványainak tartják magokat, a legkevésbé kell félniök az igazság bármely irányu eléhaladásától. Sőt azt hihetik méltán, hogy a legalsóbb igazság is rokonos a legfelsőbbel. A giliszta történelme is, igazán elbeszélve, Isteni bölcselkedés tanuságait foglalhatja magában.

Hanem a tiltakozás keveset segít a dolgon. Sőt árthat, ha hamisan úgy magyarázzák, mint a vitatkozásban legyőzettek menhelyét, mint a veszto játékos szokta csalással vádolni ellenfelét. Arra a vádra, hogy a tudományt visszásan használják és megalacsonyítják, azt felelhetnék, hogy: „a hamisnak kiküszöbölése az igazat mozdítja elé, és minthogy minden igazság rokonos, a vallási vakhit kiirtása a tudomány elé haladásának eszköze. Hogy a jelen tudományát helyesen és jogosan használhatni a jövő tudománya érdekében.“ Szükséges tehát mind a tudomány mind a hit kedviért komolyan megvizsgálunk azokat az érveket, melyekkel egyiket a másikkal szembeállítani igyekeznek. Vajon igényelhetnek-e philosophiai mélységet és tudományi pontosságot, vagy pedig benső gyarlóságuk egy huron pendül az ő tiszteletlen merészségökkel?

A fegyverek, melyekben jelenleg a természeti theologia ostromlása végett legfőképpen biznak, a szervies fejlődés és a természeti válogatás*) elméletei. Tudósaink szerint megmagyarázza a fejlődés, miképp bomlik ki a dolgok jelenben létező állapota az ő physikai előz-

*) Natural Selection.

ményeiből, ezek megint korábbi előzmények láncolatából, míg imigy hátramenve elérkezünk az anyag és alak őseredeti létezéséhez. A természeti válogatás, ugyancsak szerintők, megmagyarázza, miképp lehetett a szervies világban a fejlődés maga-magától és önkéntesen. Biztosan állítják, hogy a kettő együtt feleslegessé teszi egy teremtő feltevését. Az elébb is idézett, az egész dolgot világosan előadó, ügyes író szavaival élve: „a természeti válogatás a tervezetteknek látszó számtalan esetek tudományos kimagyarázását ajánlja elfogadásunkra.“

Mert minthogy a tervezetteknek látszó esetek mindnyája csak a szervezeteknek a körülményeikhez szabott alkalmazkodásban*) áll, világos, hogy a tényeknek a természetes válogatás elmélete éppen oly kielégítő okát adja, mint a melyet az értelmes tervezés elmélete ad

Az egész kérdés a természeti válogatás és a természetfeletti tervezés közt ebben leli kifejezését: külön-külön teremtettek-e a növény- és állatfajok, vagy lassan-lassan fejlődtek? Mert ha külön-külön kapták létüket a természet-feletti tervezés eszméje czáfolatlan és czáfolhatatlan; holott ha lassanként fejlődtek, ezzel az az eszme teljesen le van rontva és meg van semmisítve.“

El kell bámulnunk, miként irhatta le éles eszü ember ezt az utóbbi mondatot, úgy, hogy ne kérje meg maga magától, vajon nem lehetséges-e, hogy nem a fajok egymástól független alakításában, hanem lassankénti fejlődésében állhatott a teremtés cselekvényfolyama? Fel fogjuk tenni későbbre ezt a kérdést, csak előbb szélesebb felfogás igényli figyelmünket. Nem lehetett volna a természeti theologia alapeszméjének siralmasabb félreértését, hamisabb felfogását öltöztetni szavakba, mint a mely abban az állításban rejlik, hogy a természetfeletti tervezést bizonyítani vélt tényeknek teljes és „kielégítő teljes okát adja“ a szervies fejlődés és a természeti válogatás. Nem volna udvarias dolog bámulatos tudatlanság nyilvánulásának neveznünk; de hiszen a legügyesebb emberen is megeshetik, hogy nem tud valamit, a miről nem tartotta méltónak gondolkozni. Az igazság azonban az önhitt, magába bizakodó fitymálás gyenge karczolásától nem szenved sérelmet. Az alkalmazkodás az igaz hogy terjedelmes helyet foglal a természetbeli tervezet tanubizonyágai térében, de csakis egyet. Az eszközöknek a célhoz szabott kiválasztása és illesztése az elme és akarat jelenlétének megszokottabb és olvashatóbb jelei. De vannak más, szintoly győző jelei is, pl. számítás,

*) Adaptation.

előrelátás, rend, felfogható törvény, szépség, jótékony szándék. „A szervezetnek a körülményekhez való alkalmazkodása“ közkezen forgó csélesap szólam, mely a tényeknek nem egy értelemben „adja okát“, inkább bonyolítva, semmint elemezve, mert az „alkalmazkodás“ nem egyszerű, hanem különbéle. Ha e „körülményeket“ általában az élet egyetemes feltételeinek (milyenek a melegség, világosság, nehézség, összetartó vonzalom, kémiai hatás, évszakváltozás, nappal és éjjel cseréje, és számtalan egyéb) értelmezzük, ezekhez a körülményekhez egyik szervezet sem alkalmazkodik inkább, mint a másik. Ilyen alkalmazkodás nélkül, mely minden élő lényvel közös, de a mely ma csak egyénekben létezik, nem volna lehetséges az élet. Világos, hogy ily alkalmazkodást nem veszen tekintetbe, nem is szól róla a természeti válogatás. De ha „körülmények“ alatt mindazt értjük, a mi minden növényt vagy állatot közvetlenül környez (mint éghajlatot, talajt, táplálékot és megszerzésének könnyebb vagy nehezebb módját, ártalmas befolyások jelen- vagy távollétét sat.) nagyon rugalmas mértékét és fokozatát leljük az alkalmazkodásnak a teljes erő és egészség állapotától fogva, melyre a teremtmény kifejlődött, addig az elmecevészett, nyavalyás növetig, melyet igazán lehet nevezni az „életre való küzdelemnek“. Egy élő lény életműködéseinek a környezetéhez *) alkalmas volta nagy mértékben függ — jelesen az állatban — a külalakjától és mekkoraságától s ezek ismét a csontok, az izmok s más szerves szövetek belgyarapodásától. Hozzája kell adnunk némi alkalmas boríték alakultát, milyenek a medve bundája, a hal pikkelyei, a giliszta bőre, a csiga háza. Az alkalmazkodásoknak ime csoportja megett (melyeket hasznukra tekintve, gépieseknek nevezhetünk) megint egy merőben különböző csoportjuk rejlik, u. m. a táplálkozás és nedvkeringés alkalmazkodása ahhoz, hogy amaz alkatokat természetse, épen tartsa és bármínemű fogyatkozásaikat helyre pótolja. **) A külső és belső alkalmazkodásoknak e különböző három csoportja miképp van azon egy cél elérésére összefogva és társítva? Tegyük fel vitatás alapjául, hogy a természeti válogatás kimagyarazza a fajok — és nem csak a fajok, hanem a nemek s nagyobb osztályok — eredetét: a magyarázat csak az „életküzdelemre“, a szervezet alkatnak, mint egésznek a külső világhoz való alkalmazkodására vonatkozik. Micsoda képzelhető világot vet arra a titkos belső erőre

*) Az angol idegen szójátékkal fejezi ki: a habitus-ának a habitat-jához“.

**) „Reparare“, „reparatio“ szavakat paraphrasis“ nélkül magyarítani nem lehet.

és tevékenységre, melyeknél fogva a parányi részek úgy alakulnak szünet-szüntelen, hogy amaz egészet állítsák elé? Miképp hitetheti el magával józangondolkodásu ember, hogy a természeti válogatás, ha valódi törvénynek ismerjük is el, kimagyarázhatja azokat a műfolyamokat*), melyek éppen előfeltételei neki? Hiszen ha a növény vagy állat nem bírta volna összhangzásban tartani (valamint elállítani) minden részeit és összhangzólag annyiban a mennyiben változtatni is, soha se lett volna alkalma a dologba elegyedni a természetes válogatásnak. Már pedig éppen ezek a belső műfolyamok és szerkezetek, a melyekben az életműködés, a kémiai működés és gépies működés oly bámulatosan vannak összeegyeztetve és (az állapotban) az érzékenységnak és akaratnak alája rendelve — mutatják a tervezetet, az ügyességet, az értelmes eljárást a legmagasabb fokozaton. És még kényesebb valami is rejlik a háttérben. A mit alkati**) alkalmazkodásnak nevezhetnénk, tudományunk korlátain merőben kívül esik, holott egyike a legszembetűnőbb és közönségesebb tényeknek. Ültessünk át egy csak ingoványon termő virágos növényt egy kert száraz talajába, vagy locsoljuk a gerezdes haraszt***) tövét néhány hónapig friss kútvízzel; legott tapasztalni fogjuk ama rejtélyes eszme valóságát. Azok a növények elsatnyulnak és kivesznek. Ellenben, a szerény kis tormentilla****) ingoványon, száraz legelőn, erdőirtáson, réten, tengerparton egyaránt meghonosul. Homok, agyag, mész, kavics, kemény vagy lágy víz, tengerszin-lapály vagy 3000 méternyi magasslat, mindenik alkalmas e kevéssel megelégedő kőbóri kis növény tenyésztésére. Az alkalmazkodás imigy példázolt két neme nagyban különbözik egymástól. A cosmopolita növény vagy állat széles elterjedésnek örvend; az, a mely sajátnemű helyiségre szorítkozik, kéntelen a fő szomszédait szorongatni, mint a pitypang sat., mely elfojtja mesterséges gyepeinken a pázsitfűvet. Némely növénynek alkati alkalmazkodása oly erős, hogy versenyző társa sem akad — tenyészik ő a hol semmi egyéb nem, mint a szőrfű a futó homok-buczkán, vagy a bablevelű-fű és falfű régi várak romjain. Minden esetre, ha a természeti válogatást valóságnak vesszük fel, nélkülözhetetlen feltétele az őt megelőző alkalmazkodás vagy alkalmazkodhatás.

Balgább tévedés a tudomány terén nem lehet, mint az, hogy ha bizonyos műfolyamat saját, nélkülözhetetlen előzményei okának

* Processus.

** Constitutionalis.

*** Osmunda regalis.

**** Potentilla Termentilla. „Timpó“ (Diósz.).

állítvánk. De éppen azt teszi az, a ki a teremtő tervezet helyett a természeti válogatást állítja „a szervezet környezetéhez való alkalmazkodása“ okának.

A tévedés még szembeszökőbb lesz, ha másfelől tekintjük a kérdést és a szervezet viszonyát vizsgáljuk a környezetéhez. Miképp eshetik meg, hogy a szervies élet a környezetéhez alkalmazkodjék? Csupán csak úgy, hogy a környezetek határtalan időkig tartó műfolyamok eszközlésével az élet segédforrásaivá váltak. Még e pillanatban is, egy könnyen képzelhető kis változás a környezetben — mint pl. ha az Óceán mérséklete a forrpontig növekednék — rövid időn lehetetlenné tenné földgömbünkön az életet. A környezetet vizsgálva azt látjuk, hogy a szervetlen világ úgy teli van tervezet jeleivel és egy elme mindenek felett ellenőrködő jelenléte más tanubizonyságaival, mint a szervies lények alkata és tevékenysége. Sőt ott még óriásilag nagyobb szerűen mutatkoznak. Oly olvashatók és csak egy képpen olvashatók azok, hogy ha az emberi értelemnek nem volna szabad kimagyarázni jelentésüket, a természet egy érthetetlen látmány lenne s a tudomány maga elvesztené minden értelmi magas becsét s a földművelés és kézművesség alsóbb rangjára süllyedne.

Mindenütt tapasztaljuk a törvény vagy helyesebben, törvények lételet, minden erő, minden parány, minden szerkesztmény saját törvényeihez szabja magát, melyek megint magasabb és messzebb terjedő törvényeknek vannak alávetve. De hát a törvény mi? Gondolat-alak. Csak úgy létezhet mint elme terméke. Azt tenni fel, hogy egy erő vagy parány már magában egy a maga saját tevékenysége eredményét szabályozó törvény és így egy rovatba helyezni az egészen különböző és független elemekével és erőkével, képtelenség. Másfelől tagadni a törvénynek — törvények rendszerének *) — az egész világra kiterjedő létét, annyi mint megsemmisíteni a tudományt. Nemde kénytelenek vagyunk bevallani, hogy csak egy következtetés lehetséges? Egy a törvényen nyugvó egyetem az elmén nyugszik.

Ámde a physikai törvény uradahna megett és alatt rejlik még valami, a mi nélkül törvény, erő és anyag nem birhattak volna tért alkotni a szervies élet számára — t. i. az anyag elemi alakjainak szabatos minőségei és pontos arányai. No már ezekben éppen oly tisztán mutatkozik az önkényesség, azaz az akarat és előrelátás elhatározó működése, jellege, mint bármely emberi munkánál a kelmék megválasztásában és az arányok kiszámi-

*) „Hierarchia“, a sz. eredetiében.

tásában. Hogy egy példát hozzak fel: az éleny, köneny, légeny, szén- és mézeny bizonyos mennyisége és kölcsönös arányai az élet elsőrendű feltételei közé tartoznak földünkön. Azok az elválhatatlan minőségek, melyek ezen (s más) elemeket alkalmasokká teszik, hogy az állati és növényi élet szöveteibe szövődjenek, alkataiba iktatódjának és alakjaivá változzanak, szintoly titokban, mint kifogyhatatlanul működnek. Csak minden parálynak nem társaihoz, hanem az egészen különműekhez szólló felhívására állanak elé. És mindazon munka után, melyet a nem szervies parányok évek milliói óta az élő alakok alkotásával üznek, most is változatlanul válnak ki, sem jobbakká, sem rosszabbakká nem lettek.

Vegyünk fel egy egészen különböző nemű tényt. Földgömbünk mekkorasága, szabása és sulya éppen úgy illesztve van egy pillangó repüléséhez, mint a földnek a naptól való távolságához és körútjabeli gyorsaságához. Ugy, de azoktól függ, hozzájuk számítva még tengelye ferdeségét és forgása gyorsaságát, a hőmérséklet, klima, szél, eső, folyók, évszakok minden ő hatásukkal az életre, valamint szintén az életnek villamos és delejes feltételei, melyeket oly kevésbé ismerünk még eddig. Az a szervetlen tér és alap, a melyen építve van a szervies élet, oly teljesen és szembetűnőleg viseli a *mesterséges szerkesztés* bélyegét: annak t. i. hogy gondolat, előrelátás, akarat terméke, — mint a kéz, fül, szem alkata; vagy a növénynedű, téj, liszt vagy pepsin szerkezete.

Megbántanám olvasómat, ha arra figyeltetném, hogy ily roppant terjedelmű és változatosságu tények még csak egy hajszálnyi tért sem hagynak a természeti válogatásnak. Egy történetíró, a ki arra száná magát, hogy Anglia történelmét a kék szemek arányszámából magyarázza ki, éppen oly jó uton (ha nem jobban) járna, mint az a természetvizsgáló, a ki azt állítja, hogy ő a természetfeletti tervezetnek az Isten világegyetemében való mutatkozását a természeti válogatás elméletével kimagyarázza.

Gyakran elfeledjük vagy nem vesszük számba, hogy a physical világ egyetemében minden létezés, minden esemény, minden öröklő életfolyam egyéni. A tudománybeli minden igazság valódi tények végtelen sokaságának, minden törvény számtalan eseményeknek, minden faj, nem vagy szélesebb csoport fogalma élő egyének számtalan sokaságának a képviselője. Még is egy roppant *szervies egész* mutat, a melynek egysége nem physical kénytelenségtől, hanem finom összeillesztéstől s egymásba fogódzó alkalmazkodásoktól függ, és ezek (mint láttuk) voltaképp értelmiesek és önkényesek: magukban foglal-

ják a szám-, mekkoraság-, alak-, gyorsaság-, távolság-, súly-, egyen-, arányviszonyokat, az erőknek azt a mértékelését, mely meghatározza az anyag keménysége különböző nemeit és a kémiai egyletekben s életszerkezetekben rejlő csaknem végtelen számu viszonyokat. A világegyetem tehát egyszersmind *értelmies egész* *), és tökélyesen bizonyosak lehetünk a felől, hogy abban minden tény és törvény — feltéve, hogy ismeretünk teljes és értelmünk felfogni bírja — értelmesen összevág egymással. És még *erkölcsi egész* is, u. m. jótékony előrelátás és kölcsönös szolgálat rendszere. **)

Most már reményelem, meg bírom tisztán bizonyítani, hogy ha igaznak tesszük is fel a természeti válogatás tanát, az a legcsekélyebb mértékben sem seprí el a természetfeletti szervezet nyomait, még csak azon tények terén sem, a melyeket csakugyan kimagyaráz. Az a tér nagyon széles az igaz, de a világegyetemhez képest szűk határu. És azt tartom világosan kimutattam, hogy a tanubizonyosságok roppant tömegére nem alkalmazhatni a természeti válogatás elméletét. Hanem hadd vizsgáljuk meg a természeti (sőt kijelentett) theologia alapigazságához való viszonyát annak a szélesebb elméletnek, melyet szervies fejlődésnek neveznek s a melynek csak kiegészítő része a természeti válogatás. Fenynyem állítják, hogy e tanitmány megállapítása megsemmisíti azt a bizonyítást, melyet az egész világegyetemnek és részeinek — le a legkisebbekig — alkotából véltünk vonhatni. Így aztán „a természeti theologusok nem támaszkodhatnak a Paley-, Bell- és Chalmersféle írók ***) érveire úgy, hogy szántsán-

*) „An intellectual whole.“

**) A tervezetnek egy más tartalmas és mélyen megható képét mutatja a növények és állatok egymáshoz való viszonya. A légkör alkata egyaránt szükségessé feltétele mind a két rendbeli életnek, csakhogy mindenikök azt húzza a levegőből, a mi az ő életét fentartja, de halálos a másinak, és azt téríti meg, a mi neki haszontalan vagy ártalmas, holott a másinak életszer. A fűvel és a hússal táplálkozó állatok közötti viszony egy más világosító példát szolgáltat. És mégis az idéztem író elég makacsul így nyilatkozik: „ha minden faj, avagy csak néhány is úgy volna összelánczolva, hogy egymás szükségletei kielégítésének szolgáljon, akkor a szerves fajokat énekszók számtalan sokaságu karához lehetne hasonlítani, mely mind egy öszhangzó dicsérő zsoldtárt énekel. De bizony nyomát se látjuk ilyes be- és öszrendezésnek; minden faj önmagáért és csak önmagáért létez — mint egy örökké és mindenütt kegyetlenül dühöngő létküzdelem eredménye“. Ezt a léha állitmányt megczáfolja minden barackzamatja, mindennapi élelmünk minden falatja kémiai szerkezete, minden giliszta föld alatt setétben vájt alagutja; meg az alkata minden búzatőnek, midőn gyűjti magában azt az eledelt, melytől nemzetek munkája, kereskedelme, politikája köz- és magánélete függ. „Sic vos non vobis mellificatis aves.“

***) Paley. — Natural Theology. Bell. — On the Hand. Chalmers — On the Intellectual Constitution of Man. A két utóbbi a „Bridgewater Treatises“ című gyűjteményben.

dékkal meg ne rontsák a logikának azt az egyetlenegy elvét, mely megkülönbözteti a tudományt a fétisizmustól.“ Igaz-é? Van-é egyetlenegy szilárd támaszpontjuk azoknak az elbizakodó állitmányoknak? Lássuk.

A „szervies fejlődés“ hypothesisét következőleg adhatni röviden elé. Az életnek képzelhetetlen sokaságu alakváltozatai, melyek közepette leledzünk egy vonalban való származékai korábbi és kevésbé fejlett alakoknak, és ezek megint még egyszerűebb alakoknak, úgy hogy, ha a szervies létezés láncolatát vagyis inkább hálózatát izről izre nyomozni bírónk hátrafelé addig az ideig, a melybe földünknek legelsőben lehetett gédelgetni az életet, haladtunkban azt tapasztalnók róla, hogy szüntelen keskenyedik és minden élőlény őseredeti szülőit bizonyos lelkesített kocsonya csomolykákban lelnők, a milyeket a mai természet vizsgáló az Oceán fenekéről kapar fel s olyforma érzélemmel szemlél, mint a chinai tekinti elődei képeit. Csak az a baj, hogy mai nap a kocsonyaállattól csakis kocsonyaállat származik. Ám de ha ez a kocsonyás tömeg ez előtt százévek milliójával vagy millióival élhetett volna ős-ős-őse lehet vala annak a fajtának, a melyből Homeros és Plato, Dávid és Pál apostol, Shakspeare és a mi tudós tanárunk fejlődtek a maguk sorában.

E hypothesisek ellen támaszthatni ellenvetéseket, de igazságosan azt a vádat nem, hogy maga-magában istentagadó volna. Részrehajlatlanul tekintve még csak árnyékot se vet a szervies természetben látandó tervezet eszméjére. Azt tartom, hogy teremtőt hívő értelmes ember, egy sem képzei azt, hogy minden növény vagy állatfaj külön-külön teremtetett volna sem miből. Minden esetre, ha ezt értik a „fajok független teremtése“ alatt, a Biblia első fejezete ilyesmire nem tanít. A dolog úgy van ott előadva, hogy minden teremtmény nálánál előbb létező anyagból alkottatott és az ember csak abban különbözik a többitől, hogy „lehellte vala az ő orrába az életnek lehelletét“. Volt bizonyos — lassubb vagy sebesebb — működések sora, mely által alakultak az élet testesült alkatai. Nem is véli senki, a ki Bibliájából tanulva hiszen teremtőt, hogy a teremtő hatalom akár az anyag első keletkezésére, akár új élet alakok eléállítására szorítkozzék. Az Írás szerint a teremtő mindenható ereje a világegyetemnek főrugója; hajtókereke pedig az ő minden felett ellenőrködő felügyelete. A Szentírás méltóságos képeiben szólva: Megnyitja kezeit és mindenek betelnek javakkal; kibocsátja az ő lehellejét és „teremtetnek“; Nála van az életnek kutfeje.

Ha felfedeztetnék, a mit hozzátvetőleg állitnak, hogy a műkö-

dések ama folyama felettébb sokkal hosszabb, lassabb és szövevényesebb, mint a hogy eleinte gyanították, és hogy az állati élet láncolata szakadatlan, ez amaz igazságokat nem érintené. A műfolyam hosszúsága, nem magyarázza ki a mivoltát. Legyen hosszú vagy rövid, megfelelő, elégséges okának kell lenni. Ha — vegyük fel — a rigónak vagy fülemilének fészke vagy tojása, és a fészekrakó s tojástartó madaraknak szárnya, lába, szeme, csőre csordultig tele van oly szövevényes és finomul rendezett illesztésekkel, melyekben a közönséges emberi ész tervezet bizonyosságát látja; ezt a bizonyosságot legkevésbé sem erőltitené, ha ki lehetne is mutatni, hogy a rigó egy gyík tojásából kelt ki, a mely gyík egy hal ikrájából keletkezett, a hal egy csiga tojásából, a csiga egy aktiniától*) származott, mely megint eleinte csak egy élő kocsonyatömeg volt. Az észnek tárgyalni kell a tényeket — a madarakat és tojásokat — akárhogy is keletkeztek. És ha a műfolyam parányi átalakulások myriadjain át felfoghatatlan lassúsággal vezérlődött, az elv mindég az marad. A tanúság benyomását gyengíthetni, mint egy arany drótot vékonyíthatni, ha csodalosszura nyujtják; de azzal sem minőségét nem csökkentik, sem valóságát nem veszélyeztetik. Ha az eredmény tervezetre mutat, a közönséges emberi ész azt mondja, hogy a tervezet áthuzódik az egész műfolyamon. És miért legyen akár philosophiai, akár tudományos eljárás, szembeszállani a közönséges emberi ésszel?

A körülmények, — azt vitatják, — eléggé kimagyarázzák mind a műfolyamot, mind az eredményeket. De ennek az érvelésnek csak akkor hódolunk, ha kielégítő feleletek adatnak három kérdésre: 1) Hát a körülményeket magukat mivel magyarázzák ki? 2) Az élősöveteket módosító erejük miben áll? 3) Mindenek felett pedig, hogy lehet az, hogy a végképpen, a teljesen szervezett élő szövet a saját maga szervezetét ő maga módosítsa a végett, hogy a körülményekhez alkalmazkodhassék? Ezekre a „crucialis“ kérdésekre, hogy eddig elé nincsenek feleletek, mondanom sem szükséges.

Mind az ő-, mind az ujkori állat- és növénytanak szembetünő sok ténye, jóllehet nem bizonyítja megint ténynek, de nagyon valószínűvé teszi azt a gyanítást, hogy a jellegek viszonya más jellegekhez, a fajoké a nemekhez, a nemeké a felsőbb osztályokhoz származási láncolatra**) mutat. De hát miért ne lehetne éppen az a teremtés műfolyama? Feltéve hogy az, a tények nem valami fokozatos, kisértgető módosulásokra, melyekkel a teremtmény a környezetéhez nem hogy inkább, hanem kevésbé alkalmazkodóvá tétetnék, hanem

*) Tengeri anemone, tengeri csalán.

**) Genealogical succession.

tisztán megkülönböztethető léptekre mutatnak, melyeknek mindenikén véglegesen és tökélyesen illesztve van helyzetéhez és körülményeihez az újan született teremtmény. Akárminő volt is a műfolyam, mihelyt az új typus megjelent, a formát, a melybe öntötték, összetörék és a típusra a maradandóság pecsétét nyomák. Egyáltalában ha ama működés fokozatosan és kísértgetve folyt volna is, kudarczairól nincs se tapasztalatunk, se tudomásunk. Minden esetben oly pontos és bevégzett az eredmény, mint ha nem hogy a faj, hanem minden egyén külön és mondvá teremtettet volna. E nézet szerint még azt is lehetne vitatni, hogy a természet feletti tervezetnek mind csodái, mind tanubizonyosságai határtalanul nagyobbodnak, mert az a mit közönségesen csak tervezetnek néznek, most már műfolyam képében is jelenik meg.

Teremtő fejlődés (akár „fejlesztő teremtés“) tehát tökélyesen érthető és igaz kamarán kelt hypothesis. Éppen oly tökélyes összhangzatban van a Paley-, Bell- és Chalmersféle írók érveivel (és hozzátehetem a Genesis első fejezetével is), mint „a fajok külön-külön teremtése“ feltevésével. A természeti theologia semmiképp sem húzhat ujjat semmi oly hypothesis-sal, a mely észszerűen és illő tisztelettel törekszik nyomozni az utakat, melyeken a mindenható bölcsesség vezérelte a mindenható erőt.

Olvasóm mondhatná itt nekem, hogy ugy látszik, mintha kiállanék útból a vita főbökkenőjének, annak a hypothesis-nek, a melynél fogva azt hiszik, hogy kiküszöbölhetik a teremtő bölcsesség eszméjét és a fejlődést önerején működőnek mutathatják ki: t. i. a természeti válogatás tanának. Szántszándékkal választottam én el a fejlődés általános eszméjét a természeti válogatás járulék eszméjétől, mert ha egy csávába dobjuk, csak zavart okozunk vele. Lássuk most már, vajon azokat a következményeket, a melyekre jutánk, megingatja-e bármi kevéssé is az a tan, melyet első közzétételekor megbámultunk, mint emberi leleményesség remek fogását, de azóta oly lelkesült — és olykor oly türelmetlen — hittel fogadtak el, mintha a csalhatatlan egyház legújabb dogmája volna.

Mert bizony a természeti válogatás tana elfogadására szükségesebb a hit és képzelődés, mint a logika. Pedig kétségtelen ténynek veti meg a lábát. Kétségtelen tény az, elsőben, hogy hasonlíthatatlanul nagyobb számu élő csira jó világra, mint a mennyi teljes kort érhet. Milliószer millio annyi mag érik, mint a melynek növekedésére helyet birna adni a föld felszine; milliószer millio annyi állat születik, mint a mennyi táplálékot avagy csak lehellő és álló helyet is kaphatna. A sok elvész az életnek küszöbén vagy létezése

korai szakában; a kevés, a mi megmarad, érett korra jut és majd az is magzatot szaporít. „Ebből azt hozzák ki, hogy roppant küzdelemnek“ kell lenni az „élet felett.“ Továbbat azt is következtetik, hogy ebben a küzdelemben a gyengébb növények és állatok mindig a rövidebbet huzzák és az „életre legalkalmasabbak“ megmaradnak.

Egy más kétségtelen tény az, hogy némely növény- és állatfajnak bámulatos — hogy úgy mondjam — gyurhatósága*) van; oly különbözőképp bírnak változni alakban, színben, mekkoraságban, életmódban, a belalkatban és szerkezetben, mint a mitől ama külső módosulások függenek, hogy ha az így fejlődő, különböző jellegeket vadon lelnők, mint természetvizsgálók, különböző fajok, sőt nemek rovatába sorolnók. Köztudatu példák a kutya fajták, melyek közül némelyek egészen új keletűek, mások emberi emlékezetet meghaladó régiségűek; továbbat az aránylag új keletű galambfajták, vagy a növényvilágban bizonyos pázsitfűvek (búza, rizs, zab sat.) élelemtermő tulajdonságai, és sok virágnak (mint a rózsának, szekfünek, dahliának sat.) az a tehetsége, hogy pórodáit szirmokká, vagy a termő virágokat meddőkké de mutatósokká változtatva, „teljessékké“ lesznek. Az eljárás, mellyel ezeket a nevezetes eredményeket eszközlik, mesterséges**), és gyakran nagy türelemmel és gondos figyelemmel párosított leleményességet igényel. És azt az ember saját hasznára vagy gyönyörűségére s nem az illető teremtmények javára teszi; sőt némely esetben, mint a virágok teljességében is, egyenesen ront a fejlődést. A teljes virágu növény elvesztvén magtermő tehetségét, fajtáját csak levágott dugványokkal vagy gyökerei eltépésével lehet megtarthatni. Megesik, hogy oly minőségek is fejlesztetnek, melyek az állatnak vad állapotában is hasznára válhatnak, mint p. o. az agárnak a gyorsaság és éles szem; de ezek is tán testalkatának és erejének némileg a rovására. Minden esetben azonban a növények és állatok mesterkélte fajtái magukra és természetes körülmények közt hagyva, a mi szempontunkból nézve „elfajulnak“***), holott valóban „regenerálódnak“, azaz: maradékaik lassankint visszatérnek, annyira a mennyire lehet, vad elődeik jellegéhez.

Feltesszük, hogy a mit az ember a maga hasznára és gyönyörűségére tesz, azt a természet (már akármi legyen az) megteheti a növények és állatok kedviért. Feltesszük, hogy az a korlátolt, ámbár jó-

*) Plasticitas.

**) Artificial.

***) Degenerate. Erre van kifejezésünk magyarul, de a következő „regenerated“-re nincs, azért kéntelen valék meghagyni.

kora tehetsége a módosulásnak, melyet az ember néhány faj esetében az érintett változtatásokra felhasznál, testileg minden fajban meg van határtalan mértékben. Felteszik, hogy a természet kezdet óta, szünet nélkül dolgozik az élő alakok módosításán, és hogy legalább is némely módosítás valódi előnyt ad a módosított növénynek, vagy állatnak az élet feletti küzdelemben. És felteszik végre, hogy nem csak a legalkalmasabb egyének maradnak életben, hanem megmaradnak általában a módosulatok és maradandólag örököltetnek és új fajok alkotására szolgálnak.

A feltevések e hatalmas nagy sorával szemben fontos ellenvételek kínálkoznak. Legelsőben is az emberről a természetre, a mesterséges eljárásról a természetére való következtetést — azt a következtetést, melynek használatáért a természeti theológiát korholják kritikusai — észszerűen csak azzal a kikötéssel lehet felfogni, hogy a „természet“ megett egy legfelsőbb tervező elmét és ellenőrző akaratot tegyünk fel. Másodszor, ha a természet a múltban úgy dolgozott, oly erőlyesen működött minden létező faj kifejlesztésében, most is kellene hogy tartson az a műfolyam; most is kellene hogy fejlesszen, ha új fajokat nem is, bár új fajokká válандó módosításokat. Nevetséges dolog azt mondani erre, hogy igen lassu az a műfolyam, lassubb, mintsem hogy észrevehetnők. A kérdés az, hogy egyáltalában foly-é? Harmadszor tulajdonságok, melyek faját fajtól, nemet nemtől megkülönböztetnek, teljességgel nem azonosok azokkal, melyek akár a fajoknak, akár az egyéneknek különös előnyöket nyújtanak az élet feletti küzdelemben; holott a természeti válogatás elmélete szerint éppen azoknak kellene lenniök. Azonosok is néha, de annál felőtlobb, hogy rendszerint nem azok. Negyedszer az ember munkájával fejlesztett új változékok nem állandók s mindig vissza igyekeznek az eredeti jelleghez; holott a nemek és fajok állandók. Megtörténik ugyan, hogy megkülönböztethető változékokat is állít elé a természet, melyek oly állandóknak látszanak (mint bizonyos szederjek), hogy a legjártasabb fűvész is megbotlik és fajoknak nézi. De a fejlesztő körülmények elenyészttével, eltűnnek s a fajjelleg megtartja szilárdul az állandóságát.

Mr. Darwin egy s más alkalommal bátor őszinteséget (vagy a hogy M. de Quatrefages nevezi „lovagias loyaltást) mutatott azzal, hogy oly ellenvételeket állított saját elméletével szembe, melyekre nincs felelet. De ezzel aztán teljesítettnek véli kötelességét és jó kedvvel halad tovább az utján. Tanítmányának némely magyarázóit egyszerűbbnek tartják nem tudni semmit oly tényekről, melyek ellene szólanak. Foglaljuk össze a két módszert: felejtjük el ama röviden em-

litett ellenvetéseket és más szintoly hathatóságokat. Legyen hitünk. Adjunk tág tért a képzelődsnek. Képzeljük el azt a titokszerű, változó műfolyamot, miképp vezérli határtalan idők folytán a szervies életet. Látjuk miképp alkotja a protoplasma pusztaszemmel láthatlan sejteit kocsonyává, ideggé, hussá, vérré, csonttá, porcogóvá, héjjá, szórré; növény nedvvé, farosttá, kéreggá, béllé, virággá, maggá; miképp fejleszti a szúnyog reczés hártyszárnyát, a kolibri tündöklő tollazatát, a sas tollát, karmát, csőrét, szemét; a czethal szalonnáját; a kigyó hajlékony gerinczét, a pacsirta dalát, a rózsa bimbaját, az ibolyaillatát, a barackzamatját; lújtuk azt a minden szem buzában rejlő tehetséget, melynél fogva ha egy néhány évig akadálytalanul szaporodhatnék, az egész emberi nem élelmére elégséges magtárt töltené meg. Sokszorozzuk ezeket a példákat milliók millióival az alak, mekkoráság, szín, kelme, szerkezet, szervezet, életmód, gépezet végnélküli változataiban. És mindezek a kényes és finom és mégis tartós, válogatott szépségü, jótékony alkalmazásu, szövevényes, de pontosan egymáshoz mért eredmények egy teljesen maga magától működő*) physikai okok és következmények láncolatából álló, sanyaru és örökre ingatatlan törvényekkel megszabott eljárás által jöttek létre, mintha a növények és állatok egész iker világa előre el lett volna rendelve, már mikor legelsőben alakította magát az anyag lelkesült és szaporodó sejtekké! Követelhet-é akár természeti theologia, akár kijelentett vallás nagyobb foku hitet vagy kínálhat-é bámitöbb rejtélyel, mint a milyen az a kábitó feltevés?

Ember művében a változó körülményekhez való, csak magától függő alkalmazkodást méltán tartják az ügyesség és előrelátás legdiadalmasabb bizonyosságának. Bámulatos példák erre a helyreütő ingák**) vagy a súlyegyenlítő billegők***), melyekkel a mérséklet változatai maguk javítják ki az órajárásában általuk okozott hibákat. Tegyük fel, hogy lehessen egy oly chronometert készíteni, mely óramutatásait a hajónak földkörüli útjában, keletre vagy nyugatra haladásához képest siettetné vagy késleltetné s midőn horgonyt vet a Thamesben, azon pillanatban a Greenwichi időt jelölné; lám a tudománykalauzolta művészetnek egy ily csodaműve halhatatlanná tenné a feltalálóját. Mit mondjunk hát a körülményekhez való alkalmazkodásnak egy oly tervéről, mely az életnek gömbünkön való megjelenése óta minden időken át hatályban van; a mely a világegyetem minden ere-

*) Automatic.

**) Compensation pendulum.

***) Compensation balance-wheel.

jeit szolgálatára készíti, az élet minden feltételeit összerendezi, a hanyatlásra és halálra születést és gyarapodást épít és állandó sulyegyenben tartja azt a mérhetetlen egészet, melynek minden tagja, minden pillanatban felbomláson és újraalkotáson megy át? Ily eredményeknek megfelelő oka kell hogy legyen. Meg kell értenünk a műfolyamot. A módszer még nem okadás és a körülmény sem ok. Micsoda logika vagy philosophia szerint veszi el a tanubizonyosság az érvényét és erejét éppen akkor, midőn tárgya és alkalmazása véghetetlenül megnagyul? A helyre ütő inga kimagyarázásában végül egy elme vala szükséges. Hát a természeti válogatás (feltéve, hogy meg van) gépezete egyszerűbb-é, mint egy óráé?

Nem feladatom, bármily kecsegtetőleg kinálkodik is azon tanítvány támogatására felhordott tanubizonyosságok elemzése és megrostálása. Tények, a legdúsabb jelentőségű és legmélyebb érdekű tények roppant száma van összefoglalva bennök. Csak hogy hiányzik a logikai kapocs a tények és a következtetések között. A fő előzmény*) távollétivel tündöklök. Hanem én abból a feltevésből indultam ki, hogy a természeti válogatás és a szervies fejlődés tudományiason igazak. Nem érelemre, hanem a higgadt józan okosságra hivatkoztam, midőn arra a kérdésre feleltem, vajon, még azt feltéve is, megvannak-é csak a legcsekélyebb mértékben is ingatva vele a természeti theologia magasztos tanitmányai és állása egy felől az emberi értelem, más felől a világegyetem irányában?

Azt állítom, hogy a tudományos feltevéseket, akár vannak, akár nincsenek általánosan elfogadva, a vallásos hit elfojtására fordítani gép gyanánt szintoly nagy véték a tudomány ellen, mint véték a vallás ellen, ennek a tekintélyét használni fel a tudományos kutatások elfojtására.

Conder R. Eustace

után

Dr. BRASSAI SÁMUEL.

*) Major praemissa.

ANGELO DE GUBERNATIS

„a Növények Mythologia“-ját tárgyzó munkájának második kötétéről.¹⁾

הַלְבָּנִי Jer. 1,10.

Több körülmény által indítatva érzem magam az idéztem munka második kötétéről ismertetést írni, s ezek közül a legfőbbeket mintegy bevezetésül megemlítem. A valódi barátság szent érzése, melylyel az irodalomnak valamely kiváló munkása iránt viseltetünk, művei iránt való érdeklődésünket nemcsak fokozza, hanem gyakran a bennük kifejtett nézeteknek lehetőleg teljes megértésére is egyik hathatós eszköznek bizonyul, a szépségeket, melyeket a könyv magában rejt, talán jobban véteti észre velünk, mint a csupán csak a tárgy iránt érdeklődő olvasóval, kinek az író személyéhez semmi köze.

A bölcséleti s egyszersmind művészi előadásnak nemcsak felszínén ragyognak az eszmék, de annak elrejtett mélyében is és leginkább mélyeségek mélyében, néha csak annak láthatóan, ki keresi őket, és ki keresi inkább, mint az, ki nemcsak a mű iránt, de szerzője iránt is kiváló érdeklődéssel viseltetik. A mű nem mindent közölhet, a mit szerzője mondhatna, ezért a munkák teljes megértésére szerzőjük pontos életirata, illetőleg az, mit egyéniségéről tudunk, hathatósan elősegíthet, ez okból keresve-keressük az életirati adatokat s ezek közt a jelentékteleneknek is becses tulajdonítunk, mert az egésznek összefoglalásában ezek is érvenyesülhetnek. A szerző egyénisége azonban leginkább azok előtt tárul fel, kiket gondolatjaiba s érzéseibe beavatott, barátjai előtt. A valódi író maga az egyén, s ennek nyelve az egyedi kifejezés legtökéletesebb jellegével van felruházva, még pedig mindamellett is, hogy egyszersmind a miveltek köznyelvének irányzója és itt nyelv alatt többet értek, mint pusztá szófűzést, értem azt a lelket, mely megelevenít, s a melynek ellentétje a betű, a mely megöl: τὸ γὰρ γράμμα ἀποκτείνει, τὸ δὲ πνεῦμα ζωοποιεῖ²⁾, értem azon eszméket, melyeket valamely jeles gondolkozó a világ-irodalom közkincsévé tett. Ez eszméket az értheti legjobban és leg-

¹⁾ La Mythologie des Plantes. Tome Second, (Paris, Reinwald, Libraire-Editeur,) 1882.

²⁾ L. sz. Pálnak a Korinthus-beliékhöz írt II. levelét (III. f. 7. v.)

teljesebben, kit megteremtőjük varázskörükbe bevezetett, barátjai közül azok, kiket erre méltóknak tartott. Az ilyen barátok, azt hiszem, nem helyesen cselekesznek, ha attól félve, nehogy elfogultaknak, a valóság és méltányosság rovására kedvezni ohajtóknak találtassanak, barátjaik műveit hallgatással mellőzik. A valódi barátság elfogulttá nem tehet, sőt inkább éleslátóvá teszen barátunk iránt s művei olvasása közt még a jelentékteleneknek látszó apróságokra is élénken figyelmeztet. — A „növények mythológiájának“ első kötetét a K. M. egyik füzetében e sorok írója mutatta be; hadd legyenek megint én az, kinek a második kötetről szóló ismertetése ismét ugyanezen szemlében közöltessék, figyelmeztetőül e kitünő munkára, érdekkerjesztőül iránta mivel olvasóink széles körében, mert valóban kár s felette igen nagy kár volna, ha olvasó közönségünk az ily munkákat nem ismerné, vagy ugyan ismerné, de érdemöket kellőképen méltányolni nem tudná. E munka második kötete azért is kell hogy érdekeljen, mert a növényvilágból vett mythosaink egynémelyikére vonatkozással van. Vajha nálunk is úgy e virányos téren, mint hitregészetünk más terein az összetartozó anyag legalább összehordatnék, mert az iminnenamonnán vett adatokból levont okoskodások a kellőkép ki nem kutatott, észre nem vett adatok hiánya miatt tátongó úrt csak a felületesen szemlélő számára töltheti be, a figyelmes azonban a dolog illetén állapotjában a pótlék szűkét, fogytát legott észreveszi. — Bevezetésemben még egy feltehető kérdésre óhajtók választ adni s ez az: vajjon az ilyen ismertetésnek van-e helye a K. M. hasábjain? Mythologia és theologia körülbelől csak annyira függnek össze, a menynyire a csillagjósoltan a csillagászáttal, a magia az orvostudományyal, az aranykémlet a vegytannal, a hősköltemény az ó-kor történetével, a hitregék az egyház történetével, a czimer-tudomány a nemzeti lajstromok ismeretével, az arany-kémlet „magisterium“ nevezetű anyaga a természetben munkás, még fel nem fedezett erőkkel. Ámde ezek összefüggését ki merné tagadni. A görögök közül p. o. X e n o p h o n, midőn memorabiliai egyik helyén a csillagászt említi, azt astrologosnak nevezte s nem astronomosnak, a rómaiak közül pedig C i c e r o az astrologiát azon tudományok egyikének nevezi: quae omnes... in veri investigatione versantur³⁾ stb. A magiának azon részét, mely a növények és ásványok tulajdonságaival foglalkozik olyan czélból, hogy ezek hatásait az emberi szervezetre kilesse, bátran az orvosi tudomány elemeinek mondhatjuk, s csak azon a ponton válik el a kettő egymástól, a hol az illető növénynek

³⁾ De officiis l. I. 6.

vagy ásványnak bizonyos esetekben tapasztalt hatását ezektől függetlenül, feltétlennek, állandónak és multhatatlannak kezdték tartani. Az alchymia mindaddig a természettudományok előfájának egyik nagyreményü ága volt, míg a fémelválasztás határai közt mozgott, s az érczet arannyá átváltoztató mesterség eredetileg azon módszert tartotta követendőnek, melyet a jelenlegi vegytan is követ, a fémeket elemeikre felbontva, vagy ellenkezőleg, azokat összekötve. A tulajdonképeni csalódás ott kezdődött, a hol azon hiedelem kapott lábra s vált tanczikké, mely szerint létezik valami olyan anyag, mely a fémekhez járulva, azokat arannyá változtatja át. Így van ez az astrologiával is, a mely az égi testek és csillagzatok megfigyelésén alapult s fejlődésének azon stadiumában vált el az astronomiától, a melyben mivelői a csillagoknak az emberi dolgokra döntő behatást kezdettek tulajdonítani, illetőleg az eltévedt pásztort s a tengeren tévelygő hajóst utbaigazító s az éjjel szakaszait kitüntető csillagoknak az emberre oly hatást is tulajdonítottak, a melylyel azok nem bírtak. A napkeleten meglátszott csillag a bölcseket Krisztus urunkhoz vezette s mint Máté mondja: „előttük megyen vala, miglen jutna és megállana a hely felett, a hol a gyermek vala.“⁴⁾ E vezércsillag a hajnal csillaga volt, mely a keleti égbolton látszik. Sirius feltüntével a forró évszak hirdetőjévé lesz s a mig a népies képzelet benne a nyár hirnökénél egyebet nem lát, mindaddig a csillagászat határait tul nem lépte, de ha a növényzet hervadását e csillag fényének tulajdonítja, úgy, a hogy azt a fiatal Linos-ról szóló görög mythos tette, a mely szerint a növényéletet jelképező Linos-t szétszakító dühös eb változott át Siriussá, e határokon immár tul csapong. Az Aegyptomiak Siriust S o p t (=S o t h i s) név alatt Isis csillagának hitték s mert feltűnése a Nilus áradásai kezdetével egyidejűleg történik, a jótékony áradást részben neki tulajdonították. Ez idéztem tényben azt látjuk, hogy a csillagról való fogalom fejlődései közt három változati fokot ért, az első a pusztza megfigyelésé volt, mely fok a csillagászat kiinduló pontja, a másik azon érzelem folytán eredt, melyet a természetben a jó és rossz hatások s azok kísérő körülményei gyakorolnak reánk és itt önkényt támad a fogalom harmadik elváltozása, mert elménk az egymást gyorsan követő tünemények közt oki összefüggést keres s az egyiket a másiknak tulajdonítja. A másik változati fokon vál el az astrologia az astronomiától, a mythos az ő ember kezdetleges, eredten eredeti vallásától, mely nem más, mint az egy személyes Istenben való hit.

⁴⁾ Evang. II. részének 9-dik versében.

A mythologia virágos kertjében ugyanezen változat fokait látjuk, nevezetesen ugyanigy történt a növényeknek tulajdonított isteni erőkkkel is, a míg p. o. valamely fa csupán csak jele az istenségnek, jelképe valamely isteni tulajdonitmánynak s szemlélete bennünk a csodálat érzését kelti s ezt hálás csodálatlá fokozza, addig a mythosi perceptio benne s általa ki nem fejlődik. Az erő, a tartósság, a magasság, a megújulás azon fogalmak, melyeket a fák szemlélete keltenek kennünk s ez okon az ős népek ezek kiválóbbjait az istenségnek szentelték, így p. o. Mòre tölgyét, vagy mint némelyek helyesebbnek tartják, terebintfáját a héberek az egy Istennek szentelték, szentnek tartották, tisztelettel állottak meg előtte s lombstora előtt talán mélyen hajoltak meg, de isteni erőt nem vétek benne lappangani, pedig 'elő n neve s Istennek el neve egyazon gyökből származott alakok s ennél fogva az úgynevezett népetymologia e nevekből könnyen mythost alkothatott volna. 'Elő n, legyen ez terebintfa vagy tölgy, az istenség hatalmát jelképezi ugyan, de azért még korántsem isteni lény, nem olyan fa ez, mint az, melyről Silius Italicus azt mondja, hogy istent rejt magában „numen habet“.⁵⁾ Érdekes e téren is a hitregének a jelképből való kifejlődését szemmel kíséreni, a kettőnek érintkezéseit, határvonalait tanulmányunk tárgyává tenni. Az ellentétek bármily élesek is legyenek, egy pontban éritkeznek, mert az egyik ott kezdődik, a hol a másik megszűnt s bármily kevés legyen ebben a másiktól, elég az arra, hogy eredeti valójából kivetkezett legyen. A növényi mythos fejlődése szintén három változati fokon keresztül jut teljességre, melyeknek elsején alapul a növénytan, másodikán válik el a mythos a valótól, a magia a botanicától, s végül harmadikán immár kinyilva látjuk a varázslat és hitrege tarkált virágját. — A mythológiának azok legnagyobb gáncsolói, kik az egyes adatok összefüggését nem látják, kik a mythos nyelvét nem ismerik, nem értik, pedig e nyelv fejlődése későbbi korszakában bármennyire is képleges, eredetileg egyszerű volt, s csak annak válik megérthetővé, ki egykori egyszerű voltát megismerte. Kétféleképp fejlődik minden mythos, u. m. 1) belőlről, 2) külső hozzátétel által s a fejlődésnek ez utóbbi módját mindig az előbb említett előzte meg s ez úgynevezett belső fejlődés vagy a tárgyaknak vagy azok neveinek egymásra való vonatkoztatása által történik. Ez röviden a mythologia eddig kinyomozott elmélete, de még nem értünk oda, a hol a mythologia rendszere megállapítható legyen, mint a többi közt Oliveira Martins portu-

⁵⁾ III. 691.

gal tudós „Systema dos mythos religiosos“ czimü időelőtti kísérletéből eléggé meglátszik. Jelenleg még csak a mythol. adatok gondos gyűjtésének és rendezésének korát éljük és ép e téren igen sokat tett és teszen De Gubernatis a myth. tudomány céljainak elérésére. Az elmélet részben már is levonható az összegyűjtött adatokból s ennek fényes bizonyítékait adják szerzőnek művei, azonban a rendszer megalkotása jelenleg még korán volna. Az eddigi nyomozásoknak egyik jelentékeny eredménye abból áll, hogy az újabb mythosok a régiek elváltozásaiból lettek s mint De Gubernatis élesen észrevette, az eredeti mythosok száma az idők folytán nem szaporodott, és itt megjegyzem, hogy e pontban is nagy hasonlatosságot látunk a mythos és a nyelv fejlődése közt, mert ha valamely nyelv bármily hosszúra nyult életfolyamára tekintünk, azt fogjuk látni, hogy gyökszavai még egygyel sem szaporodtak meg az évszázak és évezrek folytán és hogy eredeti szótárának gyarapodása szóképzésekre és szóösszetételekre szorítkozik és ezekből világosan látjuk, hogy az emberi nem az alapfogalmak egyetemét még fiatalsága zsengejében sajátította el, szerezte meg. Angelo De Gubernatis mythologiai botanikájának második kötete 374 lapból áll s ebből négy lap esik a rövid, de felette fontos utószóra („conclusion“).

Ez utószóban mondja De Gubernatis, hogy a mythosok a különböző népeknél, a különböző éghajlatok alatt és különböző korszakokban ugyan azon mythosok magvaiból fejlődtek s buján nőtt csirák tenyészeté kevés számú ily magvból eredt. Áthasonlódnak a régi mythosok a népek szellemének későbbi fejlődéséhez képest s a különböző miveltségek színét öltik. Így látjuk ezt saját népünk mythológiájában s érdekesnek és helyén valónak tartom itt azokra emlékeztetni, melyeket Barna Ferdinánd „ősvallásunk főistenei“ czimü értekezésében erre vonatkozólag közzétett, p. o. értekezése egy helyén azt mondja: „A természet istenasszonyának“ a magyar ősvallásban több diszneve volt, melyeket aztán a keresztény vallás is átvett, mint egészen megfelelőket a „boldogságos szűz“ díszjelzőiül, ezeket szerzőnk (Ipolyi Arnold) műve írásakor (Magyar Mythologia“, megjelent 1854-ben) bámulatunkat teljes mértékben igénylőképen nemcsak egytől-egyig mind jól ismerte, hanem mint e téren első fölfedező, értelmöket, jelentésöket növénytani, csillagászati népies nevekből, valamint a boszorkány perekben előforduló, továbbá a nép ajkán élő töredékekből hangyaszorgalommal kikutatva s megállapítva, egyenesen isteni egyedek, különösen tündérek neveinek tudja s tárgyalja (l. Keddasszonyá-t, Kisasszony-t, Bol-

dogasszony-t, Bábát, Szépasszony-t, Czifra asszony-t, Magna nox dominarum stb.)⁶⁾ Érdekes látni a keresztények kezdetleges symbolikájában a régi jelképes növényábrák újból való feltűnését, így p. o. a pálmaágét a sírkövek egyszerű díszítései közt, a pálmafát ugyanis öröklétü és soha sem vénülő fának tartották az ó-kor népei s mint De Gubernatis róla megjegyzi⁷⁾ ez okból szerepelt a halhatatlan dicsőség jelképeként. De a Palmaris, jegyezte meg szerzőnk folytatólag, a győzelem istenasszonyának egyik neve volt. Közel Hátzeghez a naláczi kert egyik felirásos kövén következő ajánlást olvastam:

Deo Eterno et Junoni et Angelis.

E feliratban a kereszténység és pogánykor cultusai összeelgyednek s az egyik átváltozása a másikba mintegy szemünk előtt történik. De térjünk át De Gubernatis azon néhány adatára, melyek növény-mythosaink gazdag tárházából valók. Az első ilyen a juharfáról szól s ezt tudvalevőleg Tompa Mihály koszorus költőnk egyik igen szép balladája tárgyául használta fel. Lássuk minő észrevételeket csatol De Gubernatis e mythosunkhoz! Mindenek előtt úgy a hogy a balladában Tompa által felhasználtatott, bevégtetlennek látszik, mert más népek hasonló tartalmu elbeszéléseiben a fiatal ember vagy fiatal leány, a kit az irigy testvér vagy testvérek megöltek, a halálból feltámad. Szerzőnk következő mythosokat és elbeszéléseket hasonlít e regénkhez: Lear király legendája, „La Belle et la Bête“ czimü elbeszélés; a Kain és Ábel-ről szóló bibliai elbeszélés, József, kit testvérei eladnak; Romulus és Remus; a „nád és galamb“ meséje; Çakuntalâ legendája; Polydor átváltozása; „a páva tollért czívódó két testvér“; Orpheus mythosa; „a varázsfuvola“; egy eszt elbeszélés az „eperről“; egy piemonti mese „a vörös czipőről.“ Ezek az elbeszélések egymást kölcsönösen kiegészítik s megmagyarázzák, s az itt megemlítettékhez még több hasonlót csatolhatnánk, így p. o. Socin által kiadott Mosul és Märdin arab lakossága ajkán élő mesék egy némelyikét.⁸⁾ Szerzőnk Tompa balladáját francziára lefordítva közli s tartalmának egyes részeit zárjelek közt az idéztem elbeszélések közül a velek leginkább megegyező szöveg illető helyével összehasonlította. — Egy másik magyar növényi mythost De Gubernatis érdemes fűvészünk Beite István következő czimü könyvében talált: No-

⁶⁾ Budapest, 1881. I. a 30-ik lapon.

⁷⁾ A 278. lapon.

⁸⁾ L. a Z. d. D. M. G. XXXVI. k. II. füzetében.

menclator stirpium panonicus.⁹⁾ Beite tudvalevőleg a Sopron, Vas és Zala vármegyékben való ev. ref. egyházaknak püspöke s Német-Ujvárbán a Battyáni grófok udvari papja volt; mint botanicusnak hírét a külföld is jól ismerte s Clusius Károly Austriában és Magyarországnban tett tudományos utja alkalmából Beitét felkereste Német-Ujvárbán, ki neki nagy segítségére volt holmi ritka füvek megszerzésében.¹⁰⁾ Beite (Beythe) a gentiana felől így ír: „Gentiana vulgo cruciata dicta: László Király füve hoc est S. Ladislai herba a Ladislao Hungarico Rege. Universam Hungariam, hujus Regis tempore, peste quoque gravissima affictam fuisse perhibent, eundemque precibus a Deo obtinuisse ut quamcumque stirpem sagitta ab illo in altum emissa decidendo feriret, utile ad hanc luem curandam remedium esset; ea igitur in cruciatam decidente, plantam hanc deinde subditos a pestis contagio liberasse.“ De Gubernatis emythost következőkép magyarázza meg: László király nyila itt a villámot jelenti, a villám által érintett növény pedig, illetőleg maga a villám, a menyinyiben a növényt megérintette, a döghalált, illetőleg a megromlott levegőt enyésztetni el. Ezt a hitregét némi csekély módosítással s néhány új részlettel előtaláljuk Johnston „Thaumatographia naturalis“ című könyvében.¹¹⁾ „Gentiana cruciata, alias dicitur S. Ladislai Regis herba. Ferunt, tota Hungaria a Tartaris pulsum (t. i. S. Z. László) fugisse in Daciae urbem Claudiopolim. Istic in familiaritatem divitis pervenit, compaterque ejus evasit. Ejus auxilio fugati iterum Tartari. In fuga nummos aureos, quos ex praeda collegerant, in Aradiensis abjecere campo remoram insequentibus. Petiit Rex a Deo ut in lapides mutarentur. Factum. Hinc ingens horum ibidem numerus. Afflicta paulo post saevissima peste Hungaria, obtinuit a Deo ut quam herbam sagitta in aerem emissa tangeret delapsa, remedium illa esset malo. Cecidit in cruciatam, et ejus usu fugata e regione pestis. Haec ita dicuntur Camerar. Centur. 3 memorab. S. 23.“

Ezekhez toldalókul ide irom, a melyeket temesvári Pelbárt, a kit mióta igen tisztelt barátom Szilády Áron életéről és munkáiról írt, „redivivus“, újonnan megéledett Pelbárt-nak nevezhetünk, a hyberniai fa minémüségéről írásba foglalt: Barliates vulgo Berneskas sive Bernekas: apud nos Gyengier nominatur; eadem forsitan est avis, quam Alb. Magn. XXIII. lib. de Animalibus

⁹⁾ Antverpiae 1583.

¹⁰⁾ L. Bod Péter „Magyar Athenas“-át Beite név alatt.

¹¹⁾ Amsterdam, 1670. l. a 207-ik lapon.

nominat Carbas. Similiter Fran. de Refa, dicentes quod Carbas avis de arbore in Hybernia nasci claret. Item Jacobus episc. Achonen. in orientali historia et Vincen. in Spec. naturali dicunt, quod quedam sunt arbores super ripas maris, ex quibus dum successu temporis putrescere ceperint, exeuntis crassis humoribus procreantur, densantur et formantur hujusmodi aves ad magnitudinem alaudarum (pacsirta) et nude, rostris infixis arboribus dependentes. Deinde maturantes plumescunt et decidunt in aquis in quibus fluitant, vivunt et roborantur ac crescunt; anseribus minores sunt. Multique fidedigni testantur vidisse quasdam earum pendentes ex arbore. Et certum est, quod apud nos non generant nec generantur per coitum. Hae volucres herbis et graminibus vivunt ut anseres etc.; unde patet possibilitas conceptionis virginalis deo operante. Rosar. I. II. Avis §. 13. 14. Szilády ez idézethez még következőket csatol: Serm. de Tempore, pars estiv. Serm. XVII. — Stellarium lib. VIII. p. I. art. III. cap. X. — Serm. de Sanctis, pars hyem. Serm. XVII. E. s igitly folytatja: „Ez utóbb idézett helyen ezt olvassuk: Carbas avis de arbore hyberna nasci claret, ut dicit Albertus I. XXIII. de animalibus; s ennek fordítása a Tihanyi c. 40. lapján így hangzik: az gyöngyér madár fából terem stb.“ „Régi magyar tudósaink közül Miskólczi Gáspár emlékszik a fán teremtett lúdról a XVII. század végén Franczius Farkas nyomán írt Egy jeles Vadkert ezimü természetrajzi munkája (1769. évi kiadás) 360. 455. lapján.“ „A mythus tárgyát illetőleg minden esetre jellemző vonás az, hogy a régi magyar fölfogás az idegen eredetű mondát előtte ismeretes madárra ruházta, mely az ecsedi láp környékén s más nagyobb tavaink vidékén ma is viseli a gyöngyér nevet.“¹²⁾ Müller Miksa állítása szerint e skót fáról való mesét a XVI. század előtt Európában nem ismerték. Ez téves állítás, mert mint De Gubernatis növénymythológiája első kötetében megjegyezte, már Odorico tudott róla s Indiába tett útja leírásában e mesét megemlíti: ène nel reame d' Inghilterra o di Scozia che dicono che sono albori che fanno uccelletti. Müller M. a bernacles nevet, melyet sem Odorico, sem II. Pius pápa a fából eredt madarokról szoltokban nem emlitenek, „hiberniculae“, „hibernicae“-ból romlottnak mondja, de a mese e madarak hazájául nem Irhont, hanem Skótországot és Angliát tartja, különben is ez bizonyára nem Észak-európában, hanem Indiában eredt,

¹²⁾ L. „Temesvári Pelbárt Élete és Munkái“, írta Szilády Áron (Budapest, 1880.), a 68. 69. lapon.

mert a benne foglalt mythos hazája itt van, és nem ott. A szanszkrit nyelvben, mint De Gubernatis megjegyzi, p arnin madarat és fát, illetőleg a levelest és szárnyast jelenti s e két különböző fogalom azonos neve következtében a népies képzelet a fák galyaira szálló madarak közül némelyeket azoktól származtatott. Indiában a rézcéknek és ludaknak egyik faja igen kicsi, és élénk színű tollakkal bír, e fajnak más kicsi madarakkal közös neve v a y a s ; e névhez hangzására nézt igen hasonlít a galynak egyik szanszk. neve, u. m. v a y â s e hasonhangzat miatt keletkezett a „gyöngyvér“-ről szóló mythos. Különbözik a madarakat termő fáról nem csupán csak az indiaiak mesélnek, hanem a símaiak is, s talán náluk is a mythos bizonyos fa és madár neveinek hasonhangzásából eredt. Kircher „China illustrata“-jában erre vonatkozólag így ír: „Dicitur Lacus Vuting in provincia Hunna esse Hocinia o dictus, id est, generans aves, undique arboribus pulchre septus; quarundam harum arborum hanc proprietatem esse ajunt ut folia in eum prolapsa continuo in nigras mutantur aviculas, tanta cum admiratione ac stupore accolarum ut spiritus esse credant: ita ex Sinica Geologia pater Martinus.¹³⁾ Ez elbeszélést valószínűleg mongolok és tatárok közvetítették Chinába s az orosz birodalom tartományaiba, honnan tovább terjedt Nyugot-Európába s itt, mert vízi madarokról szólt, az elbeszélők szereplése helyéül Angliát választották, mely a középkorban gyakran mesés tartományként említették. (Engelland „az angyalok tartománya“.) Odorico idejében a mese színhelyét némelyek még tovább helyezték Skóthónba s II. Pius kortársai a rézcék termő fát ennél is messzebbnek képzelték az Orcad szigetek valamelyikén. E fával ugyanaz történt, a mi a Hesperidák almáival, melyek szintén mind távolabb tartományokba helyeztetek. A geographiai ismeretek elterjedése az ilyenmő meséket az ismert látkör legtávolabb vidékeibe száműzi. A bernacle név orosz eredetű, s mint De Gubernatis megjegyzi, Oroszországban két, állatokat termő mythologiai fa meséje elannyira szövéődött össze, hogy az illető nevek egyike másikat helyettesíthette, s így történt, hogy a báránycék termő fa báránycékainak neve a lúdakék és rézcékék felváltotta; oroszul baran, a. m. a magyar bárány s baranietz báránycékát jelent; a latin baranicula s angol barnacle ez utóbbi elrontott alakjai. Már Odorico is kétféle, állatokat termő növényről tud, u. m. olyanról, mely báránycék s olyanról, mely madarakat terem. De Gubernatis a baranicula, barnicla eredetére vonatkozólag lehetségesnek, sőt valószí-

¹³⁾ Pag. 178.

nünak tartja, hogy némely latinúl irt évkönyvben ezek irói a baranietz-t „ovicula“-nak fordították, s mások, kik ezekhez lapszéli megjegyzéseket irtak, az „ovicula“ elé az eredeti baranietz-t is hozzá jegyezték, s illetéknépen eredt a kettőnek összevonásából baranicula, barnicla s ebből végre bernacle. A Pelbárt-ból idéztem szövegben előforduló carbas talán az „idegen eredetű“ „exoticus“ madarat jelenti, l. ö. h. v. $\alpha\lambda\phi\beta\alpha\nu\omicron\varsigma$, vagy talán a carbasus lenhez hasonló tollú madarat. A phoenix-madár, a mely a pálmafa ágai közt ég el s hamvaiból megújul, némileg szintén ide tartozik, azonban meglehet, hogy e mesés madarat a pálma ágai közé csupán csak neve miatt helyezték, mert $\varphi\omicron\iota\nu\acute{\iota}\xi$ ethnographiai használatán kívül három jelentéssel bir: 1. biborveres, 2. pálmafa, 3. a Phoenixmadár.

A czédrusokat az ó-testamentom könyvei gyakran említik, így p. o. azon szép elbeszélésben, melyben a fák összejönnek királyt választani. L. a birák könyve IX. r. 15 versét. A Libanos hegyének czedrusai Básánnak tölgyfáival együtt a kevélyeket és hatalmasokat jelképezik, l. Esaiás prophetiája II. r. 13 versében. A czédrus néha a boldogság, másszor az igazság képe. A néphagyomány szerint a kereszt háromféle fából volt összezerkesztve a szent háromság jelképeül s ezek közül a czédrusfa az örök Istent jelképezné. Marignoli fiórenczi útazó¹⁴⁾ a czédrust tartja azon fának, melynek tiltott gyümölcséből evett Ádám. A czédrus a halhatlanság jelképe, s a többi közt azt írja róla De Gubernatis, hogy a régiek a halottak életének nevezték, mert illatja kiállhatatlan a hullaemésztő rovaroknak. Jamblichos szerint Pythagoras ötféle fát tartott az istenség előtt kedvesnek u. m. a czédrust, a babért, a cziprust, a tölgyet és a mirtust. Egy igen boldog sinai házaspár haláluk után czédrussá változott, hogy egymás iránt viseltető példás szeretetük örökön-örökké tarthasson, mert a czédrust a sinaiak örökéletűnek mondják.

A szentírás némely tölgyet külön nevek alatt említ, így Mamre-t, vagy Mamre tölgyét, a varázslók tölgyét: $\text{אַלֶּן מְעוֹנֵינִי}$ (a birák könyve IX. r. 37. versében), a melyet Károli Gáspár tévesen fordított „Mehónenim mezejének.“ A tölgynek az európai népek hagyományában De Gubernatis szerint még fontosabb szerep jutott osztályrészül, mint a keleti mythosokban, mert az aqvattha, a czédrus, a pálma és a fenyő tulajdonitányaival is felruházott, s illetéknépen a növényvilág királyává lett. Azon szerep jutott neki, a mely az állatok közt a sasnak és oroszlánnak.

Óriási arányainál fogva, a melyeket a tölgy az európai talajban

¹⁴⁾ A XIV. században.

ugy magasságára és terebélyére, mint törzsének körületét illetőleg kifejthetett, mint De Gubernatis erről szóltaiban megjegyzi, az európai hagyomány cosmogonicus és anthropogonicus fája lett. Sokrates a jóslatok e szent fájára s a samosi nők árnyékára esküdtek. E fa, mint De Gubernatis megjegyzi, a felleget és sötét égboltot jelképezte, s ennél fogva a villámokat szóró Zeusnak tulajdonították, a ki terebélyéből fenyeget menydörgéseivel s büntet villámai által, s a pelásgok már a hellének előtt a dodonai tölgybe helyezték a főistent (Δωδωναῖος), a kit Homer Iliása 16-ik énekének 233. versében Πελασγικός-nak nevezett. Zeus-nek első temploma a dodonai tölgyerdő volt (φηγγών) s első jóslatát a menydörgés hirdette. Zeus legmagasabb akarátát a dodonai szent tölgy leveleinek suhogása által jelentette ki, s Praenesteben is tölgybotocskákra felrótt régi alakú írásjegyekből olvasták le s értették meg a sors határozatait. Plinius azt mondja, hogy előbb létezett a tölgy, mint az ember s a tölgyeknek πρότεραι μαθήρες elnevezésében e nézet érvényül. Mikor még ember nem volt a világon, az istenek s az emberi lelket jelképező pillangó a tölgyek lombsátorában lakoztak. A Dioskurok, e régi pelásg solaris istenek, kik a Peloponnesosba bevándorolt dórok hitregéiben az ős hajdankor hőseivé lettek, a róluk szóló mythosban ellenségeik elől a tölgy odújában δρυὸς ἐν στελέχει rejtőznek s ez elbeszélésben a tölgy De Gubernatis szerint az éjjel fáját jelenti, a melynek lombsátora alá vonúl az est, s a mely alól minden nap reggelén előlép a reggeli világosság. De nem folytatom ez idézeteket s csak azt jegyzem meg, hogy a latin robur és a héber תְּלֵךְ a tölgyet „erővel felruházott“-nak jelentik. A magyar tölgy régen tulajdon hangzott, l. cod. dip. G. 1. 259. ad arborem tul sub qua est puteus. E név talán a török tolu m. teli-vel egyazon „teljes“, „sok“, „erős“.

A sémi népeknél a fák legkiválóbbjait a holdistennőnek szentelték, mint a termékenyítő nedvesség istenségének, s itt megjegyzem, hogy a dodonai tölgyben lakozó Zeus Νείως-nak is neveztetett, mert a földet megtermékenyítő nedvesség egyik fő tulajdonmánya volt. E melléknevet Homer scholiastája már nem értette, mint a hogy következő névmagyarozatából kitűnik: ὁ θεὸς Δωδωναῖος καὶ Νείως ὑδρηλὰ γὰρ τὰ ἐκεῖ χωρία (H. az idéztem helyen.)

A cziprus Aphrodite-Astarte cultusával került előbb Kyprosba s onnan tovább nyugot felé a görögökhöz és rómaiakhoz. Sötét lombja miatt a halál fájának tartották, „funebri“-nek neveztetik Horatius-nál, „feralishnak Vergilius-nál. Festus magyarázata szerint

azért tartották a halált példázónak, mert „huius generis arbor caesa non renascitur.“ A Mithrafaragványok némelyikén a csoportozat baloldalán a hold alakja alatt egy cзыprus látható, melynek a jobboldalon egy almafa felel meg a nap jelképe alatt, s ez utóbbi fa *Mithra* felé hajló ágán a nap kedves madara, u. m. a holló, tisztán, jól ki-vehető. E jelképes előadásról így ír Visconti Károly Lajos: „Quattro Monumenti Mitraici rinvenuti sull' Esquilino“ czimű értekezésében¹⁵⁾: L'apertura della grotta è fiancheggiata da due alberi: cosa osservabile anche quaesta, nè molto solita ad incontrarsi. Ancorchè siano espressi quegli alberi in modo assai goffo ed incerto, con tuttociò si ravvisa, che con quello a sinistra, sotto il busto della Luna, si è voluto imitare un cipresso; e coll' altro dirimpetto una pianta pomifera. Sull' albero de pomi sta posato il corvo, animale sacro al Dio della luce e consveto assistente del sacrificio mitriaco. A hunyadmegyei történelmi és régészeti egyesület azon oszlopán, melyen Nabarza neve előjön, a fenső széles párkány a jobboldalán egy bikafő s baloldalán egy szájában nyilat tartó holló látszik, a holló még előfordul a párkányzat hátlapján is, de nyíl nélkül szájában, míg előlapját bikafő ékíti.

Mózes vesszőjéről R. Gedalia következőleg ír:

כי זה המטה בראו ה"יה בששת ימי בראשית ויהי ביד אדם ואחר כן ביד נח ואברהם יצחק יעקב ויוסף מלך מצרים ולבסוף ביד פרעה ואחר כן ביד רעואל ראש החרטומים וכהיווהו יועץ המלך לתועלת היהודים נגד כונתו בלעם היוועץ השני קצף המלך נגד יתרו ולכן ברח יתרו לעירו והביא המט' לביתו ויטעהו כגן ביתו וה"יה השים בו כח שלא יוכל שום איש לנחשו משם ע"ד Verestói György e szöveget még valamivel előbb kezdve, következőkép fordította latinra: Accersivit (Jithro) igitur eum (Mosen) qui postquam veniens procidendo ei honorem detulisset, in hortum abiit, ut Deo gratias ageret. Vidit autem ibi virgam sapphirinam, plantatam in horto; atque agnovit illi insculptam Nomen Explicatum, et evulsit eam, fuitque ei in baculum, quem manu sua tenebat. Creavit autem Deus benedictus hunc baculum intra sex dies Creationis. Fuitque primo in manu Adami, postea Noachi, Abrahami, Isaci, Jacobi, Josephi, Regis Aegypti. Deinceps fuit in manu Pharaonis, tandemque Regnelis, Principis Magorum. Cumque esset Consiliarius Regis, magno Judacorum bono, contra intentionem Bileami, Consiliarii secundi, succensuit Rex Jithroni. Propterea fugit Jithro in urbem suam, baculumque domum suam adlatum plantavit in horto suo domestico. Deus autem benedictus de-

¹⁵⁾ Bullettino della commissione archeologica municipale (Gennajo Marzo, Roma, 1874).

dit ei virtutem, ne quis eum posset evellere usque ad Mosis, Viri Dei, adventum.“ L. ö. h. v. R. Eliezer szövegét „Pirke Aboth“. XL. f.

Őseinknél is megvolt a szent fák tisztelete s erre vonatkozik a szabolesi synodus tilalma Sz. László királyunk uralkodása idejéből: quicumque ritu gentilium ad arbores sacrificaverit“ (S. L a d. decr. 1, 22). A kazarok fatiszteletéről is egy igen jelentékeny adatunk van, a melyről kitünő tudósunk I p o l y i A r n o l d „Magyar Mythologia“ czimü könyvében így ír: „Nevezetesbnek találok a Kazar fatiszteletéről adatot, a mennyire a kazar néppel talán azonos népségi eredet és kétségen felül szomszédos lakhely, sőt egy nép ágának a K a b a r n a k s nyelvének a magyarrali elvegyülése véle a legszorosb viszonyba hoz, minél fogva az ős pogány vallási érintkezés kétségtelemnél lesz; ez adat Assemannál (bibl. orient. 3. 469) olvasható syr kronikák nyomán beszélve Illyés syr püspök ténitését: quum autem deum mundi conditorem et Christi domini nostri adventum illis praedicasset, placere sibi ajebant ipsius doctrinam et deum: sed habere se J a z d a d u m, quem patres et avi hactenus coluerant, vererique, ne modo contemptus desertusque, pro accepta iniuria poenas ab ipsis exigeret et perderet universos, et ubinam, respondit Elias, sedet iste J a z a d u s spurius deus a vobis ac maioribus vestris cultus? cedo locum ostendite, quumque Eliam ad vicini collis cacumen barbari deduxissent, in subiecta valle ingentem arborem A d r a m seu I l i c e m s i l v a e r e g i n a m vocabant, quae temporis processu et incolarum cura, ad immanem altitudinem et molem excreverat, ramisque longe lateque enormem in modum expansis addensatisque, miram oculis spectantium speciem praeferebat. Tum vero Elias securim afferri rogat, simulque in vallem descendit, a r b o r e m, i m o v e r o d i a b o l u m h u i c i n s i d e n t e m petens: arreptoque manu utraque ferro, ad tertium ictum infamem truncum prosternit, arboremque durissimam, densissimam, antiquissimamque ternis ictibus subvertit, deiecitque; s u r c u l o s vero circum sobolescentes, quos J a z a d i filios barbari appellabant, eodem ferro succidit. A J a z a d név magyarázatára még tovább mondja: J a z a d, J a z d a d sermone persico deum significat, hinc apparet dei nomen cultumque a Persis ad caeteros ultra Persidem populos olim tractum in idolatriam deflexisse. 1) A d r a nem kazar szó, hanem a sémi nyelvek szókincséből van véve, előfordul a Talmudban. s Gitt. czimü tractatusában mondva van, hogy a ki birtokát, vagyonát biztosítani óhajtja, ültessen a d r a - t, a mely megvédi a kárvallástól. M u s s a f i a e szót

1) L. a 249-dik lapon.

egynek tartja δρός-sel, a melynek elején a kemény hangzás meglágyítása végett a sémi kiejtés egy Ḥ prost. hangoztatott; én e szót a sémi 𐤇𐤍 gyökből származtatom, a mely eredetileg a bót, bővelkedőt s innen kifolyólag a hatalmast jelentette. Tekintettel a vallástudomány eddig kinyomozott adataira, igazat adhatunk P l i n i u s-nak, midőn a fák-ról így ír: Haec fuere numinum templa, priscoque ritu simplicia rura etiam nunc deo praecellentem arborem dicant. Nec magis auro fulgentia atque ebore simulacra, quam lucos et in iis silentia ipsa adoramus. ²⁾ Az építészet történetéből tudjuk, hogy ugy Görögországban, mint másutt, a kőoszlopokat faoszlopok s ezeket egyszerű fatörzsek előzték meg s az ugynevezett goticus csúcsív eszméjét a hatalmas nagy fák összetalálkozó lombjainak szemlélete adta. De végzem e már is hosszura nyult czikkemet s végzem azzal, a mit előszavamban mondtam, hogy az ily könyvek, mint D e G u b e r n a t i s „botánikai mythológiája“ vajha minél inkább elterjednének mivel olvasóink közt, mert ezek, s az ezekhez hasonlók a vizsgálat egyik homályos terén óhajtott világosságot adnak. A tudomány világosság. Péld. 6, 23.

Gróf KUUN GÉZA.

²⁾ Nat. hist. XII. 1 (2), 3. L. gr. Baudissin Farkas „Studien zur semitischen Religionsgeschichte“ II. f.-nek 184-dik lapján.

A RÉGIEK ELMULTAK.

Papi beköszöntő. *)

II. kor. 5, 17. Amakokéért, a ki a Krisztusban van, új teremtmény legyen; a régiek elmultak, ime mindenek megújultak.

Midőn a magas miveltségü s a kereszténység terjesztése által magának hallhatatlan érdemeket szerzett Pál apostolnak ímént felolvasott szavait jelen székfoglaló beszédem alapjául kiválasztám, ugy tetszett nekem, hogy eljárásom sokak részéről talán azzal az ellenvetéssel fog találkozni, hogy eltértem a közönséges s általánosan elfogadott felfogástól, mely ily alkalmakon leginkább a lelkipásztor és gyülekezet közti jóviszonyról s azoknak egymás iránti kölcsönös kötelességeikről kíván szólni. Ez ellenvetés azonban tévedésen alapuls nem egyéb csalódásnál; mert hiszen az apostol szavai: a régiek elmultak, mindenek megújultak a ker. szellem átalakító befolyásáról szólván, miről beszélhetne egy lelkipásztor új gyülekezete előtt nagyobb jogosúltsággal, mint arról, hogy az evangelium újító szelleme mennyire fuvalt ő reá s azt minő mértékben kívánja hiveivel közölni? s mi érdekelheti a gyülekezetet inkább, mint annak elősejtése: vajjon leendő szellemi vezére az evangelium új és tüzes borát nem az ortho-doxia szakadozott tömlőjébe akarja-e tölteni? vajjon nem akarja-e azt, a mi szent, az ebeknek hányni? vagy az leszen főtörekvése, hogy mint jó pásztor, életét adja az ő juhaiért s inkább örvendjen az elveszett századik megtalálása felett, mint a meglévő kilenczvenkilencznek?

Ily értelemben fogván fel már alapigénknek a jelen alkalomra vonatkozó szavait, mielőtt annak további fejtegetésébe bocsátkoznám, legyen szabad kifejeznem e tisztelt gyülekezet iránti őszinte üdvözlétemet s szíves kívánatomat, mely az apostol eme szavaiban foglalható össze tömör rövidséggel: kegyelem néktek mindnyájan és békesség Istentől, a mi atyánktól és az ur Jézus Krisztustól! Vajha ama nemes várakozások, szép remények, melyeket ez ünnepeles perczen egymáshoz kötünk, egymástól várunk, oly mérvben valósulnának meg, hogy mind a magvető, mind az arató örömmel gondoljon egykor munkája sikerére! vajha az evangélium kicsiny mus-

*) Elmondotta szerző Szentgericzen 1882. okt. 15.

tármagja, melyet e gyülekezet tagjaival egyetértőleg elültetünk, még a mi időnkben növekednék oly terebélyes fává, melynek árnya kívánatos enyhelyet leend képes nyújtani mindazoknak, kik egy szent vágytól ösztönözve, sietnek ide, feltalálni a lélek üdvét és boldogságát az egymás iránti testvéri szeretetben!

Ah! de mig oda érüek, mig belátnók, hogy a következők kit igazol? azt-e, ki hívő lélekkel, reménykedő bizalommal tekint a jövő elé s azt szép színekkel rajzolva, vigan indul vándor-utjára? vagy pedig a világgylölő s mindent sötét színben látó mondhatja el kevély önteltséggel: ime, nekem valósult sejtelmem; mig ez idő eljön: vajh, mi sokan lesznek közülünk „csendes emberekké.“!!

De történiék bármiként, egy dolog tény s megáll mindenha, t. i. az Úr a mi erősségünk s a kik biznak az Ur Istenben, azok nem vesznek el semminémü veszedelemben. Ennek tudata tesz erősekké a ránk bizott kötelességek teljesítésében s tesz csüggedetlenné, ha ránk támadna is a világ és emberek roszakarata, mint bőszi vihar, s ha mint felzúdult tengerár üvöltne is a kaján irigység. Ily Istenben vetett erős bizalommal kezdtem és folytattam én eleitől fogva t. gy. szép és dicső, de tövissel bőven rakott papi pályámat; és legyen áldott mindörökké az én Istenemnek szent neve: s o h a s e m c s a l ó d t a m; nem csalódtam, mert bizalmam nem oktalan és vak volt, hanem párosult a kötelességteljesítés tiszta öntudatával. S ezen Istenben vetett erős bizalom bátorított most is engemet arra, hogy a ti meghívástoknak engedve, ott hagyjam a kört, hol már az emberek és hiveim bizalmát, szeretetét s hozzám való őszinte ragaszkodását megnyernem nagy részben sikerült vala; mert erősen hiszem és szentül meg vagyok győződve, hogy a mit ott elhagytam, köztetek azt szintén feltalálom, hiszem és bizom, hogy köztetek édes itt-hont, szerető sziveket, jó barátokat, Istenben bizó vallásos kebleket, szóval mindazt megtalálom, a mit ohajt, kér szivem. Mert viszonzásul én is igérem, hogy nektek és köztetek, mindeneknek mindenük törekszem lenni úgy, mint azt urunk és apostolai dicső életükkel előmbe irták.

Annak kijelölésére pedig már, hogy én mily irányban kívánok haladni, minő útát választok a végre, hogy köztetek a kereszténység eszméjét, a tökéletességet megvalósítsam, előre is bevallom és nyilvánítom, hogy én szívvél-lélekkel az új idők embere, a reform barátja vagyok; elvem a folytonos haladás, a fokozatos fejlesztés, az embereknek és viszonyoknak, a sziveknek és intézményeknek, hivatali körömben, a kor kívánalmaihoz mérten való átalakítása; mert látom

és érzem, hogy ha Pál apostol a ker. szellemnek a zsidóság feletti győzelmét az által biztosíthatta csupán, hogy amazt ennek békóiból kiszabadította, mondván: a ki a Krisztusban van, új teremtmény legyen; a régiek elmultak, ime, mindenek megújultak; ma és időnkben is, a keblekben élő vallásos érzésnek fejlődést adni, az elterjedett hitetlenségnek, vallási közönynek gátot vetni csak az által tudunk, ha nem a káték érthetlen, száraz eledelel, mondhatnám kövületeivel tápláljuk a hiveket, hanem az éhezőnek adjuk ama menynevei kenyeret és a szomjuhozónak az örökélet ama vizét, melyekből a ki részesül, az újélet gyermekévé leszen; szóval, ha hiszszük és valljuk s a gyakorlatba is átvisszük alapigénk szavait: a régiek elmultak, mindenek megújultak.

T. gy. affai az Urban! alapigénk szavait nem annyira bizonyítgatni, mint inkább a tényekből megmutatni levén szükséges, míg azt a körülményekhez képest lehető röviden megteszem, Istenemnek áldott segedelmét, t. hallgatóimnak becses figyelmét kérem és várom.

A Pál apostol szavaiban kifejezett s korunk szellemét nyilván mutató újulás látható: a vallás igazságainak felfogásában. Minden vallás jó vallás, tartja a közpéldabeszéd, mi ha egészben nem is igaz, tény anyyi, hogy vannak oly hitigazságok minden vallásfelekezet kebelében, melyek a lélek üdvét és boldogságát eszközölni tudják. De az is tény, hogy ez igazságok bár sarkalatosak legyenek minden egyes felekezetenél, a felfogásban mégis annyira eltérnek egymástól, hogy az ugyanazság bélyegét rájuk sütni sok tekintetben nem lehet. Sőt ugyanazon felekezetenél is, értem azokat a felekezeteiket, melyek a kor eszméivel haladnak s elyük nem a helytállás, az egyes hitigazságok időről-időre anynyi változáson, fejlődésen mennek át, hogy rájuk ismerni csak néhány tiz mulva is bizony-bizony alig lehetne; ha pedig fejleszteni nem lehet őket, oda kerülnek a tiszteletre méltó ódonságok közé, miket az utókor kellő bámulatban szokott részesíteni ugyan, de ennél többre igényt nem is tarthatnak. Ez az oka már, hogy a mi az egyik idő embereit vallási tekintetben boldogította, lelkesítette és lelki nyugalmat, üdvöt szerzett, az a következő nemzedékre már megunt teher, elhordozhatlan iga gyanánt nehezedik; ez az oka, hogy a mi az apákat kielégíti, a fiak előtt csaknem a képtelenség, hogy ne mondjam nevetésgesség színében jelenik meg.

És ez nem is lehet máskép. Mert hiszen a tudomány által földerített igazságok kell, hogy igazságok legyenek a vallás mezején is, s a szentirók által ismereteik korlátoltságánál fogva elkövetett hi-

bákat ma a fejlődött világnézet a nélkül kiigazíthatja, hogy e miatt a szentiratok tekintélye legkevésbé is csökkenne; sőt ellenkezőleg, ez által mindig az őszinte hit utjából egy-egy botránkyó hárittatik el s a tisztultabb és a józanész által is elfogadható vallási igazságokat hőbb ragaszkodással öleljük már keblünkre.

Ki ütöknék meg ma már azon pl., ha a geologia által kimutatott azt az igazságot hallja, vagy olvassa, hogy a mózesi teremtés-történetben leirt hat nap alatt hat időszakot ugyan, de ugyanannyi ezer, tiz-, talán százezer évet kell értenünk?! avagy ki nem tartja ma már képtelenségnek azt, hogy Jerikó falai a trombitaszótól leomlottak s hogy Izrael futó népe száraz lábbal gázolta meg a tenger hullámain s több eféléket? Higyjétek el afiai, az ilyeneknek hirdetése, tanítása által a vallás ügyének végtelen sokat ártanak az illetők s azon táborba sorozhatjuk őket, melynek tagjairól a nagy mester ezt mondja: a ki én velem nincs, ellenem van, s a ki én velem nem gyűjt, tékozol az. Igen! ellene van az ily fel fogás a felvilágosult szellemnek, s hogy a hitetlenség burjána oly dúsan tenyészik s a vallási közöny oly sok helyeken hagyja üresen a templomokat, oka, mert a vallás hirdetői a világosság ellenére is sötét éjt prédikálnak s kérlelhetlen számok igazságát is el akarják vitatni, mondván: hogy az egy három és a három egy!

Nem a kor szelleme szerint történik ez afiai. Ma már tul vagyunk azon, hogy tejnek italával tápláljuk a hitben megerősödött lelkeket; már-már itt az idő, midőn azokat is elmondhatjuk, miket a mester éretlenségük miatt nem közölhetett a tanítványokkal. S tőlünk, unitárius keresztényektől, kik a multban is a világosság zászlóvivői voltunk, haladást kíván a vallás mezején is a haladó kor; itt a helytállás egyértelmű a sülyedéssel, mikor már a régiek elmultak s mindenek megújultak.

Hogy a régi világnézet helyébe új lépett, megtetszik ez a valóságos érzelem nyilvánulásából is; bár a bölc s prédikátor-nak eme szavai: semmi új nincs a nap alatt általánosságban igaznak mondhatók; mégis fordulnak elé jelenségek időnként, melyeket az új nevezettel szoktunk megjelölni. Ilyen bizonyos tekintetben a vallásos érzelmnek a társadalmi, családi, sőt az egész életet átható, megszentelő nyilvánulása, vagy más szóval: a ker. vallásos szellemnek a világban való megjelenése. Megmondotta volt ugyan a nagy mester még a kezdet kezdetén: nem mindazok, kik ezt mondják: Uram! uram! lesznek részesei Isten országának; megmondotta az örökélet megnyerésének föltételéről tuda-

kozódó ifjunak: add el minden javaidat, oszd ki a szegényeknek s részed leszen az idvességben; megmondotta hasonló kérdezősködés alkalmával a törvénytudónak is, a könyörületes samaritánus példájára utalva: eredj el és te is aképpen cselekedjél; daczára ezen világos útasításnak, a kereszténység hosszas időközön át idvességét nem abban s nem is az apostol által megjelölt ímez úton kereste: a tiszta és Isten előtt kedves isteni szolgálat ebben áll: meglátogatni az árvákat és özvegyeket az önyomoruságokban, hanem e helyett építettek nagyszerű pompában tündöklő templomokat, vakító fényben úszó oltárokat, állítottak dús jövedelmű püspökségeket, hogy a szegény názáreti ács fiának s nyomorral küzdő halászoknak és vámszedőknek utódai feledhessék az élet gondjait s mondhassák el az evangéliumi gazdaggal: egyél és így álén lelke m. Ezek a hű szolgák aztán meg is hálálták a rájuk fordított figyelmet; megóvták gondosan a világosság sugaraitól a nép értelmét, sőt hogy jóakarataknak teljesen kifejezést adjanak, még gondolkoztak is „a jó pásztorok“ a rájuk bizottak helyett!!

S tudjátok-e afiai, miben nyilatkozott ekkor a vallásosság? búcsujárásokban, bűnbocsátó levelek adás-vevésében, kiszabott menyenyiségű imák gépies leörlésében, általában külsőségekben; ámde fuvált az új idő szelleme s ime, az elszenderült, a már-már holtnak hitt leányzó fölelevenült s kezdett hivatása szerint munkálni; elment, benézett a szegények viskóiba, fölszedte az utczáról a didergő árvákat, hogy jövő sorsukról gondoskodják, menhelyet készített a munkatehetetlen nyomorékoknak, hogy ne mételyezzék meg a közerkölcsiséget, és most afiai, bárhová tekintsünk, mindenütt ott látjuk a vallásos érzelem nyilvánulását, elevenítő erejét és hatását, mert ma már nem abban keresik a jók és nemesek vallásosságuk kimutatását, hogy a külső szertartások rabjaivá engedjék magukat sülyedni, hanem a jótételben, a társadalmi nyomorok megszüntetésében, szóval abban, hogy minél kevesebb legyen a földön a szevedés, a fájó seb és keserű könyhullatás. És valóban, ha a mai társadalom képét összehasonlítjuk a régivel, korunk minden hibái, ferdeségei mellett is jól esik látnunk azt az emberies érzést és gondolkozást, mely átlenegi osztálykülönbség nélkül az embereket, mely ha egyébben nem is, de ebben egyesíti az egyszerű polgárt a főnemessel, a szerény földmivelőt a kormányférfival, jól esik látnunk és meggyőződünk, hogy e tekintetben is a régiek csakugyan elmultak s immár mindenek megújultak.

Még csak egy ténym kivánok fölemlitni annak megmutatására, hogy a régi idő nyomába új lépett: értem a ker. vallás terjesztési módját. Ha csak futólagos pillantást vetünk is a kereszténység korábbi százaira s annak terjesztési módját és terjesztői eljárását megtekintjük, fájó érzés fogja el szívünket annak látára, hogy a legszentebb érzésből is az ember miként tud gúnyt űzni s a szívnek legbensőbb ügyeibe is miként avatkozik belé s csinál emberiségi közügyet a hivatlan tolakodás. S a mi legfájdalmasabb, nem azért történtek az üldözések és vérontások, hogy az igazság győzelme biztosítsék, vagy hogy a tudatlanság az igazság ismeretére jusson, hanem megfordítva: a vakság és butaság verte békóba óriási erejénél s bitorolt hatalmánál fogva a gyengébb igazságot s annak elszánt bajnokait. Krisztus állítólagos világi helytartója s az ő fekete serge az emberiség legjobbjainak ezereknél ontották véreket, süttették elevenen s követték el a kínzásoknak mindazon borzalmas nemeit, mikre csak vadállatok gondolhat képeseknek a józan ész s miknek csak elgondolására is gyorsabban lüktet a szeliden érző szív! Elkövették pedig mindezeket „Isten dicsőségére“ s elkövették, hogyha a test elvész is, legalább a „lelket“ megmentésük meg a kárhozattól az egyedül idévezítő egyháznak!...

Hála a felvilágosodás szellemének, a ker. vallás terjesztése ma már nem tüzzel-vassal, nem vérrel és fegyverrel történik. A ker. vallás a szellem hatalmánál s elveinek igazságánál fogva terjed; s miként a nap átható fénye a legparányibb nyíláson is behat s a leg-sötétebb zugolyba is tud juttatni sugarai özönéből: azonképpen jut el a ker. vallás igazságainak fénye minden népekhez a föld kerekén. Mert találkoznak egyes Pál apostol szellemű hittérítők, kik elhagyva csendes tűzhelyüket, kiszakasztva magukat a vérség gyöngéd kötelékeiből, elvándorolnak túl honok határain, túl tengeren s kiteszik életüket is a bizonyos veszedelemnek akárhányszor, ezt mondva: én semivel nem gondolok, s az én életem is nekem nem drága, csak a rám bízott munkát elvégezhessem.

De nemcsak egyesek fáradoznak, hanem vannak egyletek és társulatok is, melyek a béke harcát folytatják mindazon akadályokkal, mik az igaz vallás terjedésének útjában állanak; s nem azt vizsgálják, nem azt keresik: ki mit hiszen s mennyiben tér el a káték vallásától? hanem hogy cselekszi-e a mennyei atya akaratát s igaz hazafi és jó keresztény-e? és a mióta ezek és ilyen módon terjesztik az igaz vallást, azóta az igazság fényét nem vakítja el az önzés és szűkeblűség fellege, nem történnek lelketlen üldö-

zések, nincs békó vetve a lelkiismeret szabadságára, hanem szabadon, önként hódol mindenik saját felfogásának s érvényesíti saját meggyőződését. Szóval, itt is beteljesül: a régiek elmultak, mindenek megújultak.

T. gy. afiai az Urban! mint fennebb is érintettem, a már többször ismételt ígéket székfoglaló beszédem alapjául azért választottam, mert azokban látom kifejezve azon irányt, melynek eddig is követője voltam s ezután is igyekszem az lenni. Hiszem és meg vagyok győződve, hogy ez iránynak ti is hivei vagytok s azon a nyomon, melyen urunk és apostolai s szent vallásunk dicső őrei jártak, ti is tántorgás nélküli kitartással fogtok haladni!

Ezen hitben és meggyőződésben üdvözüllek először is titeket a a szentgericzei unitár. szentegyház gondnoka, egyházfiai és presbyteriuma. Oly hivatalnak vagytok részesei ti, melyhez világi haszon és jutalom reménye kötve nincsen, s melynek teljesítéseért csak a nemes önérzet jutalmára lehet számítani; ez az oka, hogy az önzők és szükkeblűek az ily — ugynevezett — becsületbeli kötelességből ma oly keveset szoktak csinálni. Nekünk pedig szegény unitárius keresztényeknek, ily módon rendszeresített hivatalokkal kellett fenállanunk évszázak óta s kellend ezután is. Ti azért legyetek büszkék s örvendjete, hogy társaitok alkalmat nyújtottak Krisztus egyházáért nektek is erőtökhöz mérten tenni valamit. Miután az isteni gondviselés közéték állított engemet is, ezentul együtt fogunk egyházunk javára s előmenetelére működni. Szívesen kérek, nyujtsatok nekem is a jóakarát melegéből, hogy munkánk annál sikeresebb s Isten áldása annál bizonyosabb legyen.

Üdvözlő szavaimat másodsorban hozzád intézem ezen ekklézsiának húzamosabb idő óta iskolatanítója és énekvezére. Ugy hiszem, fülösleges előtted kettős hivatalod szépségéről és fontosságáról szólnom, ki annak dicső voltát és terheit egyiránt ismered. Csak arra kérek hát s ebben értsünk teljesen egyet, hogy nekünk legelső s legfőbb gondunk ez ekklézsia előmenetele s felvirágzása legyen; e tekintetben ne legyen nekünk semmi előbbvaló dolgunk, ha azt akarjuk, hogy a munkát, mely reánk van bízva, elvégezzük, s a nyáját, mely fölött a szentlélek vigyázókká tett minket, a hamis próféták ragadozásától megőrizzük.

Beléfglallak üdvözletembe e szent ekklézsiának minden rendű és rangu hivei; urak és szolgák, gazdagok és szegények, öregek és ifjak, özvegyek és árvák, boldogok és szerencsétlenek, mind-mind, valamenynyien alkotjátok e szentegyházat! legyetek mindanynyian biza-

lommal Istenhez, ki eddig is éltetek oltalma és gondviselője volt, s legyetek meggyőződve, hogy egyiknek, mint a másiknak érdekeit, lelke üdvét és boldogságát munkálni szent kötelességemnek ismerendem.

Az atyafiui szeretetnek szent szavával üdvözöllek tégedet is szentgericzei ev ref. egyház nagyöntisztelt lelkészével; a honfiai, nemzeti és községi hármaskötélék sokkal szorosabban fűz minket egymáshoz semmint a felekezeti különbség válaszfalat vonhatna közénk; soha ne keressük az elválasztó-, hanem mindig az egygyé forrasztó alkalmakat; közös atyánk s egy tanítómesterünk van s közös cél: a keresztényi tökéletesedés felé törekszünk, legyünk egyek tehát az érzésben és gondolatban is, hogy az egy akol és egy pásztor eszméjét megvalósíthassuk.

Nem feledkezem meg rólatok sem t. hallgatóim, kik nem e szentegyház kötelékébe tartoztok ugyan, de az ünnepély fénye emléke végett mégis eljöttetek. Legyetek az Úr oltalmába ajánlva ti is egyen-egyen s az ő jobb keze védjen és kíséren utatokon.

Istennek háza szent hajlék, vajh mi sok száz repült el már feletted! mi sok kesergőnek enyhülést, bánatos szívünek vigasztalást nyújtottál te már! Légy ezentul is a béke és nyugalom hona; orgonád szólja mindig a magasságbelinek dicséretét, szószékedről folyjon alá mind alkalmas, mind alkalmatlan időben az evangéliom tiszta tudományának élővize, harangjaid beszéljenek az erős Isten hatalmáról, tornyod égbenyuló iránya figyelmeztessen mindeneket a felhők feletti bíróra; kerítésedben találjon állandó helyet a béke angyala, hogy a nép, mely küszöbödön ki- és bejár, legyen áldott kimenetelében és bejövételében!!

Ur Isten, én Istenem! kinek jószágodról és hatalmadról szólott mindez ideig szolgálódnak erőtlen ajka, légy ezentul is az én erősségem és oltalmam, hogy a te dicsőségednek szószólója lehessenek a te néped előtt s magasztalja az én nyelvem az én megtartó Istenemet.

Ámen.

ÜRMÖSI KÁLMÁN.

FRANCZIAORSZÁGI PROTESTANS EGYHÁZI VISZONYOK.

Páris, 1882. november.

Szerkesztő úr!

A francia szabadelvű protestánsok a napokban tartották nagy gyűlésüket Nimesben october 24—28 napjain. A nagyon népes gyűlésben ott voltak nemcsak mindenik szabadelvű consistoriumnak a küldöttei, sőt oly szabadelvű ekklézsiákból is jelentek meg követek, melyek orthodoxus consistoriumok között elszigetelten vannak. Azok az ingerült viták, melyeket némely szabadelvűek az egyházi lapokban ennek a gyűlésnek opportunitása és célja iránt előidéztek, egyelőre kétségessé tették, hogy vajjon a küldöttek készséggel jelennek-e meg, s ha meg is jelennek, lesz-e közöttük egyetértés. A dolog kiemetele minden aggodalmat elenyésztetett. Azt hiszem, helyén van, kissé részletesen ismertetnem a vitát, melyről szólék.

A szabadelvűek közül többen nem örömet látták a szabadelvűség képviselőinek e nagy össze gyűlését, s mindenekfelett nem helyeselték, hogy a szabadelvűek — miként ők mondák — szervezkedjenek. De a szabadelvűek nagy többsége a szervezkedés alatt csak azt értette, hogy közöttük bensőbb összetartás, valódi solidaritás idéztessék elé a bizonytalan közel jövő eshetőségeit illető eszmék kölcsönös kicserélése által. Azok, kik nem helyeselték azt, a mit ők szervezkedésnek neveztek, e szó alatt hihetőleg egyebet értettek; mert azt állították, hogy a szabadelvűek utánozni akarják az orthodoxokat, a kik határozottan szervezték hivatalos zsinatjukat, s ezáltal előidéztek a szakadást. Ha a szabadelvűek, mondák ők, egyházaik küldötteinek rendes gyűléseit megalapítják, ők maguk emelnek az által maguk körül zárfalakat s ez által a két irány egyházi különválása bizonyosan teljesen végre lesz hajtva. Szerintük: mentükre kell hagyni a dolgokat s csak a status quo fentartására kell szoritkozni. A szabadelvűeknek több év óta ügyeik intézésére van egy értelmes, komoly és tevékeny tagokból összeállított bizottmánya. Ez a szabadelvű delegatio név alatt fenálló bizottmány mindig teljesítette hivatását mindenkinek megelégedésére, mindig megtudta védelmezni a szabadelvűség érdekeit. Nincs tehát semmi szükség egyebet teremteni, s ennél többet vagy jobbat tenni; bármit ten-

nénk is, veszedelmes lenne stb. Ezeket az okokat hozták fel azok, kik ellenezték a nimesi gyűlést.

Részemről nem osztanám ezt a nézetet, melyet különben is nagyon kevesen védelmeznek. Először is semmi paritást sem lehet megállítani az orthodox zsinatok és a szabadelvűek gyűlései között. Az orthodoxok egy confesión állanak, a mely nagyon halovány ugyan, de annál korlátoltabb és terhelőbb. Van egyházi rendtartásuk, mely meglehetősen inquisitiós, van pénzügyi szervezetük, mely a Pelisson-féle hirhedt megtérési pénztárt juttatja eszünkbe XIV. Lajos korából.

Egy szóval, az orthodoxok zsinatai egyházi testületek, melyek szorosán meghatározott ismeretes szervezetük szerint munkálkodnak, csak egy particularis egyház áll szemük előtt, melyet illő czimmal a hitcikkelyesek egyházának lehet nevezni. A liberalisok egybegyűléseinél nincsen semmi ilyes, sem azok alapját, sem eljárásukat, sem céljukat, sem eljárási módjukat illetőleg; ezek tisztán és egyszerűen testvéries összejövetelek, melyekben csak a francia protestantismus általános érdekeivel foglalkoznak s különösen a szabadelvűségnek az érdekeivel, a melytől eddig az orthodoxok megtagadták a honossági jogot. Hogy valaki résztvehessen a szabadelvűek egybegyűlésében, nem kell semmit aláírni; a szabadelvűség egybegyűlése nem zárt testület; ez az egyház nyitva áll mindazok előtt, kik ahoz a Krisztus nevében csatlakozni akarnak. Tehát gyökeres különbség van a két-féle *c o n v e n t u s* között.

A mi ezen összejövetelek oportunitását illeti, részemről legalább is különösnek találom, hogy azt el akarják vitatni. Hogyan lehet hibáztatni a szabadelvűeket azért, hogy tanakodnak, hogy egyetértésre törekednek jutni azokkal a fontos eshetőségekkel szemben, melyek a francia reformált egyház előtt állanak. A milyenek például az a roszakarat, melylyel az orthodoxok a béke létrehozását gátolják, továbbá a napirenden álló kérdés az egyház és állam különválásának kérdése. Ez annyit tenne, mint valamely kereskedőnek, kinek rövid lejáratu váltói vannak, azt mondani, hogy ne foglalkozzék pénztára állásával s ne gondolkozzék azon, hogy aláírásait becsülettel fentartsa. A legegyszerűbb józan okoskodás is kimutatja, hogy ha meg akarunk élni, biztositanunk kell a létezhetes legelső elemeit.

És éppen ezt értette meg a szabadelvűeknek szerfelett nagy többsége, ezért sereglettek össze Franciaország minden részeiből Nimesbe. A vita ünnepélyesen nyitott meg october 24-én és az alapos, gyakran igen is heves vitatkozások egy perczig sem szüntek meg testvériesek lenni, mind a mellett, hogy ily népes gyűlésben, ily ké-

nyes, ily lényeges érdekű tárgyak felett a nézeteltérések kikerülhetetlenek.

A főkérdés, a mely legelsőbb felvetetett, s a mely úgyszólván a többiek felett uralkodott, az orthodoxokkal való kiegyezés s ennek következtében az állam által engedélyezett hivatalos zsinatban való részvétel kérdése volt. Két vélemény állott azonnal szemben egymással; egyik, a mely ez idő szerint semmiféle zsinatról sem akart tudni; a másik, mely egy csakis disciplinaris, minden dogmatikai hatáskör nélküli zsinatot akart. Sőt némelyek inkább azt akarták, hogy a zsinaton kívül találják módját annak, hogy az orthodoxokkal egyetértésre jussanak. De mindnyájan egyértelemmel visszautasították maguktól a szakadást, és hogy szigorúan elítélték az orthodoxoknak hivatalos zsinatokban tanúsított magatartását. Több szónok, s köztük néhány nagytekintetű, beszélt az állam által összehívott és annak ellenőrzése alatt tartott zsinatokban való részvétel mellett vagy ez ellen. Végre megegyeztek abban, hogy mivel Franciaországban a reformált egyház a multban a zsinati kormányforma mellett állott, a szabadelvűek nem vonakodnak egyesülni az orthodoxokkal, hogy ehez a kormányformához visszatérjenek, de annak világos kikötése mellett, hogy komoly és megmásíthatatlan kezességet nyujtanak nekik az iránt, hogy hitük nem fog háborgattatni. — Ezért egyhangulag meg is szavaztak néhány oly határozatot, melyek a francia protestantismus kétágazatának egyesülését czélozzák; de ezt azon feltétel alatt tették, hogy az orthodoxok szervezeti tervezetükből kihagyják a 2. pontot, a mely a papok számára hitcikkelyt szab meg, és a melyet Bois ur az 1872. évi zsinaton megszavaztatott, és hogy jövőben semmiféle hitvallás sem fog kötelezővé tétetni. Ezeket a feltételeket a szabadelvű delegatio (az a bizottmány, melyet fennebb említettem) egy köriratban megküldötte a hiv szabadelvűekhez. A Nimesben tartott összejövetel ezt a delegatiót — melybe még két új tagot választott — azzal is megbizta, „hogy akkor, midőn úgy találja, hogy a papok és világi hivek lelkiismereti szabadsága erkölcsileg eléggé biztosítva lesz, s ezáltal egy közös zsinat tartása lehetségessé tétetik, egy új gyűlést hívjon össze.“

E szerint a szabadelvűek újból kezét nyujtottak az orthodoxoknak az egyesülésre. Elfogadják-e ezek? Szivemből ohajtom, hogy korábbi sejtelmeimben csalódjam, de még nem merészkedem remélni. Szép dolog volna látni, hogy a protestantismus szabadon visszatér hagyományai útjára, és hogy az egyetértésen, a lelkek felszabadításán és felbátorításán munkálkodik.

Az orthodoxia mérsékelt lapjai helyeslik a Nimesben tartott összejövetel határozatait, mint a melyek a protestantismus két ágazatának testvéries egyesülését czélozzák. — Rövid időn megtudjuk, hogy az orthodoxok miképen fogadják a liberalisok ez uj előzékenységét, mert ugy tetszik, hogy hivatalos zsinatuk közelebről össze fog ülni Montauban-ban. Megtudjuk, vajjon hajlandók-e oly biztosítékokat nyújtani, a melyek a lelkiismeret méltóságával és feddhetetlenségével megegyeznek. Ha így történik, s a békét illetőleg az államnak elégséges kezesség nyújtatik, hihető, hogy egy hivatalos általános zsinat egybehívása ellen nem lesz semmi akadály. Értesíteni fogom önt az eseményekről.

Miután a Nimesben tartott összejövetel ily nyíltan tanusította erős akaratát, hogy a protestantismusban az egység helyreálljon, különböző oly kérdésekkel foglalkozott, melyek az egyházat különösen érdeklik: ilyen például a módról való gondoskodás, hogy az ürességben levő ekklézsiákban isteni tiszteletek tartassanak; módot találni arra, hogy a papi hivatalra minél több fiatal embert lehessen szolgáltatni; minő módon lehetne pótolni a vallásos oktatást az elemi iskolákban, az uj törvény után, mely az iskolakötelezettséget és a tanítás világi voltát kimondotta, s a mely megtiltja a néptanítónak, hogy kathekésissel, vagy a szenttörténelemmel foglalkozzék. Egy bizottmányt szerveztek kizárólag vallásos munkák kiadására, a mi a jelen körülmények között hasznos szolgálatokat fog tenni.

Egy valójában fájdalmas kérdéssel is foglalkozott a gyűlés; értem a papok fizetésének csekélységét. Fájdalom, e tekintetben csak kegyes óhajtásaink lehetnek, s a kérdést a jövőre tanulmányozhatjuk. Hasztalan fordulnák az államhoz, hiszen a franczia törvényhozó testület a helyett, hogy növelni igyekeznék a cultus budgetét, inkább törülni szeretné. A követek házában legutóbb folyt viták túlon túl bizonyítják ezt. Való, hogy a katolikus papságról ugy látszik, mintha magatartásával ezt a törlést siettetni akarná. A törvénnyel szemben oly ellenzéki állást foglal el, mely a legjobb akaratukat is elkedvetleníti, s a miért ezek is csak a concordatumnak és a papság fizetésének megszüntetésében látnak az ellen módot. — Ha a követeknek nagyrésze az állam és egyház *hic et nunc* való elválasztásában valóságos veszedelmet nem látott volna, módok után látott volna, hogy azt rövid időn végrehajtsa. Az is való, hogy a papok oly körülmény okán szenvednek, melyet nom okoztak. Fizetésük mindig valóban elégtelen, mondhatni nevetséges volt. Sok oly titkos nyomor van,

melyről fogalma sincs az embernek.¹⁾ A Nimesben összegyűlt szabadelvűek annyira felfogták ezt, miszerint egyhangulag elfogadták a következő határozatot: „A gyűlés fájdalmasan lévén meggyőződve arról, hogy a papok fizetése nem elégséges, kiválóan ajánlja a delegatio gondjába, hogy vizsgálja meg, hogy minő módok lennének a legalkalmasabbak ez eshetőség elhárítására.“ Fájdalom ezek csak a jövőre vonatkozó óhajtások ; a szenvedések tényleg léteznek!

Azt hiszem, hogy e rövid, de hű előadás után fogalmat alkothat ön magának a vitáról, melyet a szabadelvűek küldöttei october végén Nimesben tartott összejövetelük alkalmával tartottak. A keresztény szeretet, melynek alapja az igazságban való hit és az igazság győzelmében való reménység, vezérelte az egész értekezletet, mely mély benyomást gyakorolt egyházainkra.

October 24-én este a gyűlés megnyitására szerfelett nagy sokaság sereglett egybe Nimes legnagyobb templomába, Fontanès ur ékes szónoklatának meghallgatására.

Fontanès hávrei pap, kit sokan a franciaországi protestáns egyház legelső szónokának tartanak s éppen ezért akadályozták meg az orthodoxok minden áron, nehogy párisi pap legyen, a hol lenne igazán az ő helye.

Természetesen következik már, hogy feleljek arra a megjegyzésre, a melyet a legutóbbi füzetben megjelent tudósításomra tett; sajátlag ugy tekinthetném, hogy a miket fennebb elmondottam, feleletül szolgálnak arra a kérdésre, a melyet ön nekünk tett: hogy t. i. ön nem látja, hogy mostan a köztársasági kormány által nyújtható biztosítások mellett a szabadelvűek miért vonakodnak a zsinattartástól. Nehány szót azonban még adok az előbbiekhöz.

A szabadelvűek soha sem tagadták meg a zsinati kormányrendszert. De azt követelték s nem szűnnek meg tovább is követelni, hogy mindenkinek lelkiismeretbeli szabadsága meg legyen védelmezve. Az 1872-ben tartott zsinat azon hatalmaskodó mód nyomán melylyel a választási kerületeket az orthodoxok befolyásával megalkották, nem volt az egyházaknak, annál kevésbé azok véleményének valódi képvisellete. Minden elővigyázat meg volt téve, hogy a szabadelvű szavazatok az orthodoxok szavazatai által megsemmisíttessenek. Számtalan tiltakozás is történt azonnal a zsinat megnyitáskor. Midőn a hitcikkelyeket megszavazták, a tiltakozások élénkebbeké lettek, nem annyiban maga a confessio ellen, mint annak amaz

¹⁾ Megnevezhetnék oly papot, kinek kilencz gyermeke van, — 1800 frank fizetésből kell megélnie. Nem lehet-e ezt miseriának nevezni?

alkalmazása ellen, melyre az orthodoxok fel akarták használni. Mert ez által a protestánsok felét ki akarták zárni, az egész confessio kérdése tehát csak fogás volt. A szabadelvűek jobbnak is tartották, hogy visszavonuljanak, mintsem jelenlétükkel egy ily visszasságot szentesítsenek. A dolgok addig mentek, hogy a feddhetetlen ifj. Coquerel Athanasius eme jelentékeny, kevésbé ismeretes szavakat mondotta: „önök azt követelik tőlem, hogy aláírjam azt, hogy „kétyszer kettő négy“, a mit nem teszek.“ Ez nyilvános bizonyíték arra, hogy az orthodoxok titkos czélzata ismeretessé lett.

Mit követelnek a szabadelvűek ma, miként 1872-ben? Határozottan azt, hogy az a követelés, hogy a megállított confessiohoz kötelesek legyenek ragaszkodni, vonassék vissza, és hogy komoly biztosítás nyujtassék, hogy később sem követelik ezt a ragaszkodást. Mihelyt a lelkiismeret szabadságát illetőleg értékes biztosítások nyujtatnak, a szabadelvűek azonnal résztvesznek a zsinatban. A Nimesben tartott gyűlés is éppen ezt mondotta. A kormány kijelentette, hogy csak akkor engedi meg a közös zsinat tartását, mikor a szabadelvűek és orthodoxok együttesen kérik, sőt akkor is szükséges lesz, hogy az egyetértés létrejötte bebizonyíttassék. Mert az állam megunta a két párt perlekedését s mert nem bizik az orthodoxokban. Az első teendő tehát az, hogy az orthodoxok kijelentsék, miszerint nem kérik, hogy az állam bármely hitvallást megerősítsen, akkor a szabadelvűek minden ellenvetés nélkül megjelennek a zsinaton.

CHARRUAUD D.

A THEOLOGIAI FACULTASOK REFORMJA.

Semmi sem tanítja inkább az emberi ismeretek organicus összefüggését, mint az a tény, hogy ha tudásunk egy része megújodik, a többinek is meg kell előbb-utóbb ujhodnia. Ha a világról való nézetünk megváltozik, Istenről való felfogásunknak is át kell alakulnia. Ennek tulajdonítható az a tünemény, hogy az utolsó tiz esztendő alatt sok helytt került szőnyegre a theologiai facultások reformja. Hollandiában 1876-ban laicussá tették e tudománykarokat; Olaszországban eltörölték azt a kilencz egyetemi theologiai facultast, melyeknek hallgatására 1871-ben mindössze 13, 1872-ben csupán 4 egyén vállalkozott; ha még Németországban is több helytt sürgetik gyökeres reformjukat, (pl. Strassburg, Freiburg), nem csuda, ha Franciaországban a kath. theol. facultások csak vegetálnak: *Ser vi i n u t i l e s s u m u s!* — mondá minapában a lyoni facultas dekánja. Nálunk 1870 táján, b. Eötvös ministersége idején, élénken vitatta a sajtó, hogy lehet-e, kell-e az egyetemen theol. facultásokat állítani? A többség arra az eredményre jutott, hogy: nem, mert a theologia nem tudomány, tehát nincs helye az egyetemen s csak kevesen vallották azt az elvet, hogy a theologia tudomány, s mint olyan, se nem protestans, se nem kath., se nem görög, szóval, nem felekezeti színezetű. E kérdés tehát kisebb-nagyobb mértékben európaszerte foglalkoztatja az elméket, a francziák egyik legtekintélyesebb tudományos szemléjében D'Arvert Fr. mondja el alább nagyjában közlendő nézetét e kérdéstről, mely figyelmünkre nagy mértékben érdemes.

A theológiának értékesége mellett már multja is kezeskedik. Közel kétezer esztendeje, hogy terrenumát az emberiség kiváló tehetségű tagjai mivelik; tehát csak kell lenni e nagy elmék műveiben egy-egy mákszemnyi igazságnak, a mit csak össze kell gyűjtögetnünk. A természettudományok egyik nevezetes törvénye szerint semmi el nem vesz, s minden meglevő folytatja létét más-más alakban. A theologia elmaradt tudomány, s azért, mert bizonyos körülmények megakadályozzák fejlődését, teljességgel nem vesztek el a benne rejlő tudományos elemek.

A theologia a középkori tudományok aristokratiája, melynek ha-

talma a tradition és tekintélyen alapszik. A ma ugynevezett modern tudományok is kezdetben a tekintélyen alapultak, de mig azok anánlfogva, mert rendszerint a tudósok egy kis körére szoritkoztak, a renaissance idején szabadon átalakulhattak: a theológiát nagy múltja és tekintélye több helyütt (p. Francia-, Olaszországban stb.) akadályozta a kifejléssel járó átalakulásban, melylyel okvetlenül a németországához hasonló rázkódás járt volna. Tehát elmaradott a jogi és orvostudományok társaságától, melyeknek vezérférfiai könnyen szakítottak a traditióval. Midőn aztán a mult százban a theologia a scholasticától vissza akarta hódítani occupált birtokait, akkora már az elmék jóformán elhidegedtek és elidegenedtek tőle. A theologia tehát magára maradt; de így elhagyottan is hamarább kibontakozott volna a scholastikai módszerek békőiből, ha fejlődésének utját nem állja az a tekintély, mely sokkal többet ad a vallásos élet gyakorlati követelményeire, mint a tudomány haladására. Ez a dogmatika, melyre, mint vallásos documentumok gyűjteményére a francziáknál elsőbben Simon Richárd¹⁾, a németeknél pedig a tübingai iskola oly nagy sikerrel alkalmazta a józan kritikai módszerek mértékét. Nekik köszönhetjük, hogy a ker. egyház multja teljes világításban áll előttünk, s hogy a dogmáknak történelmük van.

S ha már most azt veti valaki a dogmatikának szemére, ugymond D' Arvert, hogy nem is tudomány, mert hiszen a tekintélyen alapszik; annak azt feleljük, hogy hát a jog mi egyéb, mint polgári dogmatika? Amaz zsinatoknak, conciliumoknak vallásos kérdésekben hozott végzéseiből (δὲγματτα) decretumaiból indul ki; a jog pedig merőben a törvényhozó hatalom végzéseinek a tekintélyek adta magyarázatán alapszik. Hasznuk is egyforma: a törvény a rend biztosítóka; a dogma az egyéni mysticismus gátja. S ha van tudománya a törvényeknek, bizony van a dogmáknak is. Sőt abban is egyeznek, hogy érvényük viszonylagos; a törvényes jog értéke egy nemzetre, egy országra szoritkozik; a dogmatikáé egy confessióra szól, ez az oka és nem tudománybeli hiánya, a miért az egyetemen helyet nem foglalhat.

De hát dogmatika nélkül — mondják sokan — lehet-e az egyetemen theológiáról beszélni? A dogmák történelme, az egyháztörténelem, a vallások és moral összehasonlító történelme a bölcseleti facultás körébe tartozik; az ó- és uj szövetségi kritika, mint a philologia két ága, szintén oda; tehát a theologia, mint valamely uj

¹⁾ Histoire antique des livres de l'Ancien Testament, melyet sikerült Bossuetnek parlamenti végzéssel eltiltatni.

Lengyelország, darabokra foszlik, s rá is elmondhatjuk, hogy: *Finis theologiae*.

Ámte egy kissé elhirtelenkedett ez ítélet. Hiszen a most emlitett s más facultásba csapott disciplinák csak történelmi és kritikai része a theológiának; de egy tudomány nem történelmében áll csupán. Ez lehetne fenséges, mint akár egy pyramis, — mégsem volna egyéb sirboltnál. A vallás szintén nincs teljében multjába zárva; az jelenben is tünetkező fény. Megmosolyoghatják, vagy épen szánhatják hiányait, mert ki tilthatja meg Democritosnak, hogy ki ne nevesse az emberek gyengéit. A theologia sokat hánytorgatott gyarlóságai is léte mellett bizonyítanak. A vallás nem csupán társadalmi ephemer tény, hanem az emberi természet örökös nyilvánulata. Ha csupán mesterséges intézmény volna, lehetett volna-e s lehetne-e oly állandó életü? Az organicus és sokaktól ugynevezett „megcsontosodott“ vallások mellett nincsenek-e oly csontnélküliek, melyeket a független gondolkodók vallanak, kik azért még nem vallásnélküliek. Ma már ugy saturálva van ilyenekkel a társadalom, hogy nem nagy fáradságába kerül a psychologusnak olyasminek még a vallástalanoknak mondott emberek életében és tetteiben is nyomára jóni. Valóban a fetish imádó négertől fel egy Goethe, egy Shakespeare confessiójáig, a vallás birodalmában a socialis és psychicus tüneményeknek egy egész világa van, melyeket némelyek megbámulnak, mások kinevetnek s csak édeskevesen tanulmányoznak. A vallási tüneményeknek szintugy meg vannak törvényei. mint az emberi természet más nyilvánulatainak; tehát van vallástudomány is, mely épen a vallási élet-tünemények szövetének szálakra bontása nyomán keletkezik.

Ha már most a vallástudományt a vallási tünemények törvényei összegének mondjuk, ez értelmezés nagy átalakulást jelent, hasonlót ahoz, midőn az alchimia chémiává, a tapasztalati orvostan experimentálóvá vált; mert a hol tünemény nincs, tudomány sincs. Ez a most érintett átalakulás némi részben már megtörtént néhol. Hollandiában az a merész reform, mely e theol. facultásokat laikussá tette, félbe-szerbe maradott és pedig annak az okán, hogy a dogmatikát nem a valódi vallástudományval helyettesíté, mihezképest a theol. czimén fölvetett történelmi tudományok, oly sugarakhoz hasonlitanak, melyek nem szögellenek egy központban össze.²⁾

²⁾ Ime a hollandi theol. facultások tanrendje: a theol. encyclopaediája; Istantan (doctrines concernant la divinite); egyetemes vallástörténelem; Izrael vallás tört.; a keresztény vallás tört.; Israel irodalma; ó-szövetségi írásmagy.; új-szövetségi írásmagyarázat; a ker. vallás dogmatörténelme; vallásbölcselet; erkölcsan. (Ste yn Parvé, Organisation de l'instruction pr. sec. et supéricum dans les royaumes des Pays-Bus, Leide 1868, 189. l.)

Németországban a legfüggetlenebb theol. facultásokon szakítottak ugyan tényleg a tekintélyvel, de elméletileg annál szívósabban ragaszkodnak hozzá. Még nem birtak annyira menni, hogy betegyék azokat a vaskos köteteket, s helyettük a vallási tüneményeket tanulmányozzák. Ez elvnek ad kifejezést az a sok közvélemény, midőn az oxfordi és cambridgei theol. tanárok avatag theol. felolvasásaira szemet huny, azonban a legkiválóbb orientalistákat és vallásphilosophusokat meghívja évenként egy-egy felolvasási cyclusra a buddhismusról, brahmanismusról, christianismusról, melyeket mohó vágygyal hallgat, mert érzi rajtok az emberiség vallásos életének érintését, szive dobbanását.

A megújhodott tudományos theológiának, mondjuk vallás-phaenomenológiának, tehát a központnak kell lenni, mely körül a többi disciplinák szükségkép sorakoznak, mert mindannyian rátámaszkodnak s cserében őt is támogatják, mint kerületi ívek a csúcsívet.

Öreg hiba a dogmák történelmét a bölcelet történelmével azonosítani akarni; ez más szóval annyit tesz, mint egy mederbe szorítani két folyót, melyek talán egy helyen egy forrásból erednek, de eleitől fogva más-más irányban, más-más vidéken vándorolnak.

Egyiknek az ágya a vallásos érzelem és annak különböző nyilvánulata, melyekről a másik erőnek erejével el akart és akar szakadni. Ám a vallási phenomenologia teljességgel nem menekülhet a dogmák történelmétől: hiszen épen ő annak a magyarázója és megvilágítója. Az egyháztörténelem szintén nem szakadhat el a dogmák történelmétől: hiszen annak mintegy a kérge; s aztán hány, meg hány történelmi tény maradna merő homályban, ha a vallástudományok ismerete analogiáival rájuk fényt nem derítene?

Összehasonlítás nélkül nincs ma már tudomány.

A mi ker. világunkban történt megfigyeléseket az idegen vallások tanulmányozásával kell ellenőrizni. Csupán ezen az alapon juthatunk tudományos törvényekre, mert más különben mit is keresnének egy theol. facultáson a judaismus, az islamismus, a buddhismus, brahmanismus, a parsismus összehasonlító történelme? Valóban ezek nem csupán irodalomtörténelmi, se nem philologiai studiumok, s a fent említett okokból nem is philosophiaiak. Hiszen azt az irodalmat a vallás hozta létre, s az táplálta fel és nevelte nagyra. — Hogy valaki jól megírja, arra nem elég csupán philologusnak lennie.

Renan ismeretes mondása szerint a végre, hogy egy vallást tanulmányozunk, szükség, hogy régenten benne hittünk legyen, s többé már ne higgyük; a mi magyarán mondva annyit jelent, hogy va-

lamely nép szent könyveit a vallás phaenomenologia fényénél kell magyarázni, mert az derit világot a részletekig menő tanulmányokra.

A keleti irodalmak (hindu, perzsa, egyiptomi stb.) lényegükben elanynyira vallásosak, hogy a velük mélyen foglalkozó tudós philologokat (Renan, Müller M., Darmesteter) valóságos neo-theologusoknak kell tekinteni. Példájukkól látjuk, hogy a mai philologia többé nem szoritkozhatik nyelvtanok és szótárak írására; hanem azontul menve, be kell minket vezetnie a Jordán és Indus parti hajdankori lakók gondolat- és érzelevilágába s a menyinyiben e gondolatok és érzelmek egy kiválóan vallásos kor körét alkotják, anynyiban a philologia a vallás phaenomenológiája határára jut.

Minden esetre csodálatos jelensége az emberi mivelődés történelmének. Réges-régen a theologusok voltak az egyetlen philologusok; ám ma oly időket élünk, midőn a philologusok szemünk láttára, fülünk hallattára ujtják meg a theológiát. A mumiónak tartott tetszhalottat kiveszik sirboltjából, hogy a tudományos vizsgálódás szabad levegőjén ismét életre ébredjen.

Itt tehát beteljesednek Holtzmannak a német theologiai facultásokról ezelőtt néhány évvel (1878-ban) mondott eme szavai: „ha a vallást tudományos kutatás tárgyává teszszük és a tudomány ellenőrzése alá viszzük, azzal csak azt akadályozzuk meg, hogy többé ne járjon vakon a maga útján, s fejlődésében ne jusson zabolátlan természeti erők állapotjára, midőn féktelensége jelen civilizatióink minden vívmányát kockára teszi.“

A tudományos, azaz a fentebbi elvek szerint megujjhodott theologia a tudományok respublicájában oly helyet foglal, melyet az eddigi theologiai facultások doctrinái üresen hagytak. Eme theológiának nem a dogmatika lesz többé tengelye, mely eddigelé rá a confessionalis bélyegét nyomta, hanem a vallás-phaenomenologia, ez a megfigyelésen alapuló tudomány. Ez lesz az a góczpont, melyből mintegy kisugároznak, s melybe ismét mint központba visszasietnek a fentemlitett történelmi disciplinák.

A dogmatika a dogmák történelmének egy részévé válik s fonala egész napjainkig lenyulik. Továbbá a moralt, mint a vallástól tudományosan különbözött a theológiától el kell szakítani s ezzel a régi keret megcsonkul; de másfelől helyrehozza e hiányt az a körülmény, hogy a vallásos tünemények tanulmánya nagyobb figyelmet sürget a philológiára s a hajdankor történelmének tanulmányozása a vallásos érzelem tulsulya miatt a figyelmet a civilisatio primitiv formáira irányoztatja, s végül a bálványimádás különböző fajainak

tanulmányozása, a természeti népek fétis imádása nélkülözhetlenné tesz egy-egy ily fétisgyűjteményt, minélfogva a vallástudománynak épen úgy meg lesz majd a maga műgyűjteménye, mint az aesthetikának.

Ily alapon, ily reformok mellett az a theologia, mely hajdan az ismeretkör fejedelmi birtokosa volt, nem lesz többé a tudomány föld nélküli Jánosa, és a vallás, mely a letűnt és meglevő civilisatiók leg-erőteljesebb kovásza, az emberiség leghatalmasabb fejlődésének kiinduláspontja volt s egyszersmind a modern társadalom legbonyolultabb problémáinak okozója s az egyéni lelkiismeretnek számtalanszor legkérelhetlenebb megzavarója: nem lesz többé vakoskodó és tapogatózó empirismus zsákmánya, hanem a vizsgálódó tudomány szavára új életre kel s új földet és új eget kér.

FELMÉRI LAJOS.

EGYHÁZTÖRTÉNELMI ADATOK.

LIX.

Az unitárius vallásközönség főgondnokai 1718. ápril 8-tól a jelen időig.

Azt hiszszük, kegyeletes tettet művelünk, midőn egyházunk azon jeleseinek névsorát közrebocsátjuk, a kik, mint főgondnokok, egyházunk ügyeinek bölcs vezetése által halhatatlan nevet szereztek maguknak.

Az évszámok a megválasztás és elhalálozás idejét jelentik, s ez mindeniknél hiteles adatok után állítottatott meg. Főgondnokokat a mi egyházunkban először 1718. apr. 8-án választottak, még pedig 7-et, azon férfiak, a kik a kollegium elvétele után a teendők felől tanácskozni Kolozsvárt összegyűltek.¹⁾

1. H.-szt.-mártoni Biró Sámuel 1718. ápril 8-tól 1721. jan. 15-ig; 3 év.
2. Désfalvi Simon Mihály 1718. apr. 8-tól 1723. nov. 28-ig; 4 év.
3. V. Dániel Ferencz 1718. apr. 8-tól 1747. martius 22-ig; 29 év.
4. Kénosi Sándor Gergely 1718. apr. 8-tól 1728. sept. 16-ig; 10 év.
5. Gidófalvi Gábor 1718. ápril 8-tól ?
6. Bongárdus János 1718. apr. 8-tól ?
7. Teleki Ferencz 1718. apr. 8-tól ?
8. Vargyasi Dániel Péter 1723. decz 13-tól 1741. mart. 1-ig; 18 év.
9. Káli Kun István 1723. decz. 13-tól 1736. máj. 26-ig; 13 év. — E kettő az elhalt Biró S. és Simon M. helyett.²⁾
10. Désfalvi Simon János 1732-től 1765. jul. 35-ig. Az elhalt Sándor G. helyett 1732-ben, vagy Kun István helyett 1736-ban lett főgondnok.
11. S.-sztváni Henter János 1747. jun. 10-től 1752. jun. 15-ig; 5 év. Megválasztatott 1747. jun. 10-én a D.-Szt.-Mártonban tartott zsinaton „post decessum Illustrissimi Dni Francisci Dániel Curatoris Eccliar. nostrarum supremi, Collectis ex omnibus Dioecibus opinionibus etiam Dnorum Nobilium.“ (Prot. Gen. Consist. 56 l.)³⁾
12. P. Horváth Boldizsár 1753. jun. 16-tól 1778. febr.; 25 év. Henter János helyett (Prot. Gen. Consist. II. 122. l.)

¹⁾ L. K. Magvető 1877. 268 l.

²⁾ Ugyanott 280 l.

³⁾ A főgondnokokat ezzel kezdte a zsinat választani; az eddigieket világi főembereink a zsinat v. főcons. minden befolyása nélkül választották.

13. Árkosi Benkő Rafaj 1753. jun. 16-tól 1761-ig; 8 év.
Az öreg Simon János mellé választatott segédnek. (L. ugy. ott.)
14. Árkosi Benkő Ferencz 1761. jun. 14-től 1771; 9 év.
Az előbbi helyébe választatott segédnek.
15. Ürmösi Maurer Sámuel 1771. jan. 14. — 1786-ig; 15 év.
Benkő F. helyébe.
16. P. Horváth Ferencz. 1778. jun. 20. — 1804. nov. 21-ig; 26 év.
„Néhai Mlgs. Széplaki P. Horváth Boldizsár főcurator ur meghalálozván, tecett Communitásunknak ezen hivatalban sufficialni Mlgs, P. Horváth Ferencz urat és Mlgs. Főcurator Maurer Sámuel urhoz adjungálni; bizván Communitásunk külső s belső dolgait a Mlgs. ur szegény ecclesiánkhoz s communitásunkhoz eddig is tapasztalt dexteritására. hűségére.“ (Prot. Gen. Cons. III. 10 l.
17. Ü. Maurer László 1786. jun. 20. — 1789; 3 év.
18. Toroczky Mihály 1789. jun. 1802; 13 év.
19. V. Dániel Elek 1802. jun. 27. — 1812. jan. 23; 10 év.
Toroczky M. helyett.
20. P. Horváth Miklós 1805. jul. 1. — 1814. jun. 14-ig; 9 év.
Horváth F. helyett.
21. S.-sztiványi Sztiványi Sámuel 1811. jul. 6. — 1817. márt. 20; 8 év.
Dániel Elek helyett.
22. P. Horváth Károly 1815. jul. 3. — 1830. jul. 15; 15 év.
23. V. Dániel Elek 1820. jul. 1. — 1848. márt. 2; 28 év.
24. Augustinovich Pál 1832. aug. 21. — 1837. oct. 5; 5 év.
25. Káli Nagy Elek 1854. jul. 4. — 1878. jun. 7; 24 év.
Habár tényleg 1854-ben választatott meg, a Dániel Elek halála után 1848-tól már mindenki őt tekintette főgondnoknak s e hivatalt ritka buzgósággal és bölcsességgel egyedül viselte 1862-ig, mikor a 2-ik hely is betöltetett.
26. Harczói Gálfalvi Imre 1862. sept. 2. — 1875. decz 10; 13 év.
27. Vargyasi Dániel Gábor 1876. aug. 27-től.
28. Laborfalvi Dr. Berde Áron 1876. aug. 28-tól.

Benczédi Gergely.

B E S Z É D

özv. Koronka Józsefné sirjánál.

(Mehalt 1882. nov. 20-án 90 éves korában.)

T. gyászoló család és halotti gyülekezet! Elhullott a levél az erdők fáiról; élettelen némaság honol a letarolt mezőn; a munkálkodó természet szendergésre tért a nagy pályafutás után; minden, mi bérczháton és völgyölében virágot és gyümölcsöt hajta, csendes és kihalt, hogy jelképezze a mulandóságot. Már csak az emlékezetben él, hogy e mezőkben, „merre szem ellát puszta földön, égen“, az öröm vig dala zengett a munkásnép ajakán. Igen! a haldokló ősz bús ünnepét üli. S hogy e gyász ünnepélyesebb, a bánat meghatottsága kifejezőbb legyen, az élet és halál nagy Istene szólítá egyik hív sáfárát: jer! a te életidőd betölt! lelked az enyém, emléked a sokaságé, tested a vele rokon földé; menj nyugodni az én erős, paizsos szolgálommal, a természettel, együtt akarom látni temetési pompátokat; mindketten hivek és igazak valátok, jutalmul zavartalan békét és nyugalmat adok nektek. A fáradt vándor kifáradva ezer megpróbáltatás után, örömmel, menynevei látások között fogadá az égi hangot, mely a megdicsőülés honát feltárta előtte.

Isten e választottja, a már boldogult halandó, 90 évet élt özv. Koronka Józsefné, sz. Mosóczi Klára vala. Ki volt ő? Ne kérdezzétek tőlem! Vagy mi annak az égi testnek neve, mely fényével és melegével munkára hívja a föld porát, áldást oszt a teremtmények millióinak? Ugy-e a nap! Ó tovább, mint egy emberöltőn, a jótékonyság egy napja volt. Férje, mint e helybeli unitár. gymn. igazgatótanára, félszázig tartá vállain, mint Atlás az eget, annak erkölcsi és szellemi terheit. S a hány tanítványa volt a nagy tanárnak, azok feleségének mind gyermekei valának. Ma már a jótékonyságot is hivatalos testületek gyakorolják a munkamegosztás elvénél fogva. A régi nagy időben, melyet klassicusnak hívtak, egyesek szerepe és ereje döntött igen sokszor a csatasíkon, a családi életben, humanus és realis téren. Akkor csak a hivatottak, a nagy lelkek mozgatták a társadalom gépezetét. Ma mindenki részt kíván, ha önzésből, ha erényből, a közös munkakörből. Talán jól is van így! Az egyéni akarat nyilvánulásának fejlődési tért kell engedni. Ez eszmét a felvilágosodás s a szabadság utáni vágy, korunk e napi kérdései, hozták hullámzásba. Ki a megmagyarázója? ha a szabadság fejér leplén vérfoltok is mutatkoznak? ha az aranykalász a konkolylyal, a virág a tövissel ugyanazon nap fényével, s ugyanazon esőcsepp nedvével táplálkoznak?

Azon időben, melyben Koronka Józsefné élt, nem valának jó-

tékony nőegyletek, hogy beteget orvosoljanak, a ruhátlanak ruhát, az éhezőnek kenyeret adjanak. Ő maga egyedül egy jótékony nőegylet volt. Egy intézet beteg növendékeinek 47 éven át szerető ápolója, vigasztalója, több... anyja volt. Ki tudná oly gyöngéden teljesíteni e felszolgált és áldó szerepet, ha nem az anya? Hisz neki adott a bölcs gondviselés nagyobb mértékben fogékony szívet s belé érzelmeket. Míg a férfi a tudás titkáig mélyíti tekintetét s teremtő eszével megméri a magasságot és mélységet: addig a női kebel a másoknak nyújtott örömben saját szívének is örömét találja.

Az evangéliumi Thabiták és a magyar királyi vérből való szent, Erzsébetek állanak oly magasan az erkölcsi világ horizonján, mint a faltörő, kolossokat döngető Achillesek. Ha Koronka József 50 évi tanársága alatt annyi értelmes és világos főt, s köztük néhány, csaknem elsőrendű tudóst nevelt a hazának: Koronka Józsefné az érzelmeik világában, a szivekben örökíté meg emlékét jó tettei által. Az ezekre való visszaemlékezés sugarai derítették, — habár kis fényt — élete utolsó esztendeire, midőn a jobb idők után sója és kenyere fogyni látszottak. Tanui valánk, mily édes örömmel fogadta e megemlékezéseket. De ez emlékezéseknél nagyobb jutalmat hordozott saját keblében, a boldog öntudatban. Isten a Mózes prófétának adott kijelentésben hosszú életet ígért azoknak, kik szülőiket tisztelik és szeretik. Ő neki megadta Isten jutalmul e hosszú életet, ki a szülők gyermekeit s bennök az emberiséget oly édesen szerette. E szép hosszú élet nem telhetett el tőle is szenvedések nélkül. Közel 20 évi özvegység, s ezalatt három gyermekének elvesztése keserítették meg sokasodott esztendeit. A vallásos hit, az Istenbe helyezett bizodalom, az életben maradt gyermekek, unokák és feláldozó menyé könnyítették szenvedéseit a nehezedő napokban. Rákhel 20 évi várakozás után lehetett a Jákobé! te is ugyanannyi távollét után haza érkezéssel férjedhez, az anyaföld közös sírházába. Vidd hírül neki, hogy te láttad felépülni a Siont s megifjodni Izraelt. A Dávid korszakát Salamon befejezte.

Azon intézet nevében rebegek én, az erősek erőtelensége, búcsusztót hozzád, azon intézet nevében, melyre férjed oly nagy világosságot, te oly sok melegséget árasztátok. Vajha kettős hatásotok örökségképen szállana azokra, kik nyomaitokba lépének!! Álmodjatok csendesesen a letűnt nagy időről a hosszú éjszakán!

Gombos Sámuel.

EGYHÁZI SZEMLE.

Mégis mozog a föld... A mióta Galilei állítólag e felkiáltással hajlott volt meg az ítélet előtt, melylyel őt az inquisitio sújtotta az általa hirdetett igazságért, hogy a föld forog a nap körül s nem megfordítva, mint az előtt hitték, sokszor és sokaknak kelle e jelszóra hivatkozniok a tudomány minden ágában, az ismeretek minden nemeinél, legkivált pedig a hit és vallás mezején. Az emberek sehol sem tanúsítanak nagyobb idegenséget az igazság iránt, mint itt. Régi hitformák, tantételek és vallásos nézetek, melyeket az idő már túlszámnyalt s a melyeknek tarthatatlanságát a józan ész a meggyőződésig kimutatta, ma is nemcsak fenállanak az egyházban, hanem a kereszténység legnagyobb része makacs szívóssággal ragaszkodik azokhoz, mintha csakugyan azoktól függne idvessége. Kiváló bizonyítéka ennek a Jézus személyét illető tantétel, mely a maga mysteriosus oldalaival egyszer talán jó szolgálatot tehetett a ker. egyháznak, de a mai korszellem világánál nagyon is ellentétben áll a közmiveltséggel s ép ezért nemhogy a hitéletet erősítene, hanem még gyengíti. Mi részünkről egyfelől ennek is tulajdonítjuk a mindinkább terjedő vallási indifferentismust; mert végre is olyan hitcikk és olyan vallásos nézet, mely az ember benső meggyőződésében táplálódni nem talál, élő hitet nem teremthet. Nem hiányoztak hiszen soha bátor lelkek, a kik a Jézus személyét illető tantételt tisztázni törekedtek s arról egy-egy titkos leplet lefejtettek. A mi Dávid Ferenczünk is e munkában fáradozott, midőn a Krisztus nem-imádásának tanát már 300 év előtt kimondotta, a miért aztán ő is a Galilei sorsában osztozott. Mindazáltal a nagy közönség ma sem tud s legalább nyíltan nem akar lemondani a Jézusnak mysteriosus felfogásáról s inkább gyönyörködik ebben, mint az ő történeti, nagy és nemes alakjában.

Hanem azért még is mozog a föld... Napról-napra mind inkább szaporodik a száma azoknak, a kik Jézus személyéről általában a józan észszel megegyezőbb nézeteket terjesztenek s tisztább hitelveket vallanak. E tekintetben legújabbán is a „Renaissance“ című francia lap f. é. 42 és 43 számaiban egy figyelemre méltó cikk jelent meg, a melyet megismertetni helyén látunk.

A szóban levő cikk czime: „a szent háromság Justin Martyrnál.“ Írója M. C. s tulajdonképpen bírálatul szolgál egy tanulmányra, mely a „Revue theologique“ f. évi apr.—jun, számában jelent meg s a melyben a szerző, M. Mathieu ur, kimutatni igyekszik, hogy Justin martyr ugyanazt a szent háromságtant tanította, a mely később az athanasiusi híres symbolumban kifejezést nyert. Czikünk írója előrebocsátván, hogy a katolikus theologusok is nagyon szeretik azt állítani, hogy szent Justinnak a szenthárom-

ságra vonatkozó tana teljesen öszhangzik az orthodox tannal, de az ők érdekek e tantétel fentartását illetőleg sokkal ismeretesebb, mint-hogy állításukat felette gyanussá ne tegye, különben is a részrehajlatlan vizsgálat már rég meggyőzte a független bírálókat arról, hogy ez az állítólagos orthodoxia merő illusió; ezután a tárgy iránt komolyabban érdeklő olvasókat részint M. Ottonak, a „Corpus Apologetarum christianorum seculi secundi, De Justini martyris scriptis et doctrina“ (Jena 1841) című mű hírneves kiadójának munkájára, részint a maga, ugyancsak a Renaissance-ban megjelent, idevonatkozó cikkeire utalván, éles bonczkés alá veszi Mathieu urnak fennebbi állítását s ennek bebizonyítására használt érveit.

A cikknek ez a része álljon itt egész terjedelmében.

A 158-ik lapon (ez idézet a *Revue theologique*-ben megjelent tanulmányra vonatkozik) ezeket olvasom — ugy mind a mi cikkírónk — „A Jézus istenségének és a szentháromságnak kérdése teljes világosságban áll a theologus előtt, a ki elfogulatlanul olvassa az új szövetség és az apostoli atyák írásait. Az atya, fiu és szentlélek istenben való hit azoknak minden lapján feltalálható és a midőn Justin ezt a tantételt a magáévá tette, csak a keresztény hagyományt követte a maga tisztaságában.“ De hát ugyan hogy tudja napjainkban valaki azt állítani, hogy a szentháromság hivatalos tana az új szövetségben tanítva van és hogy Justinnak abból szükségképpen rá kellett e tanra jönie? Az az egyetlen tény, hogy a theologusoknak egy jelentékeny száma, a kiknek sem illetékességét, sem igaz hitét nem lehet kétségbevonni, egészen ellenkező nézetben van, elég lenne annak bebizonyítására, hogy e pontra nézve a bizonyíték nem elég erős. Mathieu ur bizonyosan ismerni fogja ezen theologusok neveit épen oly jól, mint én és én csak Ménégóznak „a bűn és megváltás szent. Pál szerint“ című közelebbről megjelent művére hívom fel figyelmét, abban megfogja látni, miként vélekedik a Krisztus istenségéről az új szövetség tanításai után egy bevezetett theologus, a ki távol attól, hogy szabad gondolkozásu lenne, még az ellen is mentegetődzik, hogy a szabadelvű protestantismushoz tartoznék. Aztán anélkül, hogy e helyen idézném az új szövetségnek anynyira ismert (Márk. XIII. 32; X. 18; Máté XX. 23; Ján. XIV. 28 és XVII. 3; 1. Kor. VIII. 6; III. 23; XI. 3; 1. Tim. II. 5; Ef. I. 17 és IV. 5, 6,) helyeit, a melyek erélyesen tiltakoznak a Jézus Krisztusnak abszolút istenséget tulajdonítani, mi egyedül az atyát illeti, azt kérdem az orthodoxoktól, mi módon tudják összeegyeztetni az atyának és fiunak tulajdonított egyenlőséget az írásnak más számos helyeivel, a melyekben az atya a fiu istenének mondatik? (Ján. XX. 17; Zsid. I. 9; Jel. III. 12. Efez. I. 3 és 17). Ez a viszony, nem foglalja-e magában e két személy közötti nagy különbséget? És így helyesen arra sem lehet következtetni, hogy szent Justinnak a szentháromságot az új szövetségből ki kellett olvasnia, sőt hogy azt már megalapítva találta orthodox kortársai között.

A 146-ik lapon azon helyeket látom idézve a Justin irataiból, (Apol I. c. 6. 13. 60, 61, 65, 67.) a melyekben ő előadja, hogy azon

korban a keresztények az atyát, a fiut és szentlelket imádták s a keresztségnél valamint az urvacsoránál segítségül hívták és ebből azt következteti Mathieu, hogy Justin és az ő hittársai az atya, fiu és szentlelek három személyében imádtak egy istent. „A szentháromság theologiai kifejezése — teszi hozzá — még nem volt kifejtve, de a tény maga már el volt fogadva és tanítva. Ámde ki nem látja, hogy ez a következtetés jóval túlterjed az előzményeken. Avagy a keresztények nem imádhatták-e az atyát, a fiut és a szentlelket, a nélkül, hogy az okból egy istent formáljanak? Ha pedig csakugyan így állott a dolog, a mint Mathieu állítja, akkor hozzá kellett volna tenni azt is, hogy azon keresztények előtt az angyalok is az istenség kiegészítő részei voltak; mert, ime, mit mond Justin első apologiája 6-ik fejezetében: „Ez (az atya), azután a fiu, ki az atyától származik és a ki nekünk ezeket a dolgokat mondotta, azután más jó angyalok kara, a kik őt követték és hozzá hasonlók voltak és (különösen?) a próféta lélek, imé, mi ezeket tiszteljük és imádjuk.“ A dolog szerintem úgy áll, hogy Justin és az ő kortársai Jézus Krisztusban egy második Istent láttak (ὁ δευτερος Θεός, mint Origenes mondja) és a monotheismust teljesen megvédve látták az által, hogy gondosan kijelentették, hogy Jézus csak az atya kegyelméből való Isten, és ha őt imádták, ezt csak az atya után tették és hogy az ő akaratját teljesítsék. „Az atya az, így ír szent Justin (Dial. 129) a ki Krisztusnak hatalmat, uraságot és istenséget adott. Máshelyt pedig hozzá teszi (u. o. 93. c.) a kegyes érzelmekkel telt lélek, a ki szereti istent teljes szivéből és teljes erejéből, nem tisztel más istent s csakhogy Isten akaratját teljesítse, tiszteli ezt az angyalt is, a ki íránt maga az ur, Isten, teljes jóakaratot tanusított.“ Jegyezzük meg, hogy itt, valamint minden más alkalommal szent Justin lényegesen megkülönbözteti az igaz Istent a Logostól; ez egy más Isten és ha Justin maga is istennek nevezi gyakran, ezt mindig abban az értelemben teszi, hogy a Krisztus isteni lény, de soha sem mondja őt amaz igaz Istennek, még kevésbé érti az Isten alatt a szentháromság három személyét. Egyébiránt mindenki tudja, hogy az Isten elnevezésnek a régiéknél sokkal tágabb értelme volt mint nálunk és hogy azok ezt nagyon pazarul osztogatták (L. I. Kor. VIII. 5) Ez az egy tény magában elégséges annak bebizonyítására, hogy Justinnak idézett helyeiből a szentháromságot egyáltalában kiolvasni nem lehet, valamint nem lehet azt kiolvasni Pliniusnak ama szavaiból sem, hogy a keresztények felváltva énekeltek egy himnust Krisztusnak, mint istennek.

Az első két vagy három század keresztényei nem imádták Jézus Krisztust az atyával egyenlően. A mit ma értünk az isteni tisztelet alatt, abban Jézust nem részesítették. Az a tisztelet, a melyet iránta tanusítottak, körül-belől annak a tiszteletnek felelt meg, a melyet a modern katolikusok gyakorolnak szűz Mária iránt. Az első keresztényeknek Jézus Krisztus, a mint a földön idvezítőjük, úgy a mennyben is csak közbenjárójuk, főpapjuk volt (1. Tim. II. 5; Zsid. VIII, 1, VIII, 25; 1. Jan. II. 1., s.t.b.) Hozzá folyamodtak azért, hogy legyen szószólójuk érettök Istennél, de egyenesen hozzá nem könyö-

rögtek. Jézus sem tanította soha tannitványait arra, hogy hozzá imádkozzanak, hanem csak arra, hogy az ő nevében imádkozzanak az ő atyjához. (Ján. XIV. 13 és XVI. 26.) Az apostolok sem tanítottak egyebet és az evangéliumban nincs egy hely is, a mely azt bizonyítaná, hogy a Krisztus imádása gyakorlatban lett volna. Az apostoli atyák szintén szem előtt tartják az egy Istennek imádását, a mint erről meggyőződhetni abból a szép imából, a melylyel Clementnek a Korinthusiakhoz írt első levele végződik és szent Justinnak a nyilvános isteni tisztelet leírásából. Nagyobb erősség okául positiv bizonyítékkal is szolgálhatunk magától Origenestől, ki akönyörgésre nézve a következőleg nyilatkozik (De orat. cap. 15.) „Egy teremtményt, magát a Krisztust se kell imádni, hanem egyedül azt, a ki minden dolgoknak Istene és atyja, azt, a kit a mi idvezítőnk is imádozott s imádni tanított. Mert a midőn tanitványai így szólottak Jézushoz: taníts meg minket imádkozni, nem arra tanította őket, hogy hozzá, hanem az atyához intézzék imájukat: „Ha mindkettőjükhöz kellene imádkozni, akkor a többes formát kellene használnunk könyörgésünkben, ezt mondván: Adjátok meg nekünk, legyetek jók hozzánk, szabadítsatok meg stb. a mi se nem szokásos, se nincs tanítva az írásokban... A ki így szólott: miért mondasz engem jónak, nincs más jó senki az Istenen kívül, mit akart ezzel egyebet mondani, ha nem azt: „Miért könyörögsz te hozzám? Az Istenen kívül senkihez sem kell könyörögni, a miért én magam is ő hozzá könyörgök. Teljességgel nem kell ahoz imádkoznotok, a kit az atya tett főpapotokká, a ki az atyától bizott meg, hogy a ti szószólótok legyen, hanem imádkoztatok ezen főpap és ezen szószóló közbenjárásával, a ki könyörületet érezhet a ti gyalóságaitok iránt és a ki ép úgy megkísértetett minden dologban, mint ti, hanem bűn nélkül maradt, legyen hála érte Istennek!... A józan ész nem engedi meg, hogy egy testvér azok által imádtatnék, a kiknek vele egy közös atyjok van. Egyedül az atyához intézzétek a ti könyörgéseiteket velem és általam.“ Origenesnek ezen szavaiból nyilván kitűnik, hogy igen is voltak már az ő idejében is keresztények, a kik Krisztust az Istennel öszszetévesztettek; sőt ezt ő maga is határozottan állítja (Contr. Cels. lib. VIII. cap. 14 és 15) de akkor csak visszaélés, úgyszólva bálványimádás volt és ha később az egész egyház ez utra tért, ennek oka az, mert a vallásban gyakran a tömeg a vezető s a theologusok ezt követik, a tudományt ezek csak arra használván, hogy a tömeg lelki szenvedélyeinek kívánalmait rendszerbe foglalják: a szeplőtlen fogantatás történelme meglepő példája, kiváló illustratioja a vallástörténelem ezen törvényének.

A mi Revue-nk 152 és 153 lapjain még ezeket olvasom: „Mindazonáltal a fiu ezen alárendeltségét az atyának jól meg kell érteni. Szerintünk ez csak azon közbenjárói szerepre vonatkozik, a melyet Jézus önként teljesített a földön, mi alatt itt az emberek üdvét munkálta, és semmi esetre sem kell azt gondolnunk, mintha ő lényét, anyagát vagy akaratát illetőleg lett volna az Atyának alárendelve... A fiu és atya között különbség van tehát a személyre nézve, de a lé-

nyegre, a gondolatra vagy akaratra nézve teljesen egyenlők. Midőn a fiu alárendeli magát az atyának, ezt önkéntesen cselekszi, hogy eleget tegyen az atya óhajtásának és ez az alárendeltség csak egy meghatározott időre szól.“ Mathieu urnak ezen állításai teljesen alaptalanok, melyeknek igazolására egyetlen szentírásbeli helyet sem találhatni. Abból az állításából, hogy a fiu alárendeltsége mindenek felett azon időre szorítkozik, a mi alatt Jézus e földön az emberek idevezítésében fáradozott, hogy a fiunak nincs más akaratja, mint az atyának, hogy ennek készséggel engedelmeskedett, teljességgel nem tudom felfogni, hogy mi módon vesz bátorságot magának valaki azt következtetni, hogy a fiu teljesen egyenlő az atyával és az alárendeltség, melyet nekünk Justin tanít, csak önkéntes és ideiglenes. Ellenkezőleg könnyű dolog számos helyet idézni, a melyekből kitünik, hogy ez az alárendeltsége a fiunak valóságos és lényeges. Például, Justin az atyáról mindig úgy szól, mint abszolút lényről, szemben az ő fiával is, mint minden létező dolgok uráról és teremtőjéről, nem véve ki ezek közül Krisztust sem (Dial. cap. 126. 127 és 159) és a Krisztus is Istent, kitől a maga hatalmát és istenségét vette (Dial. cap. 29) a maga Istenének tartja. (u. o. cap. 127 és 129)... De részemről nem tartom szükségesnek ezuttal tovább folytatni czéfolataimat, mert azt hiszem, hogy czélomhoz képest eleget mondtam annak megmutatására, hogy a Mathieu ur érvelése nagyon téves és hogy a szent Justin tana a szentháromságról teljességgel nem orthodox. Tegyük hozzá még, hogy a logos elméletének szellemét nagyon félreismeri az, a ki abból Istennel egyenlő lényt akar csinálni. A logos rendeltetése az, hogy mintegy áthidalásául szolgáljon annak a nagy köznek, mely az Isten abszolút fönsége és ezen világ tökéletlensége között tátong. Így fogja ezt fel Justin, a kinél Isten és a logos olyan forma viszonyban vannak egymáshoz, mint egy megközelíthetlen sultán és az ő nagy-vezére.

Eddig a „Renaissance.“ Így ír a francia reformatus egyház egyik tekintélyes szakközlönye a szentháromságról. Kétséget nem szenved, hogy az ennél fogva a francia reformatusok egy nagy részének meggyőződését fejezi ki. Egyébiránt ez irányban adatot-adatra gyűjthetünk. Itt van pl. a „Deutsches Protestantenblatt“ ez évi 44. száma, melynek vezércikke egy vallásos elmélkedés. Az író, W. Sonntag, Luk. IX. 51—56 versei alapján előadja, hogy Jézusnak, a kit mindenütt szívesen fogadtak, a samaritánusok nem adtak szállást, mivelhogy Jeézusálembe volt menendő, s ez bántotta az ők vallásos érületüket, azt tartván, hogy Istent csak az ők templomukban, a Garisim hegyen lehet megtalálni. A tanítványok ezért boszut akartak állani a samaritanusokon s azon gondolkodtak, hogy mi módon büntethetnék meg őket. De Jézus megdorgálá tanítványait, s tovább ment velök. „Ma is vannak keresztények — ugymond az író — a kik az ők túlbuzgóságukban megsemmisíteni, az egyházból kutaszítani akarják azokat, a kik a megváltónak szerintök az illő tiszteletet nem adják meg. Takarodjatok ki az egyházból, ti hitetlenek, így kiáltanak ezek, a kik a biblia betüit, a hitformák szavait nem

ismeritek el a kegyesség feltétlen tényezőinek! Le a szószékből, ti néprontók, kik a szentháromság helyett az egy Istent, a fiuisten helyett az ember Jézust prédikáljátok, a csudákból példázatokat csináltok s a jelent őszhangba akarjátok hozni az evangélium erkölcsi parancsaival!... Jézus a Samaritanusok iránt, a kik előtte bezárták ajtóikat, kiméletes volt... Nem akarta, hogy hajlékaik elpusztuljanak azért, mivel megtagadták tőle azokban egy óráig pihenni — és mi gyalázattal és szidalommal illetjük azokat, a kik nem óraszámra, hanem egész életök folyamán abban fáradoznak, hogy Jézusnak új otthont készítsenek e földön, csakhogy elég őszinték, így szólani hozzá: Uram, más a mi nyelvünk, mint a te néped nyelve, mások a mi szokásaink, mint a te korod szokásai, nekünk más ismereteink vannak a földi dolgokról, mint a te hogy azokat te láttad. De lásd, a tieid mindazok, a kik a te atyádban saját atyjokat szeretik, a te szeretetedben az igazságért lelkesülnek, a te szellemedben teljesítik kötelességeiket, a te erődből erőt vesznek, a tieid mind ezek: samaritanusok és zsidók, szabadok és foglyok, bölcsek és együgyűek.“

A német lap kivonatolt cikkéből a következtetéseket levonni a t. olvasóra bizzuk. Mi tovább megyünk az adatgyűjtésben. S hogy hazánkról se felejtkezünk meg, itt vannak a „Sárospataki lapok“ a magyar protestáns egyháznak e fiatal erővel csak a jelen évben megindult sajkaközlönye, mely 16, 17 és 18 számaiban „A husvéti igazság“ czimü cikksorozatával ugyancsak érezhetővé teszi, hogy bizony mégis csak mozog a föld — hazánkban is. E cikksorozat írója, P. Nagy Gusztáv, a Krisztus feltámadásának hitcikkét igyekszik tisztább, a józan észnek megfelelőbb világításba helyezni. Nem tagadja ő meg, a Krisztus feltámadását, csak annak durva, érzéki felfogását vagyis a testi feltámadást a szellemi, lelki feltámadással cseréli ki. Hát ez bizony olyan állítás, a melyen tulajdonképpen megbotránkozni sem lehet. Az „Inquirer“ angol heti lap épen ez év folytán szintén e kérdést egész nyugodtsággal tárgyalta s D. Hoffman csaknem egészen ugy fejt meg a Krisztus feltámadásáról szóló hitcikket, mint Nagy Gusztáv a Sárospataki lapokban. Aztán ha elismerjük is azt, hogy sokan lehetnek és tényleg vannak is, a kiknek megnyugvást a Krisztus testi feltámadásában való hit nyújt s erre alapítják saját feltámadásuk hitét is, másfelől annyit legalább másoknak is meg kell engedni, hogy ugy a Krisztus feltámadásáról mint saját maguknak ahoz kötött örökéletéről hasonlóan megnyugtató hitet és meggyőződést alkothassanak magoknak. Ugy lát-szik azonban, hogy a lelkiismeret szabadsága a maga teljességében még a protestáns egyházban sem tud érvényre jutni, a melynek pedig ez adott létet s ez legkedvesebb jelszava is. A husvéti igazság írójának is bőv alkalmá volt s bizonyára még ezután is lesz arról meggyőződni. Czikke több oldalról megtámadtatott. És ez igen természetes dolog. Még a positiv tudomány igazságai is csak hosszú vitatkozás útján állapíttatnak meg. — Menynyivel nehezebb a hit igazságaira nézve megállapodásra jutni. Hanem az már

nem természetes, még kevésbé keresztényies eljárás, hogy a husvéti igazság írójának ellenfelei nem tétellel tételt s állítással állítást állítanak szembe, hogy az igazság kiderüljön, a mi minden vitatkozásnak egyedüli célja, hanem a helyett egyszerűen elítélik, pálczát törnek feje felett s még azt is el akarják tőle vitatni, hogy kereszténységére hivatkozassék. E megtámadtatásra ugyancsak a „Sárospataki lapok“ 36-ik számában aztán P. Nagy Gusztáv felelvén, cikkében, melynek czime „az igaz kereszténység“ e kérdést veti fel: „Ki nevezheti magát jogosabban a Krisztus nevééről kereszténynek (Christianus) az-e a ki a Krisztus vallását követi, vagy az, a ki a Krisztusból magának Istent csinált, hogy azt imádja, a helyett, a kihez maga a Krisztus is imádkozott? Mintha csak a mi szájunkból vette volna ki a szót. Hiszen mi 300 év óta ugyanezt kérdezzük. Hogy minő feleleteket kaptunk rá, elhallgatjuk. Nem akarjuk fájó emlékeinket mutogatni most, midőn anynyifelől igazságot kezdenek szolgálatni egyházunknak, midőn az Isten személyi egységének hite s a Krisztus személyéről való józan felfogás végre mind nagyobb hódításokat tesz a ker. egyházban. Legyenek üdvözölve elvbarátaink a hazában és a külföldön egyaránt!

Az üdv hadserege. E sajtáságos elnevezés alatt alakult Angliában nem régen egy új felekezet, mely mind nagyobb zajt csinál főleg Londonban. A zajt szó szerinti értelemben használjuk, a meny nyiben a nevezett felekezet hívei dobszó és trombita-harsogás mellett az utcákon kiáltozva és ugrándozva vonulnak az isteni tiszteletre, melynek helyét és idejét czifrábnál-czifrább s csudásabbnál-csudásabb placatokkal és falragaszokkal teszik közhírré. A menet négyes sorokban történik s általában a felekezet katonailag van szervezve. Van egy főtábornokuk, névszerint Mr. Booth. Alatta állanak a felekezet ezredese, őrnagyjai, hadnagyjai stb. Innen a hadsereg elnevezés. Híveit a felekezet jobbára a köznép alsóbb és miveletlenebb rétegeiből toborza. Van egy közlönyök is, melynek czime: „Előre.“ Ez is csak olyan ponyvairodalomszerű lapokból áll, hogy olcsóságánál fogva is könnyen terjeszthető legyen. Hitelveit nehéz volna meghatározni. Főb-beknek a következők látszanak: 1-ső az üdv hadserege hiszi a bűnesetet s az emberi nem teljes megromlását a bűneset következményének tartja 2-ik a megigazulás egyedül a Jézus-Krisztus vére által érhető el s a kik ebben hisznek, kivétel nélkül mindnyájan üdvözölnek 3. a hitetlenek örök kárhozatra jutnak. A mint ezekből látszik, az üdv hadseregének dogmája, ha e pontokat annak lehet nevezni, teljesen öszhangzik az orthodoxiának legközönségesebb, legfeleletesebb s magát teljesen lejárt formájával, a mely ellen ma még a komolyabb orthodoxok is tiltakoznak. Csak egy hittételek van, a mely egészen új: a rögtöni megtérés. Ez ugy látszik a legnagyobb szerepet játszodja a hadsereg gyűléseiben szintugy mint nyilatkozataiban, mondhatni, ezen alapszik vallásos életök. A hadsereg hívei,

ellenkezőleg ama közmondással, hogy a természetben nincs ugrás, azt hiszik, hogy minden emberre nézve jó egy nap, egy óra, mit mondunk, egy elhatározó pillanat, a hol ez az ugrás bekövetkezik s a kegyelem oly módon működik reá, hogy e perczen még bűnös, a másik perczen már megtért, az előbb elkárhozott, most idvezült. Ez az eszme annyira uralkodik rajtok, hogy gyűléseikben, az isteni tisztelet folytán nők és férfiak ülőhelyöken megtérteknek jelentik ki magokat, mások egészen komoly arcczal beszélnek el, hogy itt s itt, pont ekkor és ekkor megmosakodtak a Krisztus vérében és megigazultak. Még gyermekek, egészen kicsi gyermekek is találatnak közöttük, a kik e rögtöni megtérésökről beszélnek. A megtéréseket aztán a tábornok lajstromba vezeti, azokról pontos nyilvántartást vezet s számuk szaporodását híven közli. Ezt az ugrást a szentségbe, a megtérésnek ezt az elhatározó pillanatát előidézni az emberekben — ez a hadsereg célja. Minden beszédök, minden közleményük, az ének, a kiábálás, a táncz, a pokollal való rémitgetés, a mi nagy szerepet játszik a hadsereg katonáinak szintugy mint tisztjeinek fegyvelmezésénél — mind arra vannak irányozva, hogy az idegeket oly módon felizgassák, hogy ez elhatározó lökés ama szent ugrásra bekövetkezzék.

Hát ez bizony meglehetősen nevetséges dolog. De ha hitelt lehet adni egy anglikán lelkésznek, ki úgy nyilatkozott, hogy a parochia-jabeliek között nagyon el volt terjedve a részegeskedés és sikertelen maradt minden törekvése annak megszüntetésére és ez az üdv hadseregének sikerült; ha a hadsereg által használt rendszer egy néhány gonosz és megátalkodott embert csakugyan a jó útra lesz képes téríteni: akkor még betelik itt is, hogy Isten a roszból is jót hoz ki. Az anglicán papság teljességgel nem is foglal ellenséges állást a hadsereggel szemben. Közlönye, a „Guardian“ semlegességet ajánl a klerusnak a mozgalommal szemben. A „Renaissance“, mert a hadsereg már Franciaországban is tábort ütött, az egész mozgalmat egy idétlen kinövésnek tartja „Nem szükség megmutatnunk — úgymond a nevezett lap — hogy a hadsereg egyetlen specialis dogmája, a rögtöni megtérés, teljesen téves, melyhez hasonlót az evangelium soha sem tanított és hogy a valóságban és életben egészen másként állanak a dolgok. A valóságon pedig erőszakot tenni nem lehet anélkül, hogy az magát meg ne boszulja. Az a néptömeg, a melyet ma arról lehet meggyőzni, hogy megtért s a kárhozattól megszabadult, holnap meg is bolondítható. Az emberi természetnek megvannak a maga visszahatásai, a melyek a gyarló illusiókat kegyetlenül megbüntetik, és mi attól tartunk, hogy az üdv hadseregén is, minden eddigi tényleges eredményei mellett, betelik a híres Pascal szavainak igazsága: „az ember nem is angyal, nem is vadállat s fájdalom, hogy a ki belőle angyalt akar csinálni, vadállatot csinál.“

Ugyancsak a Renaissance-ban olvassuk, hogy az üdv hadseregében már is a felozlás tünetei nyilatkoznak. Booth tábornoknak szigora, mely szerint a hadsereg tagjaitól feltétlen engedelmességet követel, ezekre elviselhetetlen kezd lenni. Több tiszt, ezek között egy Smith nemü százados, a hadseregből száműzetvén, ezek most egy el-

len hadsereget készülnek toborzani. Még megérjük, hogy a hadsereg nevéhez hiven csakugyan háborut lesz kénytelen viselni saját kebelében.

Németországban az egyházi téren egy új mozgalom indult meg, még pedig, a mint látszik, a legradikálisabb irányban. A párt tagjai alakuló közgyűlésüket sept. 23 és 24 napjain tartották meg Berlinben s azon mintegy 1500-an jelentek meg. A párt „nép-egyház” nevet vett fel s programja a következő: 1. A vasárnapi isteni tisztelet reformja az apostoli credo kihagyásával, ha a gyülekezet azt kívánja s általában oly kifejezések használása, a melyek e kor vallási és irodalmi fejlődésével öszhangzanak. 2. Megváltoztatása a jelenleg használatban levő papi eskünek, oly módon, hogy a pap csak a ker. vallásnak alapítója szellemében leendő hirdetésére köteleztessék. Eltörlése azon szabályoknak, a melyek a papságot a hitzikkék betűihez kötik és megakadályozzák a tudományos fejlődésben. 3. A gyülekezeteknek nagyobb szabadság főleg pénzügyeikre s templomaiknak használására nézve. Az egyház tagjai mentessenek fel oly ceremóniák alól, melyek vallásos nézeteikkel ellenkeznek s ismertessék el szavazatjoguk ezen ceremóniák megtartása nélkül is. Egyházi tisztviselő a gyülekezet megegyezése nélkül ne alkalmaztassék. 4. A papi kiváltságok eltörlése a vallási testületekben: a zsinatokon szólás és szavazás-szabadság. 5. A papok szabadválasztása a gyülekezetek által. 6. Mig ezen követelmények teljesen biztosítatnak, az egyházi adók azon arányban fizetendők, mily arányban a gyülekezetek jogai kiterjesztetnek. 7. A nemzeti iskolák felekezeti jellegének eltörlése a vallástanításnak a tudomány és erkölcs elvei alapján eszközölése, a felekezeti vallás-tanításnak a szülők és gyámok gondjaira bízása; a káték reformálása, és a temetők közös használása. 8. Az egyházi területek polgári viszonyát szabályozni az állam-kormány joga, de szellemi életök kifejtése amazokat illeti. 9. Polgári ügyekben az egyházi eskü eltörlése. 10. Gyámolítása minden oly mozgalomnak, mely az emberiség jóllétére irányul, a külön felekezeti érdekekre való tekintet nélkül.

Az ujonnan alakult nép-egyház lapot is indított, melynek címe: „Korrespondenzblatt für Kirchliche Reform, Central. organ der Kirchlichen Volkspartei.“ Szerkesztője Dr. Kalthoff predikátor Steglitzben, Berlin mellett. Ugy látszik, hogy a német protestáns-egylet nem rokonszenvez az ujonnan alakult nép-egyház párttal. Annak megalapítását indokolatlannak, sőt veszélyesnek tartja a németországi egyházi ügyekre nézve. Ennélfogva Berlinből nov. 7-ről keltezve, egy felhívást bocsátott ki a maga tagjaihoz, melyben ezeket újabb tevékenységre hívja fel a protestáns-egylet régi zászlója mellett. Tény az, hogy a nép-egyház programja jóval radikálisabb, mint a protestáns-egyleté. De miután maga a prot. egylet is elismeri, hogy még lehetnek körök, melyeket az ő működése még nem tudott mozgásba hozni, az új pártot inkább szövetségeseül kellene megnyernie, minthogy az ellen ő maga kezdjen támadást.

Hyacinthe Loison csakugyan megtartotta felolvasását, melyet a notre-damei egyház lelkészével Monsabre-val történt levélváltás folytán kilátásba helyezett volt, a mint ezt megelőzőtt szemlélnkben (2. füz.) említettük. A felolvasás az ultramontán dogmák, jelesen pedig a Monsabre által dicsőített inquisitio ellen irányulván, a tóli cirkus, hol Hyacinthe a felolvasást tartotta, zsufolásig megtelt. „Renaissance“-nak egy levelezője, a ki a felolvasáson is jelen volt s azt később nyomtatásban is olvasta (Czime: Une apologie de l'inquisition (le R. P. Monsabré) Refutation fait.,. par Hyacinthe Loison, pretre. Paris. 1888.) ezeket írja arról:

„Hyacinthe atya katolikus, sőt ultramontán maradt a támadás és polemizálás módjára nézve. Előadása megragadó, az ember örömmel hallgatja, de az elmélkedés nyugodt régióiból gyakran a személyeskedés terére száll le és ellenfeleire éles tőrurásokat mér. Az ultramontán maró gúnyát bizonyos tréfás, jóízű kedélylyel vegyíti. Élzei annál csipősebbek, mert csak úgy váratlan pattannak. Felolvasását nem kísérhetjük nyomról-nyomra, de ellenfelének számos történelmi tévedését föltárta. Nagy hatást keltett felolvasásának különösen azon részével, midőn arról a hypocrisisről szólt, mely a Monsabre által szentnek nevezett inquisitiot jellemezte, mely szerint az inquisitio mig egyfelől azt hirdette, hogy az egyház irtózik a vértől, másfelől önmaga szolgáltatta ki az áldozatokat — s midőn már a máglya meg volt gyújtva, az inquisitorok könyörögtek leghangosabban, hogy kegyelem az elítélteknek.“

Ausztriában a klerus nem tagadja meg magát. Egy róm. kath. pap, Falb Rudolf minekutánna az evang. egyházba átlépett és Szászországba indigenatust nyert, ugyancsak Szászországban 1881-ben nőül vett egy szintén evang. hitvallású nőt. A házaspár erre Ausztriába költözött s Grác mellett egy falba letelepedett. A katolikus érsekség azonban a házasság érvényességét megtámadta, azt állítván, hogy Falbra nézve a pappá lett felszenteltetés házassági akadályt képez. A gráci törvényszék, hol az érsekség keresete folyamatba tétetett, annak helyet is adott, nem vevén tekintetbe a Falb védőjének azon ellenvetését, hogy osztrák törvényszék nem illetékes egy Szászországban az ottani törvényszék szerint szabályszerűen megkötött házasságot kérdésbe vonni és elbírálni, anynyival inkább, mert Falb nem mint róm. kath. hanem mint evangélikus lépett házasságra. Semmi kétségünk benne, hogy a főtörvényszék fel fogja oldani az első bíróság ítéletét. Mindenesetre jellemző a klerus ezen magatartása Ausztriában. Teljességgel nincs okunk hát csudálkozni azon, hogy Ausztriában nem egyszer megtámadtatnak a hazánkban kötött házasságok is.

Belgiumban, e kiválóan katolikus államban is csak mozog a föld. Mindazon kegyetlen üldözések, melyek a 16-ik évszázban V. Károly és II-ik Filep uralkodására oly sötét árnyékot vetettek, ez országban sem tudták teljesen kiirtani a protestáns szellemet. Ha titokban is, de egyes családok nemzedékről-nemzedékre hiven ápolták e szellemet, a mely több, mint kétszáz év után a jelen évszáz ele-

jén aztán részint „nemzeti egyház“, részint „keresztény missionáriusi egyház“ nevezet alatt alakult gyülekezetekben nyilvános kifejezést is nyert. — Mind a nemzeti, mind a keresztény missionáriusi egyház azonban, melyeknek mintegy 50 gyülekezetük van Belgiumban, a protestantismusnak orthodox irányát követik, főleg az utóbbi határozottan megkivánja lelkészeitől a szentháromságnak és a Krisztus elégtételéről való hitcikkeknak elismerését és hirdetését. A protestantismus szabadelvűbb irányának utat törni Belgiumban az első kísérletet a nagyhirű francia író Quinet Edgar tette meg 1858-ban, ki mint száműzött több évig Brüsszelben lakván, egy műve előszavában hevesen megtámadta a katholicismust s a szabadelvű protestantismus mellett emelte fel szavát, úgy tüntetvén fel azt, mint az egyetlen eszközt arra nézve, hogy Belgium egyfelől Róma átkos hatalmának békóit magáról lerázza, másfelől a nemzet vallásos érzülete megnyugtatóbb kielégítést nyerjen. Majd 1865-ben Bost Theophile a nemzeti egyház lelkésze Verviersben „szabadelvű protestantismus“ czim alatt egy röpiratot adott ki, melyben nevezett lelkész határozottan a szabad kereszténység álláspontjára helyezkedett. E röpiratot maga Bost ur annak idejében a mi egyházunknak is megküldötte volt s abban csaknem saját hitelveinkkel találkoztunk. Bostot betegsége megakadályozta abban, hogy röpirata szellemében a megindult mozgalmat valamely kézzelfogható eredményre juttassa s az eszme barátai is kezeiket összszedugni látszottak, míg az 1864-ik évi hirneves pápai sylabus által felbátorított klerus minden politikai befolyást saját kezébe összpontosítani szandékozó hatalma ismét fölrazta a kedélyeket. A Revue de Belgique 1875-ik évi januáriusi számában Leweley, kitűnő nemzetgazda egy cikket irt a protestantismusnak és katholicismusnak a nemzetek szabadságára és jólétére való viszonylagos befolyásáról. E cikk, melyben nevezett író a protestantismus előnyeit hatalmas érvekkel bizonyította be, csakhamar 30,000 példányban jelent meg külön lenyomatban s több európai nyelvre is lefordítottatott. Ugyancsak Leweley egy évvel később hasonló szellemben egy más cikkben a protestans nemzetek jövőjét tárgyalta. Az így fölébresztett protestans szellem lassanként mind többeket kezdett foglalkoztatni. 1876-ban Goblet d' Alviella ugyancsak a Revue de Belgiqueben: „Hogyan emeljünk oltárt az oltár ellenében?“ czimű cikkében egyenes fölhívást intézett a katolikusokhoz, hogy miután a katholicismust reformálni nem lehet, térjenek át a protestans vallásra. De ekkor az az ellenvetés hallatszott: „Hogyan menjünk át a protestans vallásra, miután mi nem hiszünk a csodákban, sem a Krisztus istenségében?“ Goblet ekkor egy második cikkében arra figyelmeztette olvasóit, hogy a nagyszámu protestans felekezet között olyanokat is lehet találni, a melyek vallásos nézeteiket teljesen összhangba tudják hozni a modern gondolkozásmóddal szintugy, mint a tudomány igazságaival, a melyben ennél fogva a vallásos lélek a maga szükségzeit kielégítheti. Mely felekezetre célozott Goblet ezen nyilatkozatával, nem vizsgáljuk: de azt örömmel látjuk, hogy ez előzmények folytán a mult évben Brüsszelben egy gyülekezet alakult, mely-

nek lelkésze J. Hocart közelebbről egy levelet intézett az „Inquirer“ angol unitárius hetilap szerkesztőségéhez, melyből a fennebbi adatokat mi is átvettük, s a melyet nevezett lelkész e szavakkal zár be: „Kiváló szerencsénknek fogjuk tartani, ha Brüsszelben megforduló angol unitáriusok minden vasárnap tartatni szokott isteni tiszteletünket meglátogatják, s megjelenésük által testvéri szivességüknek s elismerésüknek irántunk bátorító jelét adják.“

CZ.

LEVELEZÉS*).

Providence.

Rhode Island.

U. S. A.

Ferencz József püspök.

Kedves uram!

Febr. 6-ról kelt részvétiratát már jó ideje vettem és nagyon sajnálom, hogy különböző okok miatt, mostanig nem tudtam önnek megköszönni s így önnek azt kellett gondolnia, hogy meg sem kaptam.

Anyám, Richmond Anna halála felett a magyar unitáriusok és saját nevében kifejezett szíves részvéte, engem mélyen meghat s azt őszintén köszönöm önnek. Gyermekeire nézve kedves dolog tudni, hogy anyjok emlékét hálásan megőrzik azok, a kik jóllehet őt személyesen nem ismerték, oly igen méltányolják irántok tanusított buzgó érdekelttségét. Azon pillanattól fogva, a mint anyámmal J. Fretwell ur megismertette az önök lelkes egyházát, mult szenvedéseiket és jelen küzdelmeit, bámulása és rokonszenve fölébredt önök iránt s nagy örömet lelte abban, hogy segédkezet nyújthat önöknek, és így közösen vallott szép hitünk köteléke által közel hozta hozzáink azt az egyházat és iskolát, mely nemzetiségét és nyelvét tekintve, oly távol van tőlünk. A consistorium által számára küldött leveleket mindig nagy örömmel vette és ha betegsége meg nem akadályozta volna, bizonynyára készséggel válaszolt volna azokra. Azonban ha szinte nagy és munkás lelke egy pillanatra sem hagyta el, tíz évig tartott betegségéből származott physikai gyengesége csak ritkán engedte meg neki a levelezést s más hasonló lelki örömeiket.

Szabadságot veszek magamnak mellékelve megküldeni az ő jellemének méltatását, nagyrabecsült barátja, dr. Hedge ur részéről;**) mely teljesen igaz, és mely, ha előbb már nem olvasta, érdekekkel fog birni.

*) Richmond Anna leányának szép levele úgy hisszük, olvasóinkat is érdekelní fogja, miért is közöljük azt a főt. püspök ur szíveségéből.

Szerk.

**) L. idei 1-ső füzetünk „Richmond Anna“ címü czikkét.

Szerk.

Ön szives volt igérni, hogy egyházuk és iskolájuk s anyámtól alapított tanári székről engem értesíteni fog. Rám nézve mindenesetre kellemes lenne alkalmyszerűleg hallani az önök dolgairól; de tekintettel soknemű elfoglaltatásaira, ez több, mint a mit várunk lehetne.

Nemsokára Saratogába megyek a mi unitárius értekezletünkre s előre örvendek annak, hogy ott Kovács tanár urral találkozhatom, a ki — a mint hallom — ott velünk lesz (vajjon Christian Register nélkül jól irtam e nevet). Menynyire óhajtottam volna, hogy anyám találkozhatott volna önök közül így valakivel személyesen.

Az ő családja részéről ismétlten kifejezve hálánkat és nagyrabecsülésünket a rokonszenvért, Önnek, Ferencz püspök maradok

igaz tisztelője,

Richmond Karoline.

IRODALMI ÉRTESÍTŐ.

Unitarius kis könyvtár. Szerkeszti Derzsi Károly, budapesti unitar. lelkész. A III. füzet Jézus Krisztusról szól Herford Brooke után. 15 l. Ára: 5 kr. Eddig 3 füzet jelent meg a fennebbi vállalatból, melyek azt az unitarismus, a kereszténység tiszta elvei ismertetésére, s Magyarország különböző részeiben szétszórta élő híveink közt való ápolására hasznosnak és szükségesnek bizonyítják. Ajánljuk szives pártfogásba!

Kálmán Dezsőnek mult füzetünkben jelzett szépirodalmi műve a „Csalán-levelek“ megjelent. Ez elbeszélések, képek és rajzok az életből vannak merítve s ha a művészi alkotás mértékét nem mindenben ütük is, de hű másolatok, melyek meglehetősen érdekesek. Ajánljuk! A mű ára 1 frt.

Jó könyvek czim alatt az új magyar ponyva irodalom néhány füze a napokban jelent meg. Az ország legnevezetesebb írói vállalkoztak arra, hogy műveikkel leszálljanak a ponyvára, hogy azt mind tartalmilag, mind alakilag megneveljék. A nagy cél a nép erkölcsi és irodalmi felemelése. E füzetek terjesztését ajánljuk lelkészeinknek és tanítóinknak, hogy ezáltal a rémes historik káros befolyása megszüntessék. A kiadók a Révai Testvérek Budapestben, s szerkesztő P. Szathmáry Károly. Eddig 8 füzet jelent meg: Mátyás király és Bente ur. Jókaitól. Mátyás király és a szegény varga. A czinkotai kántor Jókaitól. A többiek Mikszát Kálmán, P. Szathmáry K., Törs Kálmán és Tolnai Lajos írták. A füzetek ára 5 és 3 kr. közt váltakozik, s mindenik képekkel illusztrálva. Kaphatók minden könyvárusnál.

Felhívások: Bárány Ignác volt tanítványaihoz és tisztelőihez Budapestről Bálint Mihály, Király Károly és Maurer Károly felhívást intéznek „Bárány-alapítvány“ állítása végett. Az adományok Maurer Jánoshoz, Budapest VIII. ker. ősz-utca, iskola, küldendő.

Beküldettek még: „Az erdélyrészi háziipar és iparfejlesztő egyesület évkönyve 1881—82; „Magyar tisztviselő“ szerk. Csákváry Jákó. Budapest, VI. ker. rózsá-utca 61. sz. A lap ára egész évre 5 frt, évnegyedre 1 frt 25 kr.

Egyházi lapok: A közelgő új év alkalmából idejegyezzük a magyar protestans egyházi lapok és folyóiratok névsorát: Protestáns egyházi és iskolai lap. Szerkeszti Dr. Ballagi Mór. Budapest IX. ker. Kinizsy-utca 29. sz. I. em. Megjelenik minden héten egyszer. Előfizetési díj: egész évre 9 frt. Protestáns Közlöny. Egyházi és iskolai hetilap, Szerkeszti Szász Domokos. Kolozsvár: b. farkas-utca 16. szám. Megjelenik minden héten egyszer. Előfizetési ára egész évre 6 frt. Egyházi és iskolai szemle. Szerkeszti: Dr. Bartók György, nagy-enyedi ev. ref. lelkész. Nagy Enyed. Előfizetési ára: egész évre 4 frt. Debreczeni Protestáns lap. Az egyház és iskola köréből. Szerkeszti: Tóth Sámuel. Debreczen N. Péterfia utca 348. szám. Megjelen havonként háromszor. Előfizetési ára: egész évre 4 frt. Sárospataki lapok. A protestáns irodalmi kör közlönye. Szer-

keszti: Mitrovics Gyula. Megjelenik minden héten egyszer. Előfizetési ára: egész évre 5 frt. Protestans pap. Gyakorlati szakközlöny. Szerkesztik és kiadják: Lágler Sándor ev. pap és Kálmán Dezső ev. ref. pap, Kölesden Tólnavm. Megjelenik havonként 2—3 iven: Előfizetési ára: egész évre 4 frt. Magyar protestans egyházi és iskolai figyelő. Szerkeszti és kiadja Czelder Márton F. Bányán. Megjelenik minden hónapban egyszer. Előfizetési ára: egész évre 4 frt. Gyakorlati biblia magyarázatok. Szakfolyóirat. Szerkeszti és kiadja Garzó Gyula, a békésgyomai ref. egyház egyik rendes lelkipásztora. Megjelenik minden hóban egyszer. Előfizetési ára: egész évre 4 frt. Ker. Magvető.

K Ü L Ö N F É L É K .

A Richmond Anna tanári szék alapja állandósítva! — e kedves ujságot közli Kovács János barátunk Amerikából. Kovács a saratogai conferentia után Richmond Anna gyermekeit meglátogatván Providence-ban, érdeklő tudakozódtak a magyar unitárius egyházi és nevelésügyi viszonyokról. S a látogatás eredménye az, hogy boldogemlékü édes anyjuknak a kolozsvári főiskolánál 1875-ben tett alapítványa kiegészítésére, hogy az állandó legyen, Richmond Walter felajánlott 5000 dollárt, Richmond Karolin 428-at, Richmond Helén 100-at, összesen 5528 dollárt, vagyis a mi pénzünk szerint 11056 frt, mi a korábbi alapítványokból fennmaradt összeggel a Richmond Anna tanári széket egyszermindenkorra biztosítja. E hirt hisszük, hogy hálával fogadja minden magyar unitárius. De szolgáljon az egyszersmind buzdításul arra, hogy egyházunkért és iskoláinkért, a mikor a szükség és alkalom hozza, mi is teljes tehetségünk szerint áldozunk! Összeköttetésben megemlítjük, hogy Kovács barátunk missióját tovább folytatja az amerikai városokban, mert mindenfelé nagy érdekeltséget tanusítanak a magyar unitárius egyház és a magyar nemzet multja és jelene iránt.

Fretwell János, a magyar unitáriusok e melegkeblű barátja, mint épen most értesülünk, a napokban Budapesten volt. Mondanunk sem kell, hogy ottani barátaink kitünő fogadtatásban részesítették. Tiszteletére banquetet rendeztek s a szívélyesség minden kimondható jeleivel halmozták el. Ha valaki külföldi barátaink közül, Fretwell úr bizonyára megérdemli azt, mert ama rokonszenvnek és szeretetnek magvait, melynek gyümölcseit most aratjuk, Fretwell János apostolkodása vetette el a hetvenes évek közepén az amerikai nép szívében. Ő volt az, ki nekün: a Richmond Anna-alapot szerezte, s a Channing és Priestley tanári székek alapítását több ezer dollár gyűjtésével megindította. Fretwell ur most sem mellőzte a magosabb missiói célokat, a mint halljuk, megjelent az unitárius ekklezsia keblbi tanácsi gyűlésén és ott szép beszédet tartott. Éltesse Isten sokáig a derék férfit!

Papi beköszöntések. A szentgericzei papi állomást f. évi oct. 15-én Ürmösi Kálmán volt alsósiménfalvi pap, dolgozótársunk, kinek nevével többször volt alkalma olvasóinknak találkozni, foglalta el a hivek általános lelkesedése között. A szentgericzei szép templom zsúfolásig megtelt, a környékből is sokan jelenvén meg az ünnepélyre. A beigtató beszédet

Tiszt. Kelemen Albert esperes tartotta, mire következett a könyörgés és a fennebb közölt beköszöntő beszéd, mely, a mint értesítnek, a hallgatóság osztatlan tetszését — s méltán — érdemelte ki. A szentgericzei hitközségnek nagy volt az öröme, hogy oly jeles készültségi szónokot és derék papot nyert. Délben közebéd volt, melyen az ekklézsia számos tagja, s több unitárius s református lelkész vett részt. Éltették választott lelkészüket, ki írta mi is a legjobb kívánatainknak adunk e helyen kifejezést. — Egy másik beköszöntés, melyről tudósítanak, a Németh István papjelölté Alsó-Siménfalvára f. évi dec. 4-én. Itt beigtató beszédet a megjelent nagyszámú közönség előtt Barabás Lajos székelykereszturi lelkész és tanár mondott, ki után az ifju lelkész lépett a szószékbe. Beköszöntőjében a hitet és szeretetet tárgyalta, mint a keresztény lelki fegyvereit, melyekkel felkészülve jött ő is küzdeni a közönyösség ellen és harcolni Isten országáért. Beszédével és lelkesült előadásával az ifju lelkész meghódította hallgatói szívét. A beköszöntő ünnepélyt itt is ebéd követte Jakabházy Zsigmond gondnok ur vendégszerető házánál, hol Székely-Kereszturról is többen voltak jelen. Szeréncsét és kitartást kívánunk ifju barátunknak pályáján!

A magyar létai unitárius leányegyháznak szép ünnepélye volt f. évi nov. 27-én, a mikor a hivek áldozatkészségéből most készült új harangot adták át a használatnak. Az isteni tiszteletet Siménfalvi György aljárái lelkész végezte, kinek ekkléziájához a leányegyház tartozik. A beszéd, mint tudósítónk írja, lelkesítő hatást gyakorolt a hivekre. Isteni tisztelet végeztével több kegyes adakozásokat és ígéretekot tettek. Intézkedés történt, hogy ezután rendes isteni tiszteletek tartassanak. E célra míg templomot építhetnének, Czakó Mihály egyik buzgó tag ajánlotta fel házat. Virágzást kívánunk az ifju egyháznak!

Kolozsvár sz. kir. városában az 1880. évben megtartott népszámlálás szerint a vallásfelekezetek a következő számokat tüntették fel: Római katolikus: 5016 férfi, 5636 nő, együtt 10652; görög katolikus 2117 férfi, 2011 nő, együtt 4128; örmény katolikus 46 férfi, 40 nő, együtt 86; görög keleti 248 férfi, 185 nő, együtt 433; örmény keleti 1 férfi; ágost. ev. 617 férfi, 673 nő, együtt 1290; helvéthitű 5048 férfi, 5632 nő, együtt 10680; unitárius 486 férfi, 548 nő, együtt 1034; más keresztény 4 nő; zsidó 826 férfi, 775 nő, együtt 1601; hitfelekezet nélkül 3 férfi; keresztetlenn 4 férfi, 7 nő, együtt 11. Az összes hitfelekezeteknél férfiak száma 14.412; a nőké: 15.511. Az összes lakosság: 29.923.

Az Egyh. képv. Tanács a sepsi-szentgyörgyi polgári és elemi iskolák unitárius növendékeinek vallásitanításával Török Sándor köröspataki lelkészt, a brassói iskolák növendékei tanításával Kilyéni András felsőbb polg. isk. tanárt bizta meg. Fogarasban e tiszt ujjolag Lőrinczi Dezső polg. isk. tanárra ruházottat, ki azt a mult évben is teljesítette.

Gyászhirek: Dr. Csiky Sámuel orvos és unitárius egyháztanácsos f. évi nov. 11-ikén, rövid betegség után, Kolozsvárt, 72 éves korában, jobb létre költözött. Az elhunyt egykor igen keresett szakember volt, s háza, mig neje élt, vidám társadalmi életnek volt egyik központja. Az utóbbi években egészen visszavonult, gazdaságának, melyet tudományával és kitartó

szorgalommal gyűjtött, szentelvén idejét. A veszteség egyetlen élő gyermeke Csiky Terézia szívére nehezedik a legfájóbban, kire nézve ő is egyetlen volt. Ezenkívül még közelről érinti Szentgyörgyi Imre kuriai bírót, ki elhunyt nagyobbik leányát tartotta nőül és fiait. Áldás emléken! — Sárdi Imre kövendi tanítónak meghalt Gyula nevű fia nov. 10-én, tüdővész következtében. Egyik szülői örömét veszíté el az édes atya felnevelt fiában, ki már a gimnáziumot végzendő volt, midőn a betegség tanulását félbeszakította. Legyen a hit vigasztalásul a veszteséget szenvedettnek! — **V i z o l y** Zakariás páncsovai reáliskolai tanárt, egyházunk hívét súlyos csapás találta. Forrón szerető neje Lengyel Ilona, kivel a boldogság napjait élé, 22. évében hirtelen elhunyt. Temetése nov. 4-ikén ment végbe nagy részvét közt. Legyen könnyű a hant felette! — **Néhai Koronka József** özvegye nagyajtai Mosóczy Klára nov. 20-án Székelykereszturon boldogabb létre szenderült. Sokan ismerték ez áldott nőt, ki érdemekben gazdag férjének egy félszázon keresztül volt hű és méltó társa, s az ifjuságnak anyyala. Női nagy erények ékesítették, melyekért életében tisztelt és bámult volt s poraiban áldott. Temetésén gyászoló gyermekein és unokáin kívül nagyszámu közönség volt jelen és a közrészvétet Gombos Sámuel tolmácsolta a füzetünkben fennebb közlött beszéddel. Béke porain! — **Szabó Sámuel**, a kolozsvári ev. ref. főiskola tanárát megrendítő veszteség érte. Neje Nagy Katalin dec. 14-én rohamos tüdőlob következtében a halál áldozata lett. Nemének egyik legszebb ékesége vala e nő, páratlan természet és erények tulajdonosa. Aratlan gyermekei kedély, gondos anyai szeretet, magas és igazi miveltség egyesültek benne. A veszteség kimondhatatlan. **Főt. Nagy Péter**, ev. ref. püspök imádásig szeretett gyermekét, férje és árván maradt 8 gyermeke a kipótólatatlan nőt és anyát kesergik néma, fájó szívvel. Temetésén nagy volt a részvét Kolszvár közönsége részéről, mutatva, hogy egy kitünő nő halála nemcsak egy család, hanem az egész társadalom vesztesége. Béke lengjen porai fölött!

Helyreigazítás. 5-ik füzetünkben a gyász hírek között említett derzsi unitárius lelkész neve nem Inczeffi József, hanem Inczeffi Dénes, az előtt néhány évvel elhunyt nagyérdemű esperes fia.

Hátrálékosainkhoz.

Azokat a t. olvasóinkat, kik közül néhányan még két évről is hátrálékban vannak, minden tisztelettel és szeretettel kérjük, sziveskedjenek tartozásaikat haladéktalanul beküldeni, mert a Ker. Magvető szerény háztartása ily hosszas késedelmet csakis kárával szenvedhetne meg. Ezt pedig talán csak nem kívánják illető olvasóink?

Gondolatok Channing-től.

— Egy költemény sem oly szép, mint a keresztény élet és a ki embertársait erre ösztönzi, oly munkát végez, mely túléli a szellem minden más termékeit.

— Minden embernek saját lábán kellene állania és a társadalomban személyes tulajdonai és értéke, nem pedig külső összeköttetései szerint foglalni helyet.

— Ne félj egy embertől is, legyen az magasabb vagy alsóbb rangu,

gazdag vagy szegény, tudós vagy tudatlan. Tisztelj és szeress minden embert, de félni ne félj egytől se.

— Az igazat becsüld feljül a vakitónál, az álló napot a futó meteor-nál. Az igazság az a hatalom, mely a világot meggyőzi.

— Nem az ismeret mennyisége, hanem minősége határozza meg a szellem méltóságát.

— A vallást csak az foghatja fel, a ki maga is vallásos.

— Kevés ember ismeri még, hogy mi az ember. Ismerik ruháját, ábrázatát, vagyonát, rangját és bolondságait, külső életét, de az embert nem ismerik.

— Tanuld meg, hogy az emberi dolgokban a leghatalmasabb ügyvivő mégis a komoly tanulmány és a hallgatva érlelt gondolat.

— Építsd fel magadban az akarat erélyét, az elvnek erősségét, az érzelemnek fenségét, melyek a külső változásokkal szembeállnak, s erőt adnak mind a szerencsében, mind a balsorsban.

T. olvasóinkhoz!

Midőn e füzetünkkel a „Ker. Magvető“ jelen évfolyamát bezárjuk, egyszermind meleg köszönetünket fejezzük ki azért a szives pártfogásért, melylyel a t. olvasó közönség folyóiratunkat ez évben is megajándékozta. Szeretettel kérjük fentartani továbbra is e pártfogást, hogy a tovatünő évek ne látszassanak egyebet jelezni állandó viszony-nál. Ha a multból kedves emlékek kötnek össze, ezek legyenek kölcsönösen biztos ígéretek a jövőre. — Szerencsés és boldog új esztendőt!

A szerkesztőség postája.

Koncz József urnak. Marosvásárhely. A Péchy Simonra vonatkozó igen becses adatokat örömmel vettük, de éppen füzetünk zártakor, s így közlésük a jövő füzetre kellett hogy maradjon. Köszönet szives fáradozásáért, melylyel ama reánk nézve igen nevezetes kor történetét felderíteni törekszük. Fogadja meleg üdvözetünket!

A R A N Y K Ö N Y V.

Marosi Gergely-siremlék és alap.

T. Szerkesztő ur!

Sz.-Keresztur, 1882. nov. 24.

Marosi Gergely siremlékének felállítása, mely f. évi junius 24—25-re volt kitűzve, de az alkalmatlan időjárás miatt el kellett hogy maradjon — nov. 7-én hajtatott végre. A sirkő a nemes porok felett a timafalvi temetőben áll. Jánosfalvi pap Darkó Sándor ur bányájából való; két és fél-méter magas, csinos és proportionalis kivitelű. Ára a felállítási költségekkel együtt 60 frt.

Marosi Gergely gymnasiumi igazgató tanárnak barátai, tanítványai, kartársai s ismerőseitől e célra gyűlt összegecske a helybeli népbankban 98 frt 31 kr-ra szaporodott. Ebből a megmaradott 38 frt 37 kr „Marosi Gergely-alap“ czimen alapítványul tétetett le a sz.-kereszturi gymnasium tanulói javára. Ehez a néhainak nője ígért 1883. januárban fizetendőleg 50 frtot. Az alapnak, a mikor 100 frt leszen, kamatja évenként a nyári vizsga végén kiadandólag, az irt célra használtatik fel. — E szerint Marosi Gergely porait őrzi egy csinos kő a temetőben, emlékéit pedig egy szerény ala-

pitvány azon iskola kebelében, a melyben ő odaadással és haszonnal működött; a melynek jövője, anyagi és szellemi gyarapodása állott mindenek felett szeméi előtt.

Midőn a fentieket nyilvánosságra hozom, egyszersmind újból köszönetemet fejezem ki azon nemes szívű adakozók iránt, a kik adományaikkal lehetőségessé tették, hogy elhunyt kartársunk, barátunk siremlékét előállíthattuk és még, e romlandó emlék mellé, egy maradandót, állandót is létesíthettünk, egy, a nevét viselő, szerény alapítványban.

E levelem közlését kérve a szerkesztő urtól, vagyok stb.

Sándor János.

Adakozás a f. évi nov. 2-án tűzvész által sujtott toroczkó-szentgyörgyi ekkla részére a kolozsvári ekkléziából:

Ferencz József püspök 5 frt, Berde Mózes 5 frt, Ferenczy Mózes 3 frt, Szabó Mózes 2 frt, özv. Groisz Gusztávné 3 frt, Haller Rezsóné 3 frt, Pap Mózes 2 frt, özv. Sándor Istvánné 1 frt, Jánosi Gerő 1 frt, özv. Nagy Elekné 6 frt, Bágyi Kálmán 1 frt, Fekete Pál 5 frt, Czetz Péter 2 frt, özv. Kriza Jánosné 1 frt 50 kr, Kovácsi Antal 1 frt, Boros György 1 frt, Fodor Gyula 1 frt, Venczel János 50 kr, Szentpéteri Pál 50 kr, Albu József 50 kr, Gebhárdt Döme 2 frt, Katinian Sándor 50 kr, Ambrus Gergely 1 frt, Pilder József 50 kr, Farkas Albert 50 kr, Csekme Antal 50 kr, Pap János 50 kr, Wipf József 50 kr, Bakcsi Jenő 50 kr, Fehér Sándor 50 kr, Székely József 50 kr, Kapusán György 20 kr, Schottl Albert 50 kr, Ajtai 50 kr, Végh Lajos 40 kr, Nagy Sándor 30 kr, Mathesius 30 kr, — az előbbi 21 adakozó Fodor Gyulától kezdve a helyb. távirda derék személyzete, kik vallás-különbség nélkül járultak közre becses adományaikkal, — özv. Gyergyai Ferenczné 5 frt, Árkosi Lajosné 2 frt, Vécsei Sámuel 3 frt 70 kr, N. N. 1 frt, Kozma József 1 frt, Hunvald Lipót 1 frt, Demeter 1 frt, Jelen M. József 30 kr, Hutflész Károly 2 frt, Várady Károly 3 frt, Szász Ádám 3 frt, Puskás Béla 1 frt, Benkő Mihály 1 frt, Gyulai László 2 frt, az Unitár. ekklézsia 10 frt, Berde Áron 5 frt, Brassai Sámuel 5 frt, Sárdi István 1 frt, Turcsányi Gyula 1 frt, dr. Bartók István 1 frt, Molnár Sándor 2 forint, dr. Gálfy Andre 3 frt, Mózes András 1 frt, Benczédi Gergely 1 frt, Péterfi Dénes 1 frt 50 kr. Összesen: **113 frt 20 kr.**

S a midőn e szives adományokért legmelegebb köszönetet fejezek ki, egyszersmind tudomásul hozom, hogy az illető összeget átszolgáltattam Főt. Ferencz József püspök urnak, ki azt már el is küldötte, hogy a szenvedők nyomorán némileg is enyhítve legyen*.

Kolozsvárt 1882. dec. 14-én.

Péterfi Dénes
unitár. lelkész.

Ugyancsak a fennebbi célra a Főt. püspök urhoz érkeztek adományok a Sepszi Miklósvár körből is: A szentkirályi egyház 4 forint, Farkas Sándor 1 frt, a kökői egyház 5 frt, a laborfalvi 5 frt, a kilyéni 2 frt, a kálnoki 5 frt, a köröspataki 9 frt, az árkosi 10 frt, a nagyajtai 8 frt, a bölöni 15 frt. Összesen 62 frt, mely öszszeg is elküldetett. — A szükség nagy és égető. További adományok hálával fogadtatnak.

Helyreigazítás. Folyó évi 4. füzetben az alsósíménfalvi templomi szószékre tett adakozók névsorából kimaradt: Székely Jánosné, dicső-szent-mártoni felső népisk. igazgatóné, ki 1 frttal járult a nemes célra.

KERESZTÉNY MAGVETŐ

XVIII-ik évfolyamára.

A „Ker. Magvető“ a következő évvel a tizenennyolczadik évét fogja köszönteni. Midőn egy folyóirat megett egy ily mult áll, s az olvasó közönség, mely mindig tántoríthatatlan ragaszkodással pártolta, ismeri fejlődése történetét, irányát és jelenlegi berendezését, csaknem mellőzhetnők az előfizetésre felhívásban a programmadást. Azonban tesszük azt ez alkalommal azért is, hogy t. olvasóinkat továbbra is biztosítsuk, hogy mi a már ismert irányban és módon kívánunk tovább haladni és egyedüli célunk: a vállalatnak a meglevő alapokon továbbfejlesztése.

Mi rendíthetetlenül állunk ama hitnézeti irány mellett, melynek a „Ker. Magvető“ a magyar protestáns egyházi irodalomban liberális oldalon, mint folyóirat, egyedüli képviselője, s mely nem más, mint a tiszta keresztény theismus, melynek fentartásával és terjesztésével, úgy vagyunk meggyőződve, folyóiratunk egyetemesebb vallási érdekeknek teszen szolgálatot. E mellett továbbra is szem előtt tartjuk azokat a specialis érdekeket, melyek az egyházra gyakorlati szempontból vonatkoznak.

S az itt kifejezett célokra, mint eddig, úgy ezután is, adni fogunk tanulmányokat, értekezéseket, hit-bölcseleti, történelmi és más-nemű essay-eket és dolgozatokat, s azon kívül az oktatás- és nevelés-ügynek is kellő tért szentelünk, s az egyházi és oktatásügyi mozgalmakat figyelemmel kísérvük és kisebb rovatainkat fentartjuk.

Dolgozótársaink, kik minket csupa nemes ügyszeretethől sziveskednek nagybecsű munkálataikkal támogatni, oly férfiak, kiknek neveire büszkék vagyunk, hogy vállalatunkat ékesítik. Azok közt hazánk nem egy elsőrangú írójával találkozik az olvasó. S e dolgozótársak sziveskednek közreműködni tovább is s az egyházi szemlét állandóan ugyanaz a kitünő toll fogja vezetni, mely eddig vezette s külföldi munkatársunk érdekes tudósításait folytatja.

S így reméljük, hogy t. olvasóink igényeit a jövőben is ki fogjuk elégíteni és igen becses pártfogásukat kiérdemelni, a mit tisztelettel kérünk is. Óhajtanók egyszersmind, hogy ne csak régi barátainkat üdvözölhetnők jövő évi előfizetőinkül, hanem velük együtt számos általuk hozott újakat is, hogy így vállalatunknak minél szélesebb körre terjedését láthatnók, mi nekünk a folyóirat fentartására minden anyagi előny nélkül tett fáradozásainkért kedves jutalom lenne.

Előfizetési ár, mint eddig, egész évre: **2 forint.** **Pártoló díj:** **4 forint**, mely összeget a szerkesztők egyikéhez (Kovács János, tivol-utcza 9. sz.) január végeig a lehető pontossággal beküldeni kérünk.

Kolozsvárt 1882. december 19.

Péterfi Dénes és Kovács János
kiadó-szerkesztők.